بەرەو راستکردنەوەی

مێژووی سیاسیمان

(١)

کوردستان

چۆن داگیرکرا و دابەش کرا

نووسینی

سەلام ناوخۆش

چاپی دووەم

١٤٢١ - ٢٠٠٠

بەرەو ڕاستکردنەوەی
مێژووی سیاسیمان
(١)

کوردستان

چۆن داگیرکرا و دابەش کرا؟!

نووسینی
سەلام ناوخۆش

چاپی دووەم
١٤٢١ — ٢٠٠٠

پێشەکی

مێژووی کورد وا لە ئاکی کورد شێواندراوە کە بە جۆرێ لە هەندێ حاڵەتدا ئەستەم بێ بتوانێ "داگیرکەر" لە "رزگارکەر" جیا بکاتەوە. ئەو حاڵەتە سایکۆلۆژیەش چەندەها فاکتەر لە پشتیەوەن. راگەیاندنی رۆژئاوا و "مەدەنیەت" و پێشکەوتنی رۆژئاوا و کاریگەری رۆژئاوا بەسەر دەوڵەتە ئەقلیمیەکان و هەندێ لە سەرانی رۆژهەلات هەندێ لەو هۆکارانەن ئەمەش زیاتر، رۆژئاوا نەک هەردەبەوێ و هەوڵی داوە خۆی وەک رزگارکەر دەربخات بەڵکو پیلوانی خۆی لە ناوچەکە وا ئەلقین داوە کەسەر لە ئاکی کورد بشێوێنن وای زەن پێ ببەن کە ئیسلام خۆی داگیرکردنی بە سەر کورد سەپاندوە. وەک بڵێی کورد کاتی خۆی دەوڵەت و نیشتمانی سەربەخۆ و دینی هەبووە ئیسلام هاتووە دەوڵەتی داگیرکردومو کەسایەتی کوردی داروخاندووە ؟! کەچی لەراستیدا کاتێ ئیسلام هاتە کوردستان کورد زیاتر لە هەزار ساڵ بوو دەوڵەت و کەلەتورو مێژووی لە ژێر دەسەلاتی ساسانیەکان بوو، بۆیە ئیسلام بۆ کورد هێزێکی رزگارکەری رۆحی و دینی و کەلتوریو هەتا قەومیش بوو، ئەمەش شتێکی چاوەرێکراوبوو هەروەک ڕوشیدا کورد لە زۆر شوێن بەبێ شەر بوونە ئیسلام و هاریکاری سوپای ئیسلامیان کرد، بەنەمانی دەسەلاتی شەرعی ئیسلام، گلۆرەی کورد کەوتە لێژی، نەتەوە براکانی لە دیندا وەک عەرەب و فارس و تورک نەک هەر پشتیان لە دین و مێژوو کرد، بەڵکو سەرانی ئەو میللەتانە هەرچیان لە دەست هات لە دژی کورد دریغیان نەکرد لە ئاکام کورد باجی ئەو برایەتیەی دایەوە.

ئەو هەڵوێستەی سەرانی ئەو میللەتانە، دەتوانرێ بە دوو هۆ لێک بدرێتەوە:

یەک: بەحوکمی ئەوەی ئەوان لە مێژوودا خاوەن ئیمپراتۆریەت بوون وەک ئیمبراتۆریەتی ئەمەوی و عەباسیو عوسمانی و قاجاری و سەفەوی.

دوو: دەوری رۆژئاوا لە دروست کردنی ئەو هەڵوێستەدا.

ئەم کتێبە لە پێنج بەشی پێکهاتووە.

بەشی یەکەم تایبەت بە مەسەلەی سەرهەڵدانی ناسیۆنالیزم وکاریگەری ئەو بیرۆکەیە لە دروست کردنی ململانێ لە نێوان گەلانی رۆژهەلاتدا بەتایبەتی گەلانی ناو ئیمپراتۆریەتی عوسمانی.

بەشی دووەم تایبەتە بە گروپی ئیتحادو تەرەقی وستراتیژیەتی و ئائدیۆلۆژیای ئەو گروپــە و هەڵوێستیان بەرامبەر بە کورد و مەسەلەی کورد. لەم بەشەدا جەخت لەسەر ئەوەکراوە کە ئەو گروپە گروپێکی دەستکردی یەهود و رۆژئاوا بوونــە دەورێکــی زۆر گرنگیـان بینیـوە لـە روخاندنی خەلافەتی ئیسلامیدا بە جۆرێ ئینقلابەکەی ۱۹۰۸ سەرەتای روخانی خەلافەت بووە.

بەشی سێ یەم لەبارەی کەمالیەت و شەڕی سەربەخۆیی کەمالیەکان هــەروەها هەڵوێستی بەرایی و کۆتایی کەمالیەت لەبەرامبەر خەلافەت و مەسەلەی کورد دا.

بەشی چوارەم تایبەتە بە هەڵوێستی ئینگلیز لە بەرامبەر مەسەلەی کورد لەم بەشەدا ئەوە خرایەتە ڕوو کە ئینگلیز چۆن لەبەرایی دا هەوڵی دەدا ئینشقاق لە نێو سەرانی کورد دروست بکات لە لایەک لە ژێرەوە ڕێککەوتنامەی سایکس بیکۆی داڕێژت بوو لە لایەکی دیش بە

جۆرێکی شاراوە بە پەیمانی سیڤەر کوردی چەواشە دەکرد و کەمالیەتی سەردەخست.

بەشی پێنجەم لە پەیمانی سیڤەر و لۆزان دەدوێ لـەم بەشـەدا هـەوڵ دراوە ئـەو هۆکارانـە بخرێتە ڕوو کە دەوری گرنگیان هەبوو لە تـەواو لکـاندنی کوردسـتانی باشـوور بـە عـێراقی عەرەبی هەروەها پێ داگرتنی بـەریتانیا لەسـەر جـێ بـەجێ کردنـی داگـیرکردن و دابـەش کردنی کوردستان لەرێگای کۆمەڵەی گەلانەوە.

لەئاکام ئەوە دەرخراوە کـەرۆژئاوا بەسـەرکردایەتی ئینگلـیزو سـۆڤیەتی ئەوسـا مەسـەلەی دابەش کردنی کوردستانیان کردۆتە مەسەلەیەکی حەتمی.

سلام ناوخۆش

۲۷/ ۵/ ۲۰۰۰

بەشی یەکەم

سەرهەڵدانی ناسیۆنالیزم و بنەمای داگیرکردنی فکری وعەسکەری

١-دووچەمکی ستراتیژ جیاواز

ئەمڕۆ دووچـەمکی سـۆزی نەتەوایـەتی و ناسـیۆنالیزم (بـیری نەتـەوە پـەرستی) لەلای زۆر کەس بەمەبەست و بێ مەبەست تێکەڵ یەك دەکرێن، جـابۆ ئـەوەی تـەم و مـژ لەنێوان ئەودووچەمکە نەهێڵین، وادەخوازێ، هەردووك روونبکرێنەوە.ئەوەی من لەسۆزی نەتەوایـەتی گەیشتبم، سـۆزی نەتەوایـەتی خەسـڵەتێکی مرۆڤانەیـە، هەڵوێسـتی مرۆڤـە بەرامبەر ئەو گەل و دەوروبەری تێیدا دەژی. ئەو سۆزەش فیترەیەکی خواییـیە، بـەواتای ئەوسۆزە لەسەر عەقیدەیەك دامەزراوە، هەر ئەو عەقیدەیەش مرۆڤ ئاراستە دەکا بەرەو چاککردنی کۆمـەڵ و پاراستنی بەرژەوەندیـیە سـتراتیژیەکانی نیشـتیمان لـە هـەموو نەیارێك، هەروەها پێویستە ئەوەش بوترێ، کە ئیسلام نـەفی سـۆزی نەتەوایـەتی ناکـات بەمەرجێ ئەو سۆزە لە چوار چێوەی جیهانبینی ئیسلامی دابێ‌و بەتێروانینێکی مـەعریفی ئیسلامی مامەڵە لەگـەڵ تاکەکانی کۆمەڵەکـەی بکـات.لەروانگـەی(انصـر أخـاك ظالمـا أو مظلوما) هەڵوێست وەربگرێ، نەك هەموو کەس و دابێکـی کۆمەڵەکـەی قـەبووڵ بکـا. بـە واتای نابێ(مشرك)ێکی نەتەوەی خـۆی خۆشـتر بـوێ لـە موسـڵمانێکی نەتەوەیـەکی تـر. ئـالێرەدا، هێڵـی جیاکـەرەوە لـەنێوان سـۆزی نەتەوایـەتی‌و ناسـیۆنالیزم بەدەردەکـەوێ: (لاتجد........... أو عشيرتهم) ئاسۆی جیهانبینی ئیسلام زۆر لـەوە فراوانـترە، کـە هـەموو جیهانی لە کۆمەڵێکی بچوکی بەرژەوەندی هاوبەش تەسك بکرێتەوە، هەر بۆیە هـەرکاتێك ئەو سـۆزە لەچوارچێوەیـەی سـەرەوە دەرچوو، ئـەوە لـەچوار چێـوەی فیـترەی مـرۆڤ دەردەچـێ، دەبێتـە مەزهـەب و دینێکـی سـەربەخۆ. بەواتایـەکی تـر، هـەرکاتێك سـۆزی نەتەوایەتی، دەمارگیری نەتەوەیی تـێ کـەوت بووبـە نەتـەوە پەرستی دەبـێ پشـت لـەو مەزهەبە فکرییە بکرێ(دعوها فإنها منتنه).

ناسیۆنالیزمیش، وەك دیاردەیەکی کۆمەلایەتی، یان وەك مەزهەبێکی فیکری، هەر ئایدۆلۆژیایەك بەجۆرێك پێناسەی کردووە، بەلام پێش ئەوەی لە ناسیۆنالیزم بکۆلینەوە، بابەکورتی سەرنجێك لەچەمکی نەتەوە Nation بدەین، بزانین نەتەوە چییە، هەربۆ نموونە(د.ستاروشنکۆ) لەبارەی نەتەوە دەلێ: (نەتەوە ئەو کۆمەلە خەلکانەن کە بەدرێژایی مێژوو دروست بوون و جێگیر بوون، بنەماکانی نەتەوەش زمان و خاك و ئابووری هاوبەش و ژیانی سایکۆلۆژی هاوبەشن).[٣]

کاتێ کۆمۆنیستەکانی یەکێتی سۆڤیەت، مەرجی ئابووری هاوبەشیان بەمەرجی نەتەوە بوونی هەر گروپێکی ئەتنیکی دانا مەبەستێکی سیاسیان لەپال هەبوو، چونکە شتێکی بەلگە نەویستە، کەئابووری هاوبەش تەنها ئەو کاتە دێتەکایەوە کەئەو نەتەوە دەسەلاتی سیاسی یان دەولەتی هەبێت. هەرچی ئیڤانۆڤە: بەشێوەیەکی شاملتر لەنەتەوە دەروانێ‌و دیدو بۆچوونەکەی ئەویش زیتر هەر ئەو گروپە ئەتنیکانە دەگرێتەوە کەسنورێکی جوگرافی دان پێدانراو کۆیان بکاتەوە، هەروەك دەلێ:

(میللەت لە کۆمەلە خەلێك پێك هاتووە کە خاوەنی یەك هەلسوکەوت بن .چ لە لەش و چ لەبارەی دەروونیان، یەك نەریت بیانگرێتەوەو ئامانجیان یەك بێ... ئەو رەگەزانەی کە هەلس و کەوتی نەتەوەیەك پێك ئەهێنن و ئەیپارێزن ئەمانەن: یەکێتی رەگەز، سنوری جوگرافی، زمان،ئایین، ویژە، کەلەپور، بیرو باوەر، چۆنێتی ژیان، یەکێتی رامیاری، مێژووی هاوبەش، هەروەها هاوبەشی لەرێرەوی رۆشنبیریدا.[٤]

ئیسلامیش لەسەر بنەمایەکی ئینسانی باسی بوونی نەتەوە دەکا، جیاوازی هەر نەتەوەیەکیش لە نەتەوەیەکی تر بە ئایەتێکی خودایی دادەنێت. ئەمەو بۆ ئەوەی دەمارگیری نەتەوەیی دروست نەبێ، هەموو نەتەوەکان بەیەك نەتەوە تەماشا دەکا. ئەو نەتەوەیەش عەقیدەیەکی پاك بەرێوەی دەبات. هەروەها لە دیدی ئیسلامدا هەر

نەتەوەیەك دوو نیشتمانی هەیە، نیشتمانی قەومی خۆی - زێدی خۆی، خاکی باوك و باپیرانی - هەروەها نیشتمانی ئیسلامی -دەوڵەت ئیسلام موڵکەی هەموو نەتەوەیەکی موسڵمانە، بەڵام دەبێ هەستی خۆی بەنەتەوە زانین کە تیرەی بڕبڕەی بوونی نەتەوەیی‌یە بەمەرجێ مامەڵەیەکی مەعریفانەی دەگەڵ بکرێ، ئەگەر نا مرۆڤ بەرەو ناسیۆنالیستی‌و نەتەوە پەرستی ئاڕاستە دەکا. محمد قطب لە کتێبی (مذاهب فکریة معاصرة) بە کورتی‌و پوختی پێناسەی نەتەوە پەرستی [illegible] دەکا:

(رۆڵەکانی یەك رەگەزو زمان پێویستە وڵاتیشیان یەك بێت، هەرچەندە خاکیان جیاوازو نیشتمانیان پەرش و بڵاوبێت. هەروەها لە ناسیۆنالیزم دەفامرێتەوە، کەئەو رۆڵانەی خاوەن یەك رەگەزو یەك زمانن خەبات بکەن بۆ ئەوەی نیشتمانیان یەك بگرێتەوە بەجۆرێك تەنیا یەك نەتەوە لە نیشتمانێکی شامیل (گەورەدا) کۆببێتەوە. لەو نیشتمانەش خۆشەویستی بۆ قەومیەت پەیوەستەبەخۆشەویستی بەخاکەوە. بەڵام هەرچۆنێ بێ خۆشەویستی بۆ قەومیەت هەر بە ئەصل دەمێنێتەوە، هەرچەندە یەکێتی خاکیش نەیەتە دی)٦

ناسیۆنالیزم وەك مەزهەبێکی فکری خاوەن تاکتیك و ستراتیژی سەربەخۆ، ئەمڕۆ وەك بەدیلێك بۆ ئیسلام و مارکسیەت، خۆی دەنوێنێ [illegible] ئیسلام ماهیەتی ناسیۆنالیزم تەعبیر لە جاهلیەت دەکا. بەحوکمی ئەوەی هەڵگرانی بیری ناسیۆنالیزمی وەك عەقیدەیەکی فکری‌و سیاسی پەیڕەوی ناسیۆنالیزم دەکەن.هەر بۆیە بەهیچ جۆرێك ناسیۆنالیزم بەبەشێك لە خۆی نازانێ، ئەوانەی بانگەشەی ئەوەش دەکەن کە ناسیۆنالیزمی عەرەبی روحەکەی ئیسلامە یان(العروبە) لە ئیسلام [illegible] سەرچاوەی گرتووە، ئەوە یا لە ئیسلام و(العروبە) نەگەیشتوون یان مەبەستی سیاسی خۆیان هەیە. بەدیدی ئێمە رای دووەم راستترە،ئەمەو ئەگەر بزانرێ کە ناسیۆنالیزم عەقیدەیەکی

دەستکردی مرۆڤەو هەروەها ئاسۆی جیهانبینی ناسیۆنالیزم زۆر بەرتەنگە، هەرچی مارکسیەکانن، ئەوانیش لە هێڵێکی تر، بە ئامانجێکی سیاسی رەدی ناسیۆنالیزم دەکەنەوە.

بەگوێرەی مارکسیەت ناسیۆنالیزم دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی قۆناغی بەناو دەرەبەگایەتیو سەرمایەدارییە. لە قۆناغی شیوعیەتدا ناسیۆنالیزم نامێنێ بە حوکمی ئەوەی بەناو مارکسیەت بە چاوی ئوممەی لەنەتەوە دەروانێو بە پێوەری چینایەتیش مامەڵە لەگەڵ کۆمەڵ دەکات. هەر بۆیە مەسەلەی چینایەتی لەپێشەوەی مەسەلەی قەومیەت دێ. هەروەك لینین دەڵێ:مەسەلەی نەتەوایەتی لەچاو مەسەلەی پرۆلیتاریادا بە پلەیەکی کەم گرنگتر دێت.٧

٢-سەرهەڵدانی ناسیۆنالیزم

لەسەردەمی ئیمپراتۆریەتی رۆمانیدا ئەوروپا یەکەیەکی سیاسی بوو، ئەو یەکە سیاسییە عەقیدەیەکی نەصرانی بەرێوەی دەبرد.هەر وەك چۆن ئەوروپا خاوەن یەکەیەکی سیاسی بوو، کە هەموو گەلان و زمان و رەگەزەکانی ئەورووپی لەخۆدا گرد کردبۆوە.[٨]

هەروەها خاوەن یەکەیەکی ئایدۆلۆژی بوو، ئەویش دەسەلاتی کەنیسەی لاتینی رۆما بوو، لەگەڵ بوونیئەو دوو یەکەیەش، یەکەی سیاسیو یەکەی دینی، هێشتا چەمکی ئوممە بە واتا جەوهەرییەکەی پێك نەهاتبوو، لەدیدی ئیمپراتۆریەتی رۆمانیدا دەوڵەتی دایك کە ئوممەی مەجازی ئەورووپی دەگەیاند، دەسەلاتی موتڵەق بوو هەرچی موستەعمەراتیش بوون، کە بەزەبری هێز بە ئیمپراتۆریەتەوە لکاندرابوون، گەلانی بێ دەسەلات و کۆیلە بوون.[٩] لەنێوەندە هەرگیز یەکەیەکی عەقیدەیی رەسەن، یەکەیەکە روحی پتەو

ناخولقێت. ئەو دەسەلاتە موتڵەقەی کەنیسەی ڕۆما بەدەستی هێنابوو، نوقلانەی شۆڕشێکی لێدەکرا، چونکە پاوانخوازی دەسەلاتی دینیو دەسەلاتی دەوڵەت بۆ چەند چینێك، جۆرە یاخی بوون و تورە بوون و رقێکی پیرۆز لەلای بەرامبەر دروست دەکا، هەربۆیە هاوکات دەگەڵ ململانێی مەلیکەکان لەدژی کەنیسە، بزووتنەوەیەکی ریفۆرمی دینی- یش سەری هەڵدا. لۆسەر١٤٨٣- ١٥٤٦ کە رابەری ئەو بزوتنەوە دینییە چاکسازییە بوو، لە شەڕەکەیدا دژی کەنیسەی ڕۆما پشتی بەگەلی ئەڵمانی بەست، چونکە خۆی ئەڵمانی بوو، ئەو شەڕەی لۆسەر کە بەناوی بزوتنەوەیەکی ریفۆرمی دینی بوو، بەلام لەبنەڕەتدا بنەمای سەرهەڵدانی بزوتنەوەی ناسیۆنالیستی داڕشت. مامۆستا الندوی دەڵێ(کاتێ بزوتنەوەکەی لۆسەر یەکێتییە دینیو رۆشنبیریەکەی ئەورووپای لەنێو برد، کیشوەری ئەورووپای بۆ چەند ئیماراتێکی میللی جیاواز دابەش کرد. کێشەو ململانێی ئەو ئیماراتانە هەڕەشەیەکی ترسناکی نەمر بوو لەسەر ئاسایشی جیهانی ئەوسا).[10]

دوابەدوای بزوتنەوەکەی لۆسەر، هەریەك لەفەرەنسا و ئیسپانیا کەوتنە شەڕێکی شەست و پێنج ساڵی(١٤٩٤- ١٥٥٩) ئەو شەرە لە مێژوودا بەنا جەنگەکانی ئیتاڵیا بەناوبانگە.مەبەست لەو شەڕەش زێتر فراوانکردنی دەسەلات ودەست بەسەراگرتنی ناوچەی نوێ بوو لە نیمچە دوورگەی ئیتالی، لەپاشانیش کۆنترۆڵکردن و سەپاندنی دەسەلاتی سیاسی بەسەر کیشوەری ئەورووپادا.[11]

لەو پێودانگەوە مرۆڤ دەرك بەوە دەکا، کە بزوتنەوەی ناسیۆنالیستی بەرایی‌دەورێکی گرنگی بینیوە لە هەڵوەشاندنەوەی یەکەی سیاسیو دینی ئیمپراتۆریەتی رۆمانیدا.لێرەدا نابێ رۆڵی تیۆەرکەی داروین یش (البقاء للأصلح) فەرامۆش بکەین، لەنەزەری نەتەوە بالادەستەکان هەریەکە خۆی بە(الأصلح) دەزانێ بۆ ئەوەی حوکمی

ناوچەكە بكات. لە نەزەری كەنیسەش هەریەك لە بزوتنەوەی قەومی‌و نا-دینی‌یەكان بزوتنەوەی هەلگەڕاوەكانن. هەروەها زەنیان وابوو كە نەصرانیەت و دەمارگیری ناسیۆنالیستی دووتای یەك تەرازوون، هەرچەندە دەسەلاتی كەنیسە لا واز ببێ هەستی ناسیۆنالیستی‌و(نادینی) زێتر دەبێ.

ئەمەو ناسیۆنالیستی‌ی یاخود بیری نەتەوە پەرستی وەك سەرنجێكی فكری‌و سیاسی وەك بەدیلێك بۆ كەنیسە (فكری دینی) لەگەڵ هەلایسانی ژیلەمۆی شۆڕشی سیاسی‌و تەكنەلۆژی فەرەنسا، چوار چێوەیەكی بەرنامەیی وەرگرت. شۆڕشی فەرەنسی‌و وەرچەرخانێكی مێژوویی لەژێرخانی سیستەمی كۆمەلایەتی‌و رەوتی رژێمی سیاسی فەرەنسا دروست كرد.[12] هاوكات لەگەڵ ئەو شۆڕشەدا كە خۆی لەخۆیدا ئەویش ململانێی گەلانی بەهێزتر كرد. بیری نەتەوە پەرستی‌و نەتەوە پەسندی چوار چێوەیەكی فەلسەفیشی وەرگرت بەجۆرێك مەسەلەی ناسیۆنالیستی فەرەنسی لەگەڵ شۆڕشەكە تەواو ئاوێتە كرابوون: دروشمە دیارەكانی وشیاری نەتەوەیی و وشیاری سیاسی‌و بە پیرۆز زانینی رەگەزی فەرەنسی‌و پەسەندكردنی یان سەپاندنی فەرەنسا بەسەر ولاتاندا-كە ئەمانە هەمووی بنەمای توندڕەوی نەتەوە پەرستین- بوون بەمەرجی نیشتمان پەروەری.[13] ئەوانەی دەبێژن فەرەنسا لەسەروو هەموو شتێكەوەیە ئەوانە نیشتمان پەروەرن.[14]

هەرلەمندالدانی ئەو شۆڕشە نوێیەدا، جارێكی‌تر دەسەلاتی موتلەقی‌و كۆیلەیی بوژێنرایەوە، بەلام ئەمجارە چوارچێوەیەكی بەرنامەیی وەرگرت بەجۆرێك چەمكی نەتەوەی گەورە، نەتەوەی بالادەست، نەتەوەی بچووك ژێردەست بوون بە دەستوری پیرۆز.[15] ناسیۆنالیستە ئینگلیزەكانیش هەروەك نەتەوەیەكی بالا دەست مافیان بەخۆیان دەدا كە بە ئارەزووی خۆیان ئاڕاستەی گەلانی غەیرە - نەصرانی‌و گەلانی بچوك

بکەن.ئەو دیاردە ناسیۆنالیستی‌یە لەئـەدەبی ئینگلیزی‌دا زۆر بـەزەقی دیـارە، بـەجۆرێك یەکەم رۆمانی ئینگلیزی(رۆبنسن کرۆزۆ) یەکەم رۆمانی ئیمپریالیزمی ئینگلیزی‌یە، کەباس لە داگیرکردنی ناوچەیەکی تر دەکاو مافی ئەوەش بـەئینگلیز دەدات گـەلی تـر ئاراستەی بکات. هەروەها (برۆك)ی شاعیریش ئـەو هەستە ناسیۆنالیستە ئیمپریالیـەی خۆی لـە شیعری (The Soldier) زۆر بەئاشکرا دەردەبڕی بەوەی هەر سەربازێکی ئینگلیز لەهـەموو شوێنێك بکوژرێ ئەو خاکە خاکی ئینگلیزە:

ئەگەر مردن بەگژم داهات

تەنیا ئەوەندە منتان وەبیربێ

چەند گۆرێك (گۆری سەربازانی ئینگلیز)

لەکێلگەکانی بێگانەدان

ئەوانە هەتا هەتایە خاکی ئینگلیزن.[١٦]

بەو تێڕوانینە ئیمپریالیەوە، هەردوو ئیسـتعماری جیهانی، فەرەنسـی‌و بـەریانی، بیری ناسیۆنالیزمیان بۆ رۆژ هەلاتی ئیسلامی هێنا.پاش ئەوەی رۆژئاوای صەلیبی دەرکی بەوە کرد کەبەزەبری عەسـکەری ناتوانـێ جیهانی ئیسـلامی داگـیر بکـات، بیریـان لـەوە کردەوە کەبە شێوازێکی تر جیهانی ئیسلامی داگیربکەن

ئەویش داگیرکردنی فیکرییە. ورووژاندنی دەمارگیری قەومی ئامانجێکی ستراتیژی ئەو دوو ئیستعمارە بوو.

(نـابلیون) رابـەری ناسیۆنالیسـتی فەرەنسـی داگیرکـەرە، هـەر بـۆ ئـەوەی شەرعیەتێکیش بە داگیرکردنەکەی بـدا، کاتـێ کـە هـات (مصـر)داگیربکـا ئـالأی(لا إلـه إلا الله)ی بەرزکردبۆوە[١٧]. لەو روانگەیەوە ناپلیۆن گـەورەترین سـەرکەوتنی بەدەسـت هێنـا. هەروەها ورووژاندنی هەستی قەومی مصری‌یـەکان و هـاندان بۆ جیابوونـەوە لەخەلافـەتی

عوسمانی، هەروەك چۆن مەلیك و ناسیۆنالیستەكانی فەرەنسی لەدژی دەسەلاتی كەنیسە راپەرین، ئاكامی خۆی پێكا، بەواتای ناپلیۆن بە مصریەكانی دەوت: (ئێمەی فەرەنسی ئەوكاتە گەیشتین بەو حەزارەت و تەكنەلۆژیا نوێیە، كەرزگارمان بوو لە جەورو ستەمی دەسەلاتی كەنیسە ئێوەش ئەو دەمە رزگارتان دەبێ، كو خۆتان تەبەنی فكری قەومی ئێمە بكەن و دژی دەسەلاتی خەلیفە راپەرن) ئەمەو ئەگەر چی لە ئایدۆلۆژی قەومی رۆژئاوا وەك بەدیلێكی دینی نەصرانی لەدایك بوو، بەلام (رقی صەلیبیەت) یان بەرامبەر ئیسلام هەر هەبوو، هەر بۆیە ئەوان لەجیهانی ئیسلامدا، داگیركەرێكی صەلیبی بوون!

لەولاوەش فكرێكی قەومی توندڕەو خۆی مەلاس دابوو. ئەویش هەروەك نەصرانیەكان باوەڕیان وابوو، كە داگیركردنی فكری سەرەتایەكی پێویستەبۆ داگیركردنی عەسكەری جیهانی ئیسلامی! جولەكەكان لە (نەصرانی)یەكان بەتالۆ كەتردوون بۆ لێدانی خەلافەتی عوسمانی. ئەوە بوو لە سالی ١٨٩٧ كۆنگرەیەكیان لەشاری (بازل)ی سویسرا سەرەتا بڕیار درا (نیشتمانێك) لە ئەرژەنتین یان ئۆغەندە بۆ خۆیان دابمەزرێنن، بەلام یەكێك لەو (٢٠٤) ئەندامی كۆنگرە كە ناوی (تیودۆر هرتزل) بوو سوور بوو لەسەر ئەوەی دەبێ دەولەتی یەهودی لەفەلەستین دابمەزرێ [١٨] . هەروەها وستیشی كە دەبێ لەماوەیپەنجا سالی تر ئەو دەولەتە دابمەزرێ [١٨] چەند سالێك پاش ئەم كۆنگرەیە، (هرتزل) پارەیەكی زۆری پێشكەش (سولتان عبد الحمید)ی دووەم كرد، كە رێ بەجولەكەكان بدا، دەولەتێك بۆ خۆیان لەفەلەستین دابمەزرێنن، بەلام سولتان (عبد الحمید) زۆر بەتوندی رەدی هرتزلی داوە، وتی: (ناتوانم واز لەبستێكی خاكی فەلەستین بێنم، فەلەستین مولكی من نییە، مولكی ئوممەی ئیسلامە ... تامن بمێنم فەلەستین هەر بەشێك دەبێ لەخەلافەتی ئیسلامی .. كە خەلافەی ئیسلامی نەما، ئەو كاتە جولەكە دەتوانن بە بێ پارە فەلەستین داگیربكەن) [٢٠] . وەنەبێ هرتزل تاكە جولەكە بووبێ كە

هەوڵی دابێ ڕەوشی سیاسیو ئابوری ئیمپراتۆریەت بقۆزێتەوە، بۆ ئەوەی سوڵتان(عبد الحمید) ڕازی بکەن کە واز لەفەلەستین بێنێ بۆ جولەکەکان. لەساڵی ١٩٠١ ، سێ جولەکە بەناوی: مزراحی قراصو، جاك، و لیۆن، ئەو پێشنیارەی خوارەوەیان پێشکەش بە عبد الحمید کرد:

١) هەموو قەرزەکانی دەوڵەتی عوسمانی دەدەینەوە.
٢) ئەستولێك بۆ دەوڵەت دروست دەکەین.
٣) ٣٥ ملیۆن لیرەی زێڕ قەرز دەدینە دەوڵەتی عوسمانی بەبێ سوود بۆ بوژاندنەوەی دارایی دەوڵەت.

بەرامبەر:

١) ڕێ بەیەهودیەکان بدرێ هەر ڕۆژێکی ساڵ زیارەتی فەلەستین بکەن.
٢) ڕێ بەیەهودیەکان بدرێ موستەعمەرەیك لەنزیك قودس بۆ خۆیان دروست بکەن، بۆ ئەوەی لەکاتی زیارەتکردنەکەیان بچنە لای کەس و کاریان.

پاش ئەوەی عبد الحمید ئەمە دەبیستێ بریار دەدا کەهەرچی زووە بە دوای یەهودیەکان بگەڕێن لەفەلەستین بەتایبەتی (قدس) [٢١].

ئەم هەڵوێستەی عبد الحمید تەواو یەهودیەکان؟؟ هەراسان دەکات، هەر بۆیە وەك ناسیۆنالیستە نەصرانیەکان لە دوای ئەلتەرناتیف دەگەڕێن، یەهودیەکان بەتایبەتی جولەکەکانی دۆنمە [٢٢] کەوتنە هاندانی تورکە لاوەکان و ووروژاندنی هەستی ناسیۆنالیستیان. هەردوو تەیاری نەصرانیو یەهودی، کەلە ئەصلدا دوژمنی سەرەکی یەکترن، هەریەکەی لەلایەك کەوتنە هاندانی گەلانی نێو ئیمپراتۆریەتی عوسمانی . لەلایەك جولەکەکانی دۆنمە کەبەمونەزری ئیتحادو تەرەقی دادەنرێن، تورکە لاوەکانیان هانەدا کە بانگەشەی تۆرانیەت(قەومیەی تورکانە پێش ئەوەی موسڵمان بن) بکەن و

دروشمی گورگی بۆر (پەرستراوی تورکەکان بووە لەسەردەمی جاهیلیان) بەرز بکەنەوەو نەهێڵن عەرەبەکان دەست بەسەر ئیمپراتۆریەت دابگرن.

لەو لاوەش وەك کاردانەوەیەك عەرەبەکانیش دروشمی جاهیلی خۆیان بەرزبکەنەوەو هەست بکەن کەلەرووی قەومیەوە لەدەست تورکان دەچەوسێنرێنەوە. وەك لەپێش تر ئامازەمان بوکرد، صەلیبیەکانیش کەوتنە هاندانی عەرەبەکان، بەجورێك کەسێکی وەك (ئیدوارد توماس لۆرانس) مونزیرو هەلگیرسێنەری ناسیۆنالیستی عەرەبیو شۆرشی عەرەبی لە دژی دەولەتی خەلافە بوو [23]. بەلێ جولەکەکان توانیان لەرێگای ئیعلان کردنی مەشروتیەت، هەم عبد الحمید لەسەر حوکم لاببەن و هەم هەستی ناسیۆنالیستی لەناو ئیمپراتۆریەت بوروژێنن [24]. لەو بارەیەوە یەهودیەکی وەك (ئۆسکار لیڤی) هەستی درندانەی خۆی پێ ناشاردرێتەوەو دەلێ: ئێمەی جولەکە گەورەی جیهان وتێکدەری ئەوین، هەروەها بزوێنەری بەلاو جەلادی ئەوین) [25].

پاش ئەوەی جولەکە لەرێگای ئیتحاد تەرەقیەوە توانی عبد الحمید لابەرێ، سیستەمی دەولەتی پاش عبد الحمید ، بووبە سیستەمی نیشتمانی و جۆرێك لەعەلمانیەتی شاراوە..... بێگومان گۆرینی رەوتی ململانێ لە نێوان ئیسلام و نەصرانیەت و یەهودیەت بۆ ململانێی نیشتمانی یان ناسیۆنالیستی، ئامانجێکی ستراتیژی بزوتنەوە قەومیە داگیرکەرەکان بوو، چونکە تا ئیسلام ئەصل بوو قەومیەت پاشکۆ بوو، نە صەلیبیەت و نەیەهودیەت جورئەتی ئەویان نەکرد روو بەرووی دەولەتی خەلافە ببنەوە [26].

٣. بۆچی ناسیۆنالیستی عەرەبی و تورکی بزوتنەوەی ناسیۆنالیستی داگیرکەرن؟

ناسیۆنالیستە رۆژئاواییەکان بە رزگابوون لەدەسەلاتی موتلەقی کەنیسەی رۆمانی، یەکەی سیاسیو دینی ئەوروپایان روخاند. بەواتای ئەوان پەسندی قەومی یان بە بەدیلی ئوممەی مەجازی ئەوروپا دانا. لەدەولەتی خەلافەی ئیسلامیش، ویرای ئەو لادانە بەرچاوی سولتانەکانی عوسمانی لە شەریعەتیئیسلام،کەسولتا سولیمانی قانونی بەرابەری ئەو لادانە دێ [٢٧].لەسەردەمی دەسەلاتی عبد الحمید، دەیویست جارێکی تر لەدەولەتی خەلافەدا یەکەیەکی رۆحیو ئومەمییو سیاسی دروست بکاتەوە. ئەو هەولەی عبد الحمید واتای رەنج بە خەساری بزوتنەوەی ناسیۆنالیستیو وصەلیبیو یەهودیەتی دەگەیاند، چونکە ئامانجی ستراتیژی بزوتنەوە ناسیۆنالیستەکانی رۆژئاوا لە رۆژهەلاتی ئیسلامیدا روخاندنی خەلافەتی ئیسلامیو وروژاندنی بیرۆکەی قەومی بوو. لێرەدا دێینە سەر ئەصلی مەسەلەکە، مەبەست لەدروست بوونی ناسیۆنالیستی تورکیو عەرەبی چی بوو؟ ئایا تورك وعەرەب هەر خۆیان بزوێنەری ئەو بزوتنەوە ناسیۆنالیستیە بوون، بۆ ئەوەی لە ئیسلام رزگاریان ببێ؟

هەریەك لەعەرەب و تورك، بەحوکمی ئەوەی ماوەیەکی زۆر دەولەتی خەلافەی ئیسلامی بە رابەرایەتی ئەوان بووە، تەواو درەکیان بەوە کردوە کە بە هۆی ئیسلامەوە لەبت پەرستیو گورگ پەرستی رزگاریان بووە، هەروەها چاك دەیانزانی ئەگەر لە ئیسلام لابدەن ئەو شکۆیەیان نامێنێ کە ئیسلام بە موسلمانانی دەبەخشێ﴿ وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمُ الأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴾ سورە ال عمران/الایە ١٣٩،﴿وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴾ سورە الانعام/ الایە١٥٣

کەواتە عەرەبێتی یاخود ناسیۆنالیستی عەرەبی بیرێکی سروشتی نییەو زادەی واقیع ، بیرو هەستی مرۆڤی عەرەبی موسڵمان نییە بەڵکو هەروەك مێژوو پێمان دەڵێ: یەکە، گروپ کەبانگەشەی ناسیۆنالیستی عەرەبی کردبێت (نەصرانیەکانی لوبنان و سوریا بوون لە پاشان ئەو موسڵمانانەی کە لە قوتابخانە تەبشیریەکان پەروەردە کرابوون[20] جۆرج ئەنتۆنیۆس لە (یقظة العرب) هەمان راستی دەدرکێنێت دەنوسێت: بیری ناسیۆنالیستی عەرەبی لە ژێر چاوە دێری ئەمەریکا (بە هۆی بوونی جامیعەی ئەمریکی لە لوبنان) لەلایەك و کاریگەری بزوتنەوەی تەبشیری لەلایەکی ترەوە سەری هەڵداوە[21]. پاش ئەوە نەصرانیەکان توانیان عەرەبی بێئاگا لەماهیەتی ئیسلام و عەرەبایەتی بۆ نێو بزوتنەوەی ناسیۆنالیستیەکەی عەرەبی بێنن بەهانەی ئەوەی کە ئیسلام رۆحی عەرەبایەتیە، عەرەب شایەنترن لەغەیرە عەرەب کە حوکمی دەوڵەتی خەلافەی ئیسلامی بکەن، چونکە هەر ئەوان بوون ئیسلامیان بە بەشەریەت ناساند. هەروەها وروژاندنی مەسەلەی بە مەوالی زانینی غەیرە عەرەب دەورێکی گرنگی بینی لە وروژاندنی بیری ناسیۆنالیستی عەرەبی لەسەر ئاستێکی فراوانتر. ئەم هۆکارانەش، دەرفەتێکی لەباریان بۆ (لۆرانس) رەخساند کە شۆرشێکی عەرەبی بە(شریف حسین) بکا، دژی دەسەڵاتی خەلافەتی ئیسلامی[22]، هەروەها ئەو گروپە قەومیە روخاندنی حەتمی خەلافەیان بۆ ئینگلیز زۆر ئاسان کرد، هەروەها ژەنرال (لۆرد ئەلنبی) فەرماندەی سوپای عەرەبی لە دژی خەلافە دەڵێ: (ئەگەر یارمەتی سوپای عەرەبیو کرێکارە عەرەبەکان نەبوایە نەماندەتوانی سەرکەوتن بەسەر دوڵەتی عوسمانی بەدەست بێنین.[23] سەبارەت بە ناسیۆنالیستی تورکیش ئەگەر دەستێکی شاراوە لەپشت ئەو بزوتنەوەیە نەبوایە ئەستەم بوو تورکی موسڵمان شۆرش دژی خەلافەتی ئیسلامی بکەن،چونکە لەلایەك هەر

چۆن بێ دەسەڵاتی دەوڵەتی خەلافەی ئیسلامی بەدەست زۆرینەی تورك بوو، هەروەها توركەكان تەواو دركیان بەوە كردبوو كە هەر شۆرشێكی قەومی دەبێتە هۆی لەدست دانی بەشێكی زۆری خاكی خەلافەتی ئیسلامی، بەواتایەكی تر ئیسلام بوو وای لەكورد و عەرەب و گەلانی دی نێو دەوڵەتی خەلافەتی ئیسلامی كرد بوو ، كە بەدەسەڵاتی عوسمانی رازی بن. بەنەمانی دەسەڵاتی رۆحی‌و سیاسی ئیسلامیش گەلانی غەیرە تورك رازی نابن ناسیۆنالیستی توركی وەك بەدیلێك بۆ ئیسلام حوكمیان بكات. لەو روانگەوە دەبێ لە پێشینەو بزوێنەری ناسیۆنالیستی توركی بكۆڵینەوە.هەر لەو پێوەدانگەوە گروپی جولەكەكانی دۆنمە و پاریس بزوێنەرو مونەزەری ناسیۆنالیستی تورك بوون، بە راسپاردەی ئەوان گروپی ئیتحادو تەرەقی یەكەم هەنگاوی ئینقلابە فكری‌و عەسكەریەكەیان لە (سلانیك) دەست پێكرد[24]، هەر جولەكەش بوون كە هانی گروپی ركابەری(عبد الحمید)یاندا كەداوای مەشروتیەت و كارپێ كردنی دەستوری عوسمانی بكەن. بەحوكمی ئەوەی عبد الحمید بەهیچ جۆرێك تەسلیم بەجولەكەكان نەبوو، هەر بۆیە جولەكەكان لە رێگای ئیتحاد وتەرەقی دەورێكی گرنگیان بینی لەبەدناو كردن و شێواندنی هەڵوێستی ئیسلامیانەی عبد الحمید . بە واتای لەدەستپێكی ئینقلابەكەدا، ئیتحادیەكان تەواو ئامانج قەومی خۆیان دەرنەخست، بەڵكو بانگەشەی ئەوەیان دەكرد كە عبد الحمید ئاستەنگ و لەمپەرە لەپێش بەرەو پێشبردنی دەوڵەتی عوسمانی، هەروەها هەروەك هەر گروپێكی دی ناسیۆنالیستی لەقۆناغی بەناو رزگاری نیشتمانیدا، بانگەشەی ئازادی گەلانی غەیرە توركیشیان دەكرد، هەر بۆیە كەسانی وەك (د.عبدالله جودت) و(د.اسحاق سكوتی دیاربەكر) ئەندامی كارای دامەزرێنەری باڵێكی ئیتحادو تەرەقی بوون[25]. بەڵام سەرانی ئیتحاد و تەرەقی كە جولەكە ئاراستەی دەكردن بەرگری ئازادی گەلان و مانەوەی عبد الحمیدیان نەگرت، هەر بۆیە چەند مانگێك پاش

ئینقلابەکەیان بڕیاری لابردنی عبد الحمید یان دا. ئەوەی تەواو ماهیەتی ئیتحادو تەرەقی دەردەخا ئەوەیە کەبڕیاری لابردنی عبد الحمید بە(قەرەسۆی جولەکە)و(ئارام ئەفەندی ئەرمەنی)و(ئەرناوتی گوبکانی حیکمەتە فندی کەرەجی) سپێردرا [٣٦]. ئەوەی لێرەدا شایانی باس بێ قەرەسۆی جولەکە لەبارەی دەوری جولەکە لە ئینقلابەکەی ئیتحاد و تەرەقی لەدژی عبد الحمید دەڵێ(عبد الحمید رازی نەبوو بە(پێنج ملیۆن) دان بە بوونماندا بنێ، مافی ئەوەمان بداتێ موستعمەرەیەك لەفەلەستین دروست بکەین، کەچی ئیتحادیەکان ئەو داوایەیان بە(چوارسەد هەزار) لیرەی ئینگلیزی بۆ کردین [٣٧].

هەروەها بەبەڵگەی ئەوەی کەجولەکە لەپاڵ ناسیۆنالیستی تورکی دابوو، ئەم بەڵگەی خوارەوە ئەو راستییە دەردەخات کەلەسەر دەمی حوکمی ئیتحادیەکان کۆمەڵێکی بەرفراوان لە(مەحافل)ی یەهودی لەنێو دەوڵەتی عوسمانی دامەزراون: (محفل الهلال العثماني) لە ١٤ فبرایر ١٩١٠ لەبیروت دامەزراوە، (محفل الحرية والاعتدال) لە(١٧)ی یۆنیۆی ١٩١٠ لە زحلە دامەزراوە.(محفل الناصرة) و(الشمس المروة) لە(٢٩) مایو ١٩١٠ لەئەسکەندەریە دامەزراون. (محفل الكمال) لە ١٧ی یۆلیۆ ١٩١١ لە قاهیرە دامەزراوە، هەروەها هەردوو مەحفەلی(لافیدیلتە) و(نور الهدى) لەهەمان مێژوو لە قاهیرە دامەزراون. (محفل الوحدة العثمانية) لە٦ ئابی ١٩١٠ لە (حمص) دامەزراوە، (محفل الاتحاد الخلد) لە ١٩ ئابی ١٩١٠ لەقدس دامەزراوە. (محفل المعبد سليمان) ١٤ی دیسەمبەری ١٩١٠ هەر لەقدس دامەزراوە. (محفل مرج العيون العثماني) لە ١٠ ئاب لە(مرج العيون) دامەزراوە، (محفل الجبل) لە ١٧ فبرایر ١٩١١ لە بیروت دامەزراوە ٣٨).

بەم جۆرە هەردوو هێزی داگیرکەری(صلیبیو یەهودی) لەرێگای ناسیۆنالیستی تورکیو عەرەبی، توانیان عەقیدەو شەریعەتی ئیسلامی لەدەسەلاتی دەوڵەت دووربخەنەوە. پاش ئەو پرۆسەیە بەرژەوەندی صەلیبیو یەهودی وای خواست کە بەجارێك خەلافەی

ئیسلامی نەهێڵن. بەڵێ هەروەك چۆن (پاپا) لەپاش داگیرکردنی ئەندلوس دەستوری دا کەخاکی موسڵمانان بەسەر دوو دەوڵەتی ئیسپانیا و پورتغال دابەش بکرێت [39]. ، هەر بەهەمان شێوە، سەرکردە ماسۆنیەکانی جیهان وەك (کلیمانسۆ، لوئید ولسن) بڕیاریان دا کە میراتی دەوڵەتی خەلافەی ئیسلامی بخرێتە ژێر دەسەڵاتی ئیستعماری ئینگلیزو فەرەنسیو ڕووسیو یەهودی [40] . لەپاش ئەو داگیرکردنە فکریو عەسکەرییە هەردوو ئیستعماری ئینگلیزیو فەرەنسی چەندەها کیانی قەومیان بۆ تورك و عەرەب دروست کرد، بۆ هەر کیانەو چەندەها کێشەی قەومیو مەزهەبیو سنووریان خوڵقاند، بۆ ئەوەی جارێکی تر بەئاسانی یەکێتی ئیسلام دروست نەبێتەوە. هەردوو تەیاری ناسیۆنالیستی عەرەبیو تورکیش هاوشان لەگەڵ ناسیۆنالیستی فارسی کران بە پارێزەری ئەو سنورە ئیمپریالیانە. ئەمەو وەنەبێ سەرانی ناسیۆنالیستی تورکیو عەرەبیو فارسی کۆك و تەبابن،بەلکو هەروەها قورئان واتەنی ﴿ لا يُقَاتِلُونَكُمْ جَمِيعًا إِلا فِي قُرًى مُحَصَّنَةٍ أَوْ مِنْ وَرَاءِ جُدُرٍ بَأْسُهُمْ بَيْنَهُمْ شَدِيدٌ تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتَّى ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا يَعْقِلُونَ﴾ سورە الحشر/الایە ١٤ هەریەك لەم بزوتنەوە ناسیۆنالیستانە وا پەروەردە کرابوون کە ئەو کیانەی

لەسەر حسێبی خاکی گەلانی تر بۆی دروست کراوە خاکی مەشروعی خۆیەتی، چونکە لەدوای جەنگدا هاوپەیمانەکان بەم جۆرە بڕیاریان لەسەر نەخشەی سیاسی جیهان داوە، هەربۆ نمونە تورکەکان نەك هەر دان بە سنووری کوردستانی باکووردا نانێن، بەڵکو نەفی بوونی نەتەوەی کوردیش دەکەن [42] ، هەرچی عەرەبە ناسیۆنالیستەکانی عێراقیش ئەوە وەك مەوالی تەماشای کورد دەکەن فارسەکانیش بەناوی ئەوەی فارس و کورد یەك رەگەزن دان بە ناسنامەی قەومی کورد نانێن! لەو نێوەندە دەتوانرێ تەواو دەرك بەکاریگەری ناسیۆنالیستی رۆژئاوا بکرێ لەسەر دیدو بۆچوون هەتا رەفتاری

ناسیۆنالیستەكانی رۆژهەلاّت. هەر یەك لەم سێ ناسیۆنالیستە بەسەپاندنی چەمك
نەتەوەی گەورەو نەتەوەی بچووك بەشتێكی پیرۆز دەزانن هەر بۆیە (د.اسماع
بێشكچی) دەلّێ: (نەتەوە پەرستی تورك و عەرەب و فارسەكان دوژمنكارن، سروش
بزوتنەوە نەتەوەییەكانی تورك و عەرەب و فارس ناوەرۆكێكی ئیمپریالیست
ئیستعماریان هەیە) [٤٣] . رۆژئاواش تەواو دانی بە شەرعیەتی داگیركردنی كوردست
لەرێگای رێككەوتننامەی نێو دەولّەتی‌یەكان ناوە. وەك رێككەوتننامەی (سایكس - بیك
١٩١٦)و(سان ریمۆ ١٩٢٠) و(لۆزان ١٩٢٣). هەر ئەو پرۆسە ئیستعماری یە دوو رەگە
هێلّێكی جیاكەرەوەی لە نێوان ویستی كوردو داگیركەرانی دروست كردووە: لە دید
كوردان پەیمانی سیڤەر ١٩٢٠ دان نان بوو بە بوونی قەومی كورد، كەچی هەمان پەیم
لە دیدی توركە قەومی‌یەكانەوەلەسێدارەدانی توركیای دەگەیاند [٤٤] . هەروەها كو
پەیمانی لۆزان تەواو بە كۆیلایەتی دادەنێت، كوردستان بەپێی ئەو رێكەوتننامەیە
نێوان چەند دەولّەتێكدا دابەش و پارچە پارچە كراو كوردیش دوچاری كۆیلەتی‌یەك ك
كەلەهیچ شوێنێكی تر وێنەی نی‌یە، بەلاّم رێكەوتنی لۆزان لای تورك مانایەكی تری هەی
لۆزان بۆ ئەوان سەربەخۆیی‌و بنیادكردنەوە دەگەیەنێت [٤٥] .

پەراوێزەکان

١-سورەتی المجادله/٢٢.

٢-رواه البخاری.

٣-رۆژنامەی مافناس ژ:١، ١٩٩١.

٤-گۆڤاری کادر ژ:٢٨، ١٩٩٢ لا ٧٨.

٥-ئازاد مستەفا، نەتەوەو نەتەوایەتی.

٦-محمد قطب، مذاهب فكرية معاصرة، ص٥٥٤.

٧-گۆڤاری کادر ژ: ٢٨، لا١٦٧.

٨-محمد قطب، مذاهب فكرية معاصرة،ص٥٦٠.

٩-سەرچاوەی پێشوو.

١٠-أبو الحسن الندوی، ماذا حسر العالم بانحطاط المسلمين، ص٢١٢.

١١-محمد، مذاهب فكرية معاصرة، ٥٦٦.

١٢-مامۆستا هیوا: گوڤاری ئالای ئیسلام ژ:٢، ١٩٩٢.

١٣-برهان قانع، فەرهەنگی نوێ.

١٤-د. جمال نەبەز، بیری نەتەوەیی کورد نەبیری قەومی رۆژهەلاتییەو نەبیری ناسیۆنالیستی رۆژئاواییيە.

١٥-گۆڤاری ئالای ئیسلام ژ:٢، ٣-١٩٩٥.

١٦-The penguin Book of English Verse

١٧-محمد قطب، محاضرة صوتية: أضواء على تاريخنا المعاصر.

١٨-مصطفى خورانی، الانقلاب العثماني

١٩-محمد قطب، محاضرة صوتية: أضواء على تاريخنا المعاصر.

٢٠-موفق بني المرجة، صحوة الرجل المريض...ص:أ

٢١-موفق بني المرجة، صحوة الرجل المريض ... ص:أ

٢٢-ئەو جولەکانە خۆیان وا پیشان دەدا کە موسوڵمانن، ئەوانە لەئیسپانیاوە بۆ ناوچەی سلانیك هاتوون.

٢٣-محمد قطب، مذاهب فكرية معاصرة، ص٥٨١.

٢٤-سەبارەت بەو خاڵە لە نوسینێك بەناوی(انقلابەکەی ١٩٠٨) کە بەئەڵقە لە سێ ژمارەی برایەتی رۆژانی ١٧و ٢٢و ٢٤ی کانوونی دووەمی ١٩٩٤ بەدرێژی باسی ئەو خاڵەم کردووە. (بڕوانە بەشیدووەم).

٢٥-أثر الأقلية اليهودية في سياسة الدولة العثمانية تجاه فلسطين،ص١.

٢٦-هیوا سەلام، ئەو هۆکارانەی دژی کورد دەشێوێنن، گۆڤاری مەتین ژمارە: ٦٠.

٢٧-پاش ئەوەی سلێمان قانونی، رۆکزیلانی یەهودی خواست و کردیە (حرم السلطان) یەکەم پێشێلی شەریعەتی ئیسلامی دەستی پێکرد، رۆکزیلان توانی وا لە سوڵتان بکا رازی بێ بە رێککەوتننامەی (الامتيازات الاجنبية في الدولة العثمانية) لەگەڵ فەرەنسوای یەکەمی مەلیکی فەرەنسا. هەروەها هەر لەرێگای رۆکزیلانەوە(سلێمان) رازی بوو کە جولەکەکانی رووسیاو ئەندەلوس بۆ نێو خاکی خەلافە بێن، لەپاشان هەر ئەو جولەکانەش بوون دەوڵەتی عوسمانیان لەنێو برد. سەیری: موفق بني المرجة، صحوة الرجل المريض، ص٢٢٨بکە .

٢٨-آل عمران – ١٣٩.

٢٩-الأنعام – ١٥٣.

٣٠- محمد قطب مذاهب فكرية معاصرة ص٥٨١.

٣١- گۆڤاری بانگی هەق ژ (١) لا١٠.

٣٢-موفق بن المرجة،ص٢٧١.

٣٣-محمد قطب/مذاهب....،ص٥٨٣.

٣٤-خوراني، أسرار الانقلاب العثماني.

٣٥-زنا سلوبي، في سبيل كوردستان (مذكرات) ص٢٤.

٣٦-خوراني، اسرار الانقلاب العثماني.

٣٧-موفق بني المرجة، صحوة الرجل المريض، ص٢٢٨.

٣٨- سەرچاوەی پێشوو،ص٢٣٢.

٣٩-محمد قطب، مذاهب ...،ص٥٦٧.

٤٠- تەماشای بەشی چوارەم بکە.

٤١-الحشر - ١٤.

٤٢-ئینونو دەڵێ: من هەستی خۆم ناشارمەوە دەڵێم تورك خوێی گەورەی ئەم ولأتەیە ئەوانەی کە بەرەگەز تورك نین هیچ مافێکیان نیی تەنیا ئەو مافە نەبێ کە نۆکەرو عەبدی تورك بن.(ژەنرال جەمال گورسلی) فەرماندەی کودەتاکەی ئایاری١٩٦٠ دەڵێ: هیچ نەوەیەك نیە لەتورکیا کەناسنامەیەکی نەتەویی جیا لە تورکی هەبێو بەخۆ بڵێ کورد.

٤٣-ئیسماعیل پێشکچی، کوردو مەسەلەی کورد،ل٤٥

٤٤-سەلام، دۆزی کورد لە نێوان دا چوون و هەڵچوونێکی ناکۆك ل٥٢.

٤٥-ئیسماعیل پێشکچی، کوردو مەسەلەی کورد، ل٢٦- ٢٧.

سەرچاوە سەرەکیەکان

کتێبەکان

١-ئازاد مستەفا، نەتەوەو نەتەوایەتی،چ٢،١٩٩٢.

٢-ابو الحسن علي الحسن الندوي،ماذا خسر العالم بانحطاط المسلمين، دار الصفاء ١٩٩٠.

٣-اسماعيل پێشكچی،كوردو مەسەلەی كورد، سلێمانی١٩٩١.

٤-جەمال نەبەز،بیری نەتەوەیی كوردنەبیری قەومی رۆژهەلاتییە و نەبیری ناسیۆنالیزمی رۆژئاواییه،سويد ١٩٨٤.

٥-محمد قطب، مذاهب فكرية..، دار الكتاب الاسلامي(؟)

٦- مصطفى خوراني، اسرار الانقلاب العثماني، تونس١٩٧٨.

٧- موفق بني المرجة، صحوة الرجل المريض او السلطان عبد الحميد الثانيوالخلافة الاسلامية ١٩٨٤

٨- زنا سلوبي، في سبيل كوردستان (مذكرات) بيروت ١٩٨٧

گۆڤارەکان

١-گۆڤاری ئاڵای ئیسلام، چاپی کوردستان و چاپی دەرەوە

٢-گۆڤاری بانگی هەق

گۆڤاری مەتین

بەشی دووەم

کودەتاکەی ١٩٠٨ و چارەنوسی مەسەلەی کورد

١-کودەتاکە چۆن سەری هەڵدا؟

بەپێی ڕێککەوتننامەی چالدێران ١٥١٦ نێوان سوڵتان سەلیمی عوسمانیو مەلا ئیدریس، میرەکانی کورد لەقەڵەمڕەوی عوسمانی دا جۆرە سەربەخۆیەکی نێو خۆیان بۆ دابین کرابوو، بەڵام دەمێك سوڵتان مەحمودی دووەم ١٨٠٨ - ١٨٣٩ جڵەوی حوکمی گرتە دەست لەو بەڵێنە پەشیمان بۆوە.

سوڵتان مەحمود دەیەویست دەوڵەتێکی عوسمانی لەسەر شێوازی ڕۆژئاوا دابمەزرێنێو(لامەرکەزیەتی) هەرێمە کوردیەکان هەڵبوەشێنێتەوەو حوکمی دەسەڵاتی ناوەندی بەسەر هەرێمەکاندا بسەپێنێت. ئەو کردارە نا عادیلانەی سوڵتان مەحمود زەمینەیەکی رەخساند بۆ دەست تێوەردانی ئەورووپی لەکاروباریئیمپراتۆریەتەدا بەجۆرێك ئەو مافی دەست تێوەردانە لەپەیمانی ئەرزەرۆم ١٨٢٩ شەکلێکی رەسمی وەرگرت. لەسەردەمی سوڵتان عبدالعزیز ١٨٦١ –١٨٧٦ کرداری سەپاندنی دەسەلاتی ناوەندی بەسەر هەرێمەکاندا گەیشتبووە رادەیەکی ئەوتۆ تاکو رکابەری تورکیش بەرەبەرە لەنێو رۆشنبیران و سوپای عوسمانیدا بەدەرکەوتن.

ئیمپراتۆریەتیش دوچاری قەیرانێکی سیاسیو ئابووری وا ببو هەرەشەی لەمانەوەی سوڵتانەکان دەکرد. بەجۆرێك ئەو دەمەی عبد الحمید چووە سەر کورسی دەسەلات، دەوڵەت ٢٥٢٨–١٨٨٥ لیرەی عوسمانی قەرزاربوو، لەو لاوەش هەریەکە لەئینگلیزو رووسیا لەململانێیەکی بەردەوام بوون لەسەر شوێن پێ توند کردنیان لەو ئیمپراتۆریەتەدا. لەژێر فشاری دەسەلاتی ئەورووپی بەتایبەت لەنێو گروپە فکرییەکەی پاریس، مەدحەت پاشا وەك رفۆرمیستێك وەدەرکەوت.لەساڵی١٨٧٦ دەستورێکی داناو ناوی لێنا دەستوری عوسمانیو بانگەشەی (دادگەریو یەکسانیو برایەیی) لەنێو گەلانی ئیمپراتۆریەت دەکرد. لایەنگرانی مەدحەت پاشا داوایان لە سوڵتان عبد الحمید

١٨٧٦- ١٩٠٩ کرد کە بەگوێرەی دەستوری عوسمانی کاروباری ولآت بەڕێوە ببات. بەلآم سوڵتان نەك هەر پەیڕەوی ئەو دەستورە عوسمانیەی نەکرد، بەڵکو هەوڵیدا لایەنگرانی دەستورەکەش دەست بەسەردا بگرێت، لەئاکامی ئەو هەڵوێستەی عبد الحمید لەناوەوەو دەرەوەی ئیمپراتۆریەت بەرەی رکابەری سەری هەڵدا.

رێکخراوی سەرەکی ئەو بەرەی رکابەرییە رێکخراوی(ئیتحادو تەرەقی) بوو، ئەو رێکخراوە هەر لەسەردەمی عبدالعزیز ١٨٦١- ١٨٧٦ وەك رێکخراوێکی رۆشنبیری لەدایك ببو، لە تەموزی ١٨٦٥ رێکخراوەکە یەکەم کۆنگرەی(کۆنگرەی دامەزراندنی) بەستووە. بەلآم لەسەردەمی فەرمانڕەوایی عبد الحمید قالبێکی سیاسی وەرگرت. لەساڵی ١٨٨٩ دکتۆر(عبدالله جودت) لەگەڵ سێ هاوڕێیانی کە: ئیسحاق سکوتی دیاریەکریو ئیبراهیم تەموی ئاماوت و مەحمود رەشیدچەرکەزی بوون، رێکخراوێکی سیاسیان بەناو ی(یەکێتی عوسمانلی) بە نهێنی پێکهێناوە هەر ئەو رێکخراوە سیاسی‌یە دوایی بوو بەکۆمەڵەی ئیتحادو تەڕەقی [٣]. لەلایەکی دی لەئابی ١٨٩٩ تەلعەت پاشا کە نامەبەری پۆستە بوو، لەگەڵ حەوت لەهاوڕێیانی یەکەم شانەی (کۆمەڵەی ئیتحادو تەرەقی) لەسلانیك دامەزراند [٤]، لەدەرەوەی ئیمپراتۆریەتیش ئەو بەرە رکابەرییەی لەپاریس گیرسابوونەوە بەهاوکاری ماددیو مەعنەوی ناسیۆنالیستە فەرەنسی‌یەکان و جولەکەکانی دژ بە عبد الحمید رێکخراوێکی سیاسیان بەناوی (ژوون تورکەکان- تورکە لاوەکان) دامەزراند. هەردوو بەرەی رکابەری عوسمانلی، دەرەوەو ناوەوە، دوو کۆنگرەی گشتیان گرێدا، جەختیان لەسەر روخاندنی دەسەلآتی عبد الحمیدو دامەزراندنی حکومەتێکی دەستوری لە ئیمپراتۆریەت کرد. کۆنگرەی یەکەم لەساڵی ١٩٠٢ ئەوی تر لەساڵی ١٩٠٧ بووە. بەمجۆرە لەکۆتایی ئەیلولی ١٩٠٧ بەرەی رکابەری عوسمانلی مژوڵی داڕشتنی بەرنامەیەکی سیاسیو عەسکەری بوون بۆئەوەی ئینقلابێك دژی عبد الحمید ساز بدەن [٥]. لە ٢٧ی

ئەیلولی ۱۹۰۷ ئەحمەد رەزا بەگیش باڵی چەپی ئیتحادی‌یەكان لەگەڵ سزائی بەگ دۆسیەی پەیمانێكی دووقۆڵیان مۆركرد. بەپێی پەیمانەكەیانی ئەو بریارە دەبوو (كۆمەڵەی عوسمانلی، تەرەقی‌و ئیتحاد) كەلەپاریس بووە، كۆمەڵەی (عوسمانلی حوریەت) كەبنكەكەی لە سلانیك بوو، یەكبخرێن و كۆمەڵەیەكی تازە بەناوی كۆمەڵەی (عوسمانلی تەرەقی‌و ئیتحاد) دامەزرێنن [٦] . ئامانجی ستراتیژی ئەو كۆمەڵە تازەیە، روخاندنی حوكمی تاكرەوی عبد الحمیدو كاركردن بەپێی دەستوری عوسمانلی(مەدحەت پاشا) بوو. سلانیك بنكەی ركابەری كۆمەڵە بوو، هەربۆیە سەرانی كۆمەڵە سلانیكیان كردە خاڵی بەرایی راپەرینەكەیان. سەركردەی سوپایی وەك(ئەنوەر پاشا)،(نیازی پاشا) هەرایەكی گەورەیان لە سلانیك نایەوەو لە ماوەیەكی كورتدا ئیتحادی‌یەكان دەستیان بەسەر تەواوی دامودەزگای دەوڵەت داگرت.

سەركردە سوپایی‌یەكانی هەرێمەكەش بەگەرمی پێشوازی ئەو راپەرینەیان كرد، هەروەك حسین حلمی پاشا، پێشكەری گشتی سوپای عوسمانی، ئەو راستیە بۆ عبد الحمید دەگێرێتەوە (بێجگە لەمن هەموو ئەفسەرەكانی ئەوێ بوونەتە لایەنگری كۆمەڵەی ئیتحادو تەرەقی) [٧] . عبد الحمید دەیویست بەهەرجۆرێك بێت ئیتحادیەكان دەمكوت بكا، بەڵام هەروەك لە كۆبونەوەی ۹ی تەموزی ۱۹۰۸ ی ئەنجومەنی وەزیران دەردەكەوێت – ناكۆكی پەشێوی هۆڵی ئەنجومەنیشی گرتبۆوە– رەزا پاشا فەرماندەی لەشكری عوسمانی، بەرگری لەداخوازیەكانی ئازادی ویستەكان – ئیتحادیەكان – دەكرد، بەڵام ئیسماعیل پاشا هەرەشەی دەمكوتكردنی – ئیتحادیەكان– ی دەكرد [٨] . ئەوشەوە، واتە شەوی ۱۰/۹ی تەموز تەواوی ئیمپراتۆریەت لەلایەك و ئەستەمبوڵیەكان بەتایبەتی چاوەرێی بریاری كۆتایی عبد الحمید بوون. رۆژنامەكان لەكاتی دیاری كراوی خۆیان دەرنەچون، پەیتا پەیتا پەشێوی ئەستەمبولیشی تەنیەوە، لەپاشان عبد الحمید بریاری‌دا

کەهێمنی و ئاسایشی ولآت بپارێزێ. بەلآم ئەو بڕیارەی عبد الحمید هــەر قسـەیەکی رووت دەرچـوو - چونکـە لـە سپێدەی رۆژی هـەینی دەی تـەموزی ١٩٠٨ شـاری ئەسـتەمبوڵ خۆپیشاندانێکی جەماوەری بە خۆوە بینی. راپەڕیوەکان هەرسێ دروشمە مەرکەزیەکـەی ئیتحادو تەرەقی (دادگەری ، یەکسانی، برایەتی) یـان بـەرز کردبۆوە [٩] . رۆژی شـەممە ١١ی تەموز، رۆژنامەکان ئیسیتقالەکردنی وەزارەتی فەرید پاشاو دامــەزراندنی وەزارەتـی سەعید پاشایان بلآوکردەوە، سەعید پاشـا دەسـت بـەجێ بڕیـاری - لێبوردنـی گشـتی- دەرکرد ، ئیمپراتۆریەت لە نێو گەردەلولی ئاشوب و پەشێوی دا دەتلایەوە- عبـد الحمیـد رۆژی هەینی ٢٤ ی تەموز بڕیاریدا کە بەدەستوری عوسمانی ١٨٧٦ بکات. بەلآم کالــەکار ترازابوو. دەستور هەر دەستوری ئیتحادیەکان بوو. دوای ئەم کودەتایــەش، عبـد الحمیـد وەك - خەلیفەیەك - هەر لەســەر حوکم بـوو، بـەلآم مانـەوەی هەرەشـەی لـە دەسـەلآتی ئیتحادیەکان دەکرد، هەر بۆیە بۆ ئەوەی پیلانی کودەتاکە بەتەواوی جـێ بـەجێ بکـرێ، ٢٤٠ ئەندامی ئەنجومەنی پیران لە ٢٧ نیسانی ١٩٠٩ دا بە تێکـڕای دەنـگ بڕیـاری لەسـەر لابردنـی عبــد الحمیــد داو، ئەنجومــەنی مەبعوســانیش بڕیارەکــەی جێبـەجێ کــردو- وەفدێکی(٤) کەسی پێکهات لە ئارام ئەفندی ئەرمەنیو حکمەت پاشا ئەفسـەری دەریـا و عمانویل قەرەسوی یەهودی نوێنــەری سـلانیك و ئەسعەد توبتـانی ئـەلبانی- بـۆ ئـەوەی دەقی بەیانەکە بدەنە عبد الحمید [١٠] .دوای لابردنــی عبـد الحمیـد ئیتحادیـەکان دەسـتیان بەسەر تەواوی دامو دەزگای دەوڵەت داگرت محمد رشادیشـیان کـردە خەلیفەیـەکی گـوێ ڕایەڵی خۆیان.

١- ئایدۆلۆژی و ستراتیژیەتی ئینقیلابیەكان

ئایدۆلۆژی سیاسی ئیتحادیەكان لەسەرەتاوە، شاراوە بوو بە واتای نە ئایدۆلۆژیەكی نەتەوەیی-توركی- ونە نەئایدۆلۆژیەكی نێو نەتەوەیی-ئیسلامی- بوو. ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ دوو هۆی سەرەكی:-

یەكەمیان:- ڕێخراوەكە زۆربەی گەلانی نێو ئیمپراتۆریەتی وەك تورك و كورد، عەرەب، چەركەس، ئەرمەنی، جولەكە، لەخۆگرت كردبوّوە، هەر بۆیە دژوار بوو بزوتنەوەكە كە شكلێكی ناسیۆنالیستی رووت وەربگرێت.

دووەمیان:- دەسەلاتی مەركەزی ڕێكخراوەكە زیاتر لەژێر دەستی دەسەلاتی عەلمانیەكان و نەتەوە غەیرە موسڵمانەكان دا بوو، لێرەش ئەستەم بوو ڕێكخراوەكە مۆركێكی ئیسلامی بە خۆوە بگرێت - لەو پێودانگەوە دەتوانین جەخت لەسەر ئەوە بكەین كە حكومەتە كەی ئینقیلابیەكان - حكومەتێكی ئیسلامی دەوڵەتیو ناسیۆنالیستی هاورد - و بوو بەشێوازێكی تر دوو گروپی سەرەكی ئەو ڕێكخراوە دیار بكەین باڵی پان- عوسمانیزم و پان- توركیزم. گروپی یەكەم دەیانویست دەوڵەتی عوسمانی بگۆڕن بە دەوڵەتێكی فیدراڵی هەموو گەلانی نێو ئیمپراتۆریەت لە حكومەتی بەشداربن هەرسێ دروشمە مەركەزیەكەی ئیتحادیەكان (دادگەری، یەكسانی، برایەتی) بێ گوێدانە جیاوازی ئاین و مەزهەبی‌نەتەوایەتی لە حكومەتەكەدا بەرجەستە بكەن، رابەری ئەو تەرزە بیرە دكتۆر عبدالله جودت ی بەنەژاد كورد بوو. هەروەك پێشتر ئاماژەمان بۆ كرد، (د.عبدالله جودت) یەكەم شانەی ئیتحادی پێكهێنابوو. هەرچەندە د.عبدالله كورد بوو، بەلام بیرە ئومەمیەكەی بانگەشەی دەوڵەتێكی عوسمانی یەكگرتووی لێدەكرد ، د.عبد الله جودت هەم هیمدادی فیكریو هەم هیمدادی سیاسی توركە لاوەكان و ئیتحادو تەرەقی بوو- هەروەها باوكی فكری مستەفا كەمالی سەرۆكی توركیای نوێ بووە "لە نێوبەرەی پان

،وسمانیزم ناکۆکیەکی ئایدۆلۆژی بنجی داکوتابوو. هەندێ وەك د.عبدالله جودت دژە ئیسلابوون بانگەشەی دوور خستنەوەی ئاینیان لە دەوڵەت دەکردو دەیانویست ئاین - ئیسلام- جێ بۆ ماتریالستی بیۆلۆژی چۆڵ بکا. بەبڕوای پرۆفیسۆرشەریف ماردینی نوسەری سیاسی ژون تورکەکان، عبدالله جودت لەپێشەوەی ئەو کەسانە بوە کە بیری ماتریالیستی نامۆ بەواقعی گەلانی ئیمپراتۆریەتی بڵاوکردۆتەوە هەروەك لە نوسینەکەیدا دەنوسێ: لەو لێکۆڵینەوەمدا کە بەتایبەتی لەسەر کەسێك کە فکرەی لەهەر کەسێکی دی بەرچاوترە، ورد دەبمەوە، کاتێك مرۆڤ لەفکرەکانی د.عبدالله جودت ورد دەبێتەوە هەنگی مۆ دەبینێ کە بیرو باوەڕی ڕۆژ ئاوایی- ماتریالیست، تۆرگانیست، داروینیست- چۆن تاسیری لەبیرو باوەری ئێمە کردووە. کەسانێکی وەك مرادبەگیش کە باڵی راستی ئیتحاد دادەنرا، لەگەڵ کۆمەڵەکەی، کە هەموو بەرەگەز تورك نەبوون وەك جمال بەگی مێژوونووس، سلێمان نەزیف، اسماعیل حقی دیاربەکری.... داوای دەوڵەتێکی عوسمانی یەکگرتوویان دەکرد بەڵام ئیسلام، ئاینی ئەو دەوڵەتە بێت. گروپی دووەم، نەتەوە پەرستی توندڕەوی وەك ئەحمەد رەزای نوێنەری باڵی چەپی کۆمەڵە، دوژمن باوە کوشتەی ئیسلام و تەلعەت بەگی نوێنەری مەدەنیە روناك بیرەکانی تورك و ئەنوەر بەگ و جمال بەگی خوێنرێژی نوێنەری عەسکەریەکانی لەخۆ گرد کردبۆوە. ئەو دەستەیە کە دینەمۆی ئایدۆلۆژی سەرەکیو ستراتیژیەتی دووری ژون - تورکەکان بوون دەیانوت:- ئێمە تورکین قیبلەی ئێمە تۆرانە- یوسف ئاقچۆرا ئەندامی بەرەی پان- تورکیزم، هەر زوو کەوتە رەتکردنەوەی فکرەی پان- عوسمانیزم و جەختی لەسەر دەوڵەتێکی ناسیۆنالیستی تورکی دەکرد. ئاقچۆرا ئەو بۆچوونەی لە گۆڤاری(تورك یوردی) لە وتارێکدا بە ناوی - زیندوبوونەوە دوای مەرگ هەقە- بڵاوکردۆتەوە- تورکەکان دەبێ لەعەرەبەکان جیاببنەوە- !

هەرچەندی زوو ئەو کردارە مەیسەر بکرێ هێندە زوو تورکەکان دەتوانـ
دەوڵەتی عوسمانی بە دەوڵەتێکی تورکی بگۆڕن [12] سەرانی ئەو بیرە نەتەوەییە هەر ب
تورکی کردنی دەوڵەتی عوسمانی نەوەستان بەڵکو دەیانویست هەموو ئەو گەلانە
بەرەگەز تۆرانین لەدەوڵەتێکی رەگەزیی کۆبکرێتەوە؟؟ زارەڤەند لە کتێبی -ئەفسانە
پان - تۆرانیزم- بە پوختی گەلانی رەگەز تۆرانیمان بۆ دەنوسێت:تورکەکانی عوسمان
دانیشتووی ئەستانەو ئەنادۆل و تەتەرەکانی قەوقازو ناوەندو خوارووی رووسیا، تورك
تورکمانەکانی، ئۆزبەك- مەگۆل مەنجو تونگوزارەکانی ناوەراستی ئاسیا، دانیشتوا
رەسەنەکانی سیبریاو هە فلەندەکانی فنلاندو دەوڵەتەکانی بەلتیك و لەدوایشدا هەنگاری
بلگاری هەموویان بەڕەسەن تۆرانین [13] ناسیۆنالیستە تورکەکان دەیانویست جارێ
هەموو ئەو گەلانەی بە تورکی قسەدەکەن، وەك تورکەکانی عوسمانی، تورك زمانەکان
ئازەربێجان، تورکەکانی رووسیاو چینی گەلێر لە یەك دەوڵەت کۆبکەنەوە، ژون تورك
ناسیۆنالیستەکان هەر ساڵێك دوای ئینقلابەکەی تەموزی ١٩٠٨ هەقیقەتی خۆیا
بەدەرخست، بەجۆرێك کەوتنە ڕاونان و تیرۆرکردنی سەرانی پان- عوسمانیزم
بزوتنەوە نەتەوەییە غەیرە تورکەکان. بە جۆرێك دوای شەڕەکانی بەلتیکی ١٩١٠
١٩١٣،١٩١٢ جیابوونەوەی گەلە غەیرە موسوڵمانەکان بەتایبەتی یۆنانیەکان
مەکدۆنیەکان و هەروەها ئەلبانیەکان و بەجارێك شۆفینزمی تورکی تیژ کرد. لەو نێو
گەلی کورد و ئەرمەن دڕندەترین شێوەی تیرۆرو چەوساندنەوەی نەتەوەییان لەو کردار
توندەی تورکەکان بەرکەوت، بەمجۆرە ناسیۆنالیستی تورك دەیویست لەسەر حسێبم
گەلان دەوڵەتێکی سەد لەسەدی تورکی دابمەزرێنێت. ئەو فکرەیەی ئیتحادیەکان لـ
رووی رێکخستن و ستراتیژەوە زۆر کۆمەڵەی کاربوناری ئیتالی دەچوو، کە خەباتی دەکرد
لە پێناوی دەرکردنی فەرەنسیو نەمساویەکان لە نیمچە دورگەی ئیتالیا، ئەمەش

راستیەکی رەهایـــە کـــە ناسیۆنالیســتی تورکــی پابــەندی ناسیۆنالیستی فەرەنســیو جولەکەیی بووەو، بەجۆرێك جولەکەیەکی وەك لوملی ئینگلیز دەیگوت: رەگـەزی تـورك، کە تورانیيە لەرەگەزی هەموو گەلانی تری رۆژئـاوا چاکـترە [١٤] ، ئـەو تێروانینـە رەگەزیـە وای لـە زیـاد ئـالپی بەرەگـەز کـورد کـرد کـرداری بـەتورکی کردنـی کــوردو کوردســتان، بـەکردارێکی شارستانیو زەروری بزانێـت [١٥]. هـەروەها بـەگوێرەی قسـەکانی پرۆفیسـۆر خدوریو (برنارد لویس دەیڤد کۆهینی)فەرەنسی بوو، بیری تۆرانی لە نێو گروپی تورکـە لاوەکاندا بلاّوکردۆتەوە.

ئەو بۆچونەش تەواو لەگـەلْ سـەرهەڵدانی ژون تورکـەکان کـە پـاریس و سـلانیك بوو، یەك دەگرێتەوە لەلایەکی تریش (ئەدی عەمانوئیل قەرەسوی) نوێنـەری سـلانیك لـە ئەنجومەنی مەبعوسان یەکێك لـەو چـوار وەفـدە نـەبوو کە بڕیـاری لابردنـی عبـد الحمیـد خەلیفەیان بە عبد الحمیـد راگـەیاند؟! هـەروەها بەڵگـەی دی لەسـەر ئـەوە کـە هۆکاری دەرەوە دەوری گرنکی خۆی بینیوە لە فیکری ئینقیلابەکەی تحادیەکان دەگەرێتــەوە بـۆ لەیـــەکچوونی بـــیرو ســـتراتیژیەتی ناسیۆنالیســـتە تورکـــەکان و، میلیتاریســـتە ئەڵمانەکان(لەسەدەی نۆزدەی زاییندا میلیتاریسـتە پـەریوزەکان لـەرێگای بـەکارهێنانی سوپاوە توانیـان دەوڵـەتی ئـەڵمانی دابمـەزرێنن ئـەوەش دەورێکـی گرنگـی گـێرا لـە بیرکردنـەوەی ژون تورکـەکان بەتایبـەتی، چونکــە ئەڵمانـــەکان لەســـەدەی نـــۆزدە پەیوەندیەکی سوپاییو بازرگانی زۆر توندو تۆڵیان هەبوو لەگەلْ دەوڵـەتی عوسمـانی [١٦] ، کودەتاکـەی ١٩٠٨ ی ئیتحادیـەکان لاسـایی کردنەوەیـەکی ئـەو هەوڵـەی ئەڵمانـەکان بـوو.(زارڤـەند) کاریگـەری هـەردوو شۆرشـی رووسـیش دەکاتـە هۆکـارێکی دی بـۆ بلاّوبوونەوەی بیری تۆرانیزم و دامەزراندنی دەوڵەتێکی ناسیۆنالی تورکی:

(دەسەلاتی رووسەكان بۆ ماوەیەكی كەم، ئەو بوركانی تورانیەتی خامۆش كرد، نەژادی سلاڤی بەسەردا زالّ كردن، ئەمما ئەمڕۆ لەنێو ئەو كلاوڕۆژنەو كەلێنانەی دوو شۆرشی رووسیا كردویەتیەوە، گرمەی بوركانی تۆرانی لەهەموو كاتێك توندترو ترسناكتر دێتە بەر گوێ، دیواری نێوان تورك و تەتەر درز دەباو هەموویان لەدەوری بەهێزترین و ئاپۆرەترین ولاتیان كە توركیایە كۆدەبنەوە [17]).تۆرانیزم و ستراتیژیەتی ئیستعمارانەی ئیتحادیەكان لەسەر دەستی كەمالیەكان، بوو بەدڕندەترین شێوازی ئایدۆلۆژی توندڕەوو شوێنی لەجیهاندا.

٢- ئینقیلابەكەو بزووتنەوەی سیاسی كورد

ئەو بارو دۆخە نوێیەی لەئاكامی ئینقلابەكەوە هاتە كایەوە زەمینەیەكی لە بەردەم روناكبیرانی كورد رەخساند بۆ ئەوەی ئەو دەرفەتە بقۆزنەوەو دەوری خۆیان لەحكومەتە (دەستوری) یەكەی ئیتحادیەكان ببینن. لە سالّی یەكەمی حكومەتەكەدا، كە هێشتا عبد الحمید لەسەر كاربوو، ململانێی بالّی مەدەنیو عەسكەری حكومەتەكە لە كایە بوو، حكومەت تەواو جێ پێی خۆی توند نەكردبوو، جۆرە ئازادیەك و مافی رادەبڕین لەئارابوو. هەر بۆیە(شێخ عبدالقادری عوبیدەللای شەمزینی لەگەلّ ئەمین ئالی بەدرخان لە ٢٥ی ئەیلولی ١٩٠٨ یەكەم رێكخراوی سیاسی كوردیان بە نێو -كۆمەلّەی بەرزێتیو پێشكەوتنی كوردستان- یان دامەزراند [18] ئەو گروپە بۆئەوەی بیرو بۆچوونی خۆیان لەنێو خەلّكدا بلاوبكەنەوە لە ٩ی تشرینی دووەمی هەمان سالّدا رۆژنامە (كورد) یان دەركرد. رۆژنامەكە بە گوتەی ئەمڕۆ زمانحالّی كۆمەلّەكە بوو گەلێك وتاری لەسەر وشیاری نەتەوەیی بلاوكردەوە -لەو لاوەشێخ سەعیدی نەورەسی بۆ ئەوەی پەردە لەسەر هەقیقەتی ئیتحادیەكان هەلّداتەوە -كۆمەلّەی یەكێتی موحەمەدی - پێكهێنابوو

هەمان دروشمە مەرکەزیەکانی ئیتحادو تەرەقی (دادگەری، یەکسانی، برایەتی) بەرزکردنەوەو بەجیدی داوای یەکێتی عوسمانی لەژێر ئالآی ئیسلام دەرکرد لە پێناوی بوژاندنەوەی ئەدەب و فۆلکلۆرو داب و نەریتی رەسەنی کورد کۆمەڵێکی ویژەییان بە ناوی - کۆمەڵەی بلاوکردنەوەی زانیاری کورد- لە چەنبەرلی تاش دامەزراند. میر عبدولرەزاقی نەوەی بەدرخانیش قوتابخانەیەکی کوردی لە ئەستەمبولٚ بە ناوی قوتابخانەی (دەستوری) کردەوە، بەلآم ئەو بارو دۆخە زۆری نەخایاند هەقیقەتی شۆڤینیە تورکەکان بۆ گەلانی غەیرە تورك بە دەرکەوت: هەموو رێکخراوە سیاسیو یانە رۆشنبیریو قوتابخانە رۆشنبیریەکان داخران. فەرمانی گرتنی شریف پاشاو ئەمین عالی بەدرخان و شێخ سەعید نەورەسی دەرچوو، شریف پاشاو ئەمین عالی بدرخان توانیان خۆیان رزگار بکەن بەلآم شێخ سەعیدی نەورەسی دەستگیرکرا. نەورەسی سەبارەت بەگیرانی خۆی بە خورشید پاشای سەرۆکی دادگای ئیتحادیەکان دەڵێت:(من یەکێك لە تاوانەکانم ئەوەیە کە خەم بۆ ناوچە خۆرهەلآتیەکان-کوردستان - ئەخۆم و داوای دانەوەی مافەکانی ئەکەم و هەمیشە هەولٚ ئەدەم کە بگاتەوە بە کاروانی هونەرو زانست و پێشکەوتنی راستەقینە) [19] . دوای قەدەغەکردن چالاکی کوردەکان خەلیل خەیالی لە ساڵی ١٩١٠ رێکخراوێکی سیاسی بە ناوی -هێڤی- لە کۆمەڵە قوتابیەکی زانکۆی دەولەت پێکهێنا [20] . رووناکبیری قەومی وەك عبدوللآ جەودەت و جەمیل قەدری پاشاو مەمدوح سالم... بەحوکمی ئەوەی ئەو گروپە بیری ناسیۆنالیستی رۆژئاواو حەزارەت و مەدەنیەتی ئەوروپا زۆرکاری لێکردبوون لە دیدگای غەربیەوە تەماشای واقعی کوردیان دەکرد. ئەو هەموو تەرزە فکرانەشیان لە گۆڤاری رێکخراوەکەیان(رۆژی کورد) بلاوکردەوە، ئەوەی شایانی باس بێ ئەو گۆڤارە تاکو ساڵی ١٩١٢ هەر بەو ناوە بلاودەبۆوە، بەلآم دوایی ناوەکەی بوو بە (هەتاوی کورد)[21]. کۆمەڵەی هێڤی نەیتوانی دەورێکی سەرەکی خۆی

ببینێت، چونکە کۆمەڵەکە تەنیا لەنێو گروپە رۆشنبیرەکاندا بڵاوببۆوە، بەرگەی رکابەری چەکداری لەگەڵ ئیتحادیەکان پێ نەدەکرا، لەولاوەش سەرکردەکانی کورد -وەك شێخ سەعیدو ئیبراهیم میللی وعبدولسەلام بارزانیو مەلا سەلیم و میر عبدولرەزاق بەدرخان لەبەشەکانی کوردستان راپەرینی چەکداریان لە دژی ئینقلابیەکان سازدا.شێخ عبدولسلام بارزانی هەر لەساڵی ١٩٠٧ ەوە لە بروسکەیەکدا بۆبابی عالی لە ئەستەنبوڵ داوای کردووە کە لە ناوچەکەیدا زمانی کوردیو فێرکردنی بە زمانی کوردی بەرەسمی بریاری لەسەر بدرێ، بەڵام ئەو داواکاریەی شێخ لە دیدگای ئەستەنبوڵ بە کارێکی جودا خوازی لەقەڵەم درا [٣٢]. هەربۆیە لەکۆتایی ١٩٠٧ تاکو سەرەتای ١٩٠٨ سوپای عوسمانی هەمو گوندەکانی ناوچەکەی سوتاندو ماڵەکانی تاڵان کردو خەڵکەکەشی بەرەو زیندانەکان راپێچ کردن. لەساڵی ١٩١٣ جارێکی تر شێخ لەناوچەکەدا دەستی بەکاری خۆی کردەوە هەر بۆیە سلێمان نەزیف لێپرسراوی ویلایەتی موسڵ فەرمانی گرتنی شێخ عبدولسلامی دەرکرد، بەڵام خۆشبەختانە شێخ ئەمجارەش توانی رزگاری ببێت. لەکۆتایی ١٩١٤ شێخ بە خۆی و سێ لەپاسەوانەکانی بەدەستی سۆفی عبدالله ناوێك تەسلیم بە سلێمان نەزیف دەکرێن و فەرمانی لەسێدارەدانیان بۆ دەردەچێت، ئەو فەرمانە لە ١٩١٤/١٢/١٤ جێبەجێکراو هەواڵێکی دیکە دەڵێ لە کانوونی دووەمی ١٩١٥ لە سێدارە دران [٣٣]. لەنێو کوردستانی باکوریش کۆمەڵە سەرکردەیەکی کورد کۆببونەوە بە نهێنی خەریکی خەباتی سیاسی بوون کەسانی وەك شێخ عبدولقادری شەمزینیو مەلا سەلیم و شەهابەدین و حاجی موسا سەرکردایەتی ئەو کۆمەڵە نهێنیەیان دەکرد.ئیتحادیەکان بەنیازی دەستگیرکردنی مەلا سەلیم و سەرکوتکردنی کۆمەڵەکە: لە حوزەیرانی ١٩١٠ ئاڵایەکی لەشکر دەنێرنە سەر رێگەی وان- بەدلیس. مەلا سەلیم لەوێ دەستگیر دەکەن. هەر کەشەهابەدین بەمە دەزانێت هێزێکی پێکهاتوو لەسەد سوار

دەنێرێتە سەر لەشکرەکەی تورك دەتوانێت مەلا سەلیم رزگاریکات [24] . ئەو رووبەڕوو بوونە چەکدارییە خاڵی وەرچەرخانی شۆرشە چەکدارییەکەی مەلا سەلیم بوو، لەنێوان ساڵانی ١٩١٠ -١٩١٣ ئەو کۆمەڵە شۆرشگێرە توانی بەشێکی ولآت لەژێر دەسەلآتی ئیتحادییەکان رزگاریکات، بەلآم لەشەڕێکی نێو شاری بەدلیس مەلا سەلیم و دە لە پێشمەرگەکانی هانا دەبەنە بەر قونسولیەی رووسی لەبە دلیس کاتێك لە ساڵی١٩١٤ جاری جەنگی یەکەمی جیهانی درا، ئیتحادییەکان لە دژی رووسیاو ئینگلیزو فەرەنسا دەچنە پاڵ ئەڵمانیا هەر بۆیە لەگەڵ هەلآیسانی جەنگ هێرش دەکەنە سەر قونسولیەکەی رووسیا و مەلا سەلیم و هاوڕێکانی لەنێو شاردا شەهید دەکەن، شۆرشەکەی مەلا سەلیمیش هەر وەك ئەوەی عبدولسلام بەهۆی تابوری پێنجەم سەرکوتکراوە، هەر وەك مەلا سەلیم خۆی ئەو راستیە لە دادگا کارتۆنیەکەی ئیتحادیەکان رادەگەیەنێت: خودا نەسرەتی بە ئێمە بەخشی بەلآم غایەن هەبوو لەبەر ئەوە خودا نەسرەتی لەئێ ە سەندەوە [25] . دوای ئەو نسکۆ یە میر عبدولرزاق بەدرخان کە ساڵی ١٩٠٩ باڵوێزی ئەستەنبول بوو لەشاری پترسبۆرگی رووسی ٢٦ . داوای لەکاربەدەستانی رووس کرد کە پشتگیری بکەن لە دامەزراندنی ئیدارەیەکی کوردی لە کوردستاندا.

لەنێوان ساڵانی ١٩١٢-١٩١٣ عبدولرزاق دەچێتە شاری ورمێ لەوێ داوا لە سمکۆ دەکات کە پێکەوە بە پشتیوانی رووس لە دژی دەوڵەتی عوسمانی - ئیتحادی- شۆرش بەرپابکەن. لەساڵی ١٩١٣ عبدولرزاق و سمکۆ لەشاری(خوی) کۆمەڵەیەکی رۆشنبیری بە نێوگیخاندی پێك دێنن [27] . ئارمانجی ستراتیژی کۆمەڵەکە هەروەك عبدولرزاق دەڵێت: (بریتی بوو لە بلآوکردنەوەی وشیاری نەتەوایەتی) کوردایەتی لەناو کورددا.

سالّی ١٩١٤ عبدولـرزاق توانـی بـە یـاریدەی رووسـیا بەڕێوەبەرایەتی‌یـەکی کـوردی لـە چالّدیران دابمەزرێنێ، ئەو پشتگیریەی رووس بە تەواوی حکومەتی ئەستەنبولّی نیگـەران کـرد بـوو، چونکـە ئـەوان خۆیـان بـە یـاریدەی فەرەنسـاو بـەریتانیا و جولەکـەکان عبدولحمیدیان لەسەر کار لابرد، بۆیە دەترسان ئەو هەولّـەی عبدولـرزاق لـەو بارودۆخـەدا کاریگەری خۆی لە نێو کوردەکانی نێو سوپای عوسمانی بکات.

هەربۆیە لە رۆژنامە رووزەردەکانی ئەستەنبولّ، وەك: وقت، صباح، تصویری أفکار [٢٨] ... بۆ وروژاندنی هەستی ئایینی‌و چەواشەکردنی رای گشتی نێو ئیمپراتۆریەت پروپاگـەندەی بێ ئایینی شۆرشەکەی عبدولرزاق هەروەها کافربوونی عبدولرزاقیان بلاّوکردەوە، دەمێـك بەلشەفیەکان لە ئۆکتۆبەری ١٩١٧ دەسەلاّتیان گرتە دەست، لە کـانوونی یەکـەمی ١٩١٧ دا ئاگر بەستێکیان لەگەلّ ئیتحادی‌یەکان راگەیاندو لـە ئـاداری ١٩١٨ پـەیمانی بریسـت-لیتوفسك کۆتایی بـە شـەڕی نێـوان رووسـیاو ئیتحادیـەکان هێنـاو عبدولـرزاق خۆشـی لـە کوردستانی باشوور تیرۆر کرا [٢٩].

لـەو دەسـالّەی فـەرمانداری ئیتحادیـەکان ١٩٠٨-١٩١٨ تـیرۆرو تونـدو تیـژی‌و چەوساندنەوەی نەتەوەیی‌و بەکۆمەلّ کوشتن و کۆچ پێکـردن و سـەپاندنی سیاسـەتی بـە تورکی کردن کردارێکی سروشتی ئەو کۆمەلّە شۆفینی‌یە بووە.هـەروەك فەیلەسوفی پـان (تورکیزم زیاء کوك) دانی پێدادەنێت.(تورانیـەکان دەبـێ بـەزۆری چـەك هـەموو جیـهان بخەنە ژێر دەستی خۆیانەوە) [٣٠] . لەنێوان سالاّنی جـەنگی جیـهانی یەکـەم ١٩١٤-١٩١٨ کوشـتارێکی بێ‌وێنـەیان لـە کـوردو ئەرمـەن کـرد. بـە حوکمـی ئـەوەی لـەنێو سـوپاکەی ئیتحادیـەکان سـەربازی کـورد هـەبوون، بۆیـە هاوپەیمانـەکان و کەمالیـەکان و هەندێ کۆسمۆپۆلیتی کوردیش تاوانی کوشتاری بەکۆمەلّی ئەرمەن لـەسەر بزوتنەوەی

ئازادیخوازی کورد حسـێب دەکـەن! هـەر بۆیـە بـە پێویسـتی دەزانـین هـەندێ ڕۆشنایی بخەینە سەر ئەو بابەتە.

مێژووی کورد و ئەرمەن لەزۆر شتدا لەیەك دەچن. پەیمانەکەی ١٦٣٩ هەر لەمەڕ داگیرکردن و ودابەشکردنی کوردستان نەبوو؛ بـەڵکو بـەپێی بـەندەکانی هـەمان پـەیمان بەشی ڕۆژهەڵاتی ئەرمەنیا بوو بە بەشێك لە ئیمپراتۆریەتی سـەفەوی‌و بەشـی ڕۆژئاواشـی خزێنرایـە نێـو قەڵـەمڕەوی عوسـمانی، ئـەو بەشـی ڕۆژهـەڵاتی ژێـر دەسـتی فارسـەکان، لەئاکامی بەزینی لەشکری ئێرانی لە شەڕێکی دوو ساڵە١٨٢٦– ١٨٢٨ دەگـەڵ ڕووسیای قەیسەری بە گوێرەی پەیمانی ئاشتی تورکمنچای ١٨٢٨ بە ئیمپراتۆریەتی ڕووسی لکێنرا [٢١]. لە چارەگی سێیەمی سەدەی نۆزدەهـەمیش دەوڵـەتانی ئـەورووپی لـە ململانێیـەکی بەردەوام بوون لەسەر شوێن توندکردنیـان لـە ئیمپراتۆریـەتی عوسـمانی دا. بـەجۆێك بـە پـێی ڕێککەوتننامـەی بـەرلین ١٨٧٨ دەوڵـەتانی ئـەورووپا توانیـان جـۆرە ژێرۆژەیـەکی حوکمی زاتی ئەرمەنی لەسەر کوردستان بسەپێنن [٢٢]. دەمێك جەنگی یەکەمی جیهانیش هەڵگیرسا سـەرانی ڕووسـی مـژوڵی جۆشـدانی ئەرمەنیـەکانی دوڵـەتی عوسـمانی بـوون و دەیانویست لەسەر حسێبی کورد (ئەرمەنیای گەورە) دابمـەزرێنن. ئـەوەی شـایانی بـاس بێت لەنێوان ساڵانی ١٩٠٨–١٩١٤ نزیکەی دە هەزار خەبیرو سەربازی ڕووسـی لەناوچـەی ئازەربایجان مۆڵیان دابوو.

ڕووسەکان هەمیشە مژوڵی ئەوەبوون عەشیرەتە کوردەکانی ڕۆژئاوای دەریاچەی ورمێ بکەنە سەربازو بەگژ دەوڵەتی عوسمانیان وەبنێن. کوردەکان بەوکارە خەریك بکەن بۆئەوەی بەگوێرەی پلانێکی گەندەڵ ولایەتەکانی ڕۆژهەڵات و باشوری ڕۆژهەڵاتی تورکیـا بۆخۆیـان گـل بدەنـەوەو کیـانێکی ئەرمـەنی لـە ناوچەکـەدا دابمـەزرێنن [٢٣]. بـەمجۆرە سەرکردەکانی ئەرمەن لە تۆمارەکانی خۆیاندا هەمیشە ئیدیعای ئەوەیان دەکرد کـە(هیـچ

مەڵبەندێك لە جیهاندا بەقەد مەڵبەندەکانی وان و بەدلیس ئەرمەنی نین) هەروەها سەبارەت بەنێوی(مافی مێژوویی) ئەرمەن بەسەر کوردستانەوە لە تۆماری ئەرمەنیەکان واهاتووە: ئەو نیشتمانە (کوردستان) چەندین سەدەیە نەتەوەیەکی لەسەر دەژی وەکو ئێمەی ئەرمەن لەرەگەزی ئارین و ئێمەش هەست دەکەین کە ئەو نەتەوەیە زیاتر لەئێمەوە نزیکن وەك لە تورك. بەڵام هەرچەندە کەبەشێکی ئەو نیشتمانەیان– خۆهەر بەدەستی ئەرمەنیەکانی چاخە کۆنەکان ئاوەدان کراوەتەوە، ئەمڕۆ بەزۆری بە ئیسلام کراوە [٢٤] . ئەمەو میجەر نوئیل -لۆرانسی کوردان– لە یاداشتەکەیدا پێشنیاری ئەوەی دەکرد کە ئەگر بێت وبتوانرێ کوردەکان بکرێنە(مەسیحی) ئەوە دەرفەتی پێکەوە ژیانی کوردو ئەرمەنەکان زێتر دەڕەخسێت [٢٥] .دەمێکیش ئەنجومەنی باڵای هاوپەیمانەکان پەیمانی سیڤەریان دەرکرد هەر چوار ویلایەتی تەرابزون و ئەرزەرۆم و وان و بەدلیس بۆ ئەرمەنەکان دانابوو [٢٦] . لێرەدا نامانەوێ بڵێین ئەو کوردانەی لەنێو سوپای عوسمانیدا بوون لەو روانگەوە - وشیاری نەتەوەییو خۆشەویستی کوردستان - وای لێکردوون کوشتاری ئەرمەن بکەن. چونکە هەمان ئەو سەربازە بەنێو کوردانە لەگەڵ سوپا ئیتحادیەکان نزیکەی ملیۆنێك کوردیشیان کوشت [٢٧] . لێرە ئێمە نامانەوێ بە هیچ جۆرێك داکۆکی لەهەڵوێستی ئەو سەربازە کوردانە بکەین، بەڵام لەهەمان کاتیشدا بەڕاشکاوی دەڵێین کە خەباتی ئەرمەنیەکان لە پێناوی رزگاری نەتەوایەتیو ئایینی مۆرکێکی فراوانخوازی هەبووە، چونکە بەئاشکرا بەفیتی هاوپەیمانە مەسیحیەکان و روسیای قەیسەری نیازیان بووە لەسەر حسێبی کورد کیانێکی قەومی لەسەر بەشێکی کوردستان دابمەزرێنن. ئەمەو سەرانی بزوتنەوەی سیاسی کورد نەك هەر داکۆکیان لە ئەرمەن کردووە.بەڵکو نزیکەی گیانی پەنجا هەزار ئەرمەنیان لەدەست ئیتحادیەکان رزگارکردووە. ئەمەو لە کوردستانی باشووریش (شێخ ئەحمەد بارزانی هێزێکی پێکهاتوو

کوردستان چۆن داگیر کراو دابەشکرا

لـە دووسـەد چـەکداری ناردۆتـە کوردسـتانی بندەسـتی تورکیـا بۆئـەوەی گیـانی چـەند خێزانێکی ئەرمەنی رزگاربکات . یەکێك لەو خێزانانەی هێزە کوردی‌یەکە رزگاری کردووە خێزانی ئەندارتیك پاشا بووە.

ئەوەی شایانی باس بێت ئەو هێزەی کورد چـوادە کەسـی بەدەسـتی تورکـەکان کـوژران [28] . لەبـەر ئـەوەی کـورد حکومـەتی سـەربەخۆی نـەبووەو دبلۆماسـیەتی بزووتنەوەی سیاسی کوردیش لەئاستێکی وادا نەبووە رووی راستی ئەو تاوانـە نـەك هـەر بەجیهان بناسێنێ، بەڵکو بەکۆمەڵی کورد خۆیشی! ئەوەتا دوای ئەو هەموو کوشـتارەی ئەرمەن و کورد، تەوفیق پاشا سەرەك وەزیرانـی حکومەتـە شۆفینی‌یەکەی‌تورك زۆر بێ شەرمانە لە کۆنگرەیەکی لەندەن دا هەموو تاوانەکە دەداتە پاڵ کورد: ئـەوەی کوشـتاری ئەرمەنیان کرد کورد بوون، تورك و حکومەتەکەشیان لـەوەبێ بـەرین و ئەگـەر پێویسـتی جەنگ و سەرقاڵ بوون نەبوایە بەجەنگەوە ئەوا حکومەت نەیدەهێشت ئـەوە روو بـدات و سزای ئەوانەشی دەدا کە راستەوخۆ کردویانە [29].

پەراوێزو سەرچاوەکان

١-مصطفى خوران. اسرار الانقلاب العثماني، تونس ١٩٨٤.

٢-ساطع الحصري، البلاد العربية والدولة العثمانية، بيروت ١٩٦٠.

٣-گۆڤاری هیوا، ژ:٧ ،پاريس ١٩٩٠.

٤-مصطفى خوران. اسرار الانقلاب العثماني، تونس ١٩٨٤.

٥-راموز زور، ارنيست، تركيا الفتاة والثورة ١٩٠٨ - بيروت ١٩٦٠.

٦-هەمان سەرچاوە

٧-مصطفى خوران. اسرار الانقلاب العثماني، تونس ١٩٨٤.

٨-گۆڤاری هیوا، ژ:٧، پاريس ١٩٩٠.

٩-رامو زور، ارنيست، تركيا الفتاة والثورة ١٩٠٨ - بيروت ١٩٦٠.

١٠-رۆژنامەی ئاڵای ئازادی ژمارە (١٢).

١١-گۆڤاری راپەرین. ژ:٢، پاکستان ١٩٩١.

١٢-زیاء کوک ئالپی رۆڵە کورد لە رۆژنامەیەکی دیاریەکری دەنوسێ:(دیابەکرو دانیشتوانی وەبگرە هەموو شارەکانی کوردستانی ژووروو تورکن، زیاء زۆری پێ ناخۆش بووە پێی بڵێن کوردە، هەندێك لە دوژمنەکانی توانجی ئەوەیان تێدەگرت کە تورك نیە، کەچی لەهەموو کەسێکیش زیاتر لافی تورکایەتی لێ دەدات، لەوەلامی ئەوەدا پارچە شیعرێکی داناوە لەژێر ناوی (بۆئەو پیاوەی بە من دەڵێ تورك نی) تێیدا وتویەتی:

من تورك بم یان نا هاوڕێی تورکم

ئێوەش تورك بن یان نا دوژمنی تورکن

١٣- دکتۆر جمال نەبەز،بیری نەتەوەیی کورد نەبیری قەومی ڕۆژهەلآت و نەبیری ناسیۆنالیزمی ڕۆژئاوایی‌یە، ستوکهولم ١٩٨٤.

١٤-ڕۆژنامەی ئالآی ئازادی ژمارە (١٠).

١٥- د. بلەج شێرکۆ، کیشەی کورد، مێژینەو ئیستای کورد، ئورمیە ١٩٩٠.

١٦- ئەورەسی و خەباتەکەی.

١٧- ڕۆژنامەی کوردستان.

١٨- د.عثمان علي القومية والفكر القومي الكردي، ١٩٩٠.

١٩- مەسعود بارزانی، بارزانی‌و بزوتنەوەی ئازادیخوازی کورد، بەرگی یەکەم ١٩٩٢.

٢٠- سەرچاوەی پێشوو.

٢١- گۆڤاری ڕۆژی نوێ، ژە،سلێمانی ١٩٦٠.

٢٢- سەچاوەی پێشوو.

٢٣- گۆڤاری ئالآی ئیسلام: کەنەدا.

٢٤- گۆڤاری ئالآی ئیسلام، ژ:١ سال:٧، کەنەدا ١٩٩٣.

٢٥ گۆڤاری ڕۆژی نوێ، ژ:٤، سلێمانی ١٩٦٠.

Kurdistan News No:3 1993-٢٦

٢٧- گۆڤاری هیوا، ژ:٧، پاریس ١٩٩٠.

٢٨- د.كمال مظهر، كردستا في سنوات الحرب العالمية الاولى، بغداد ١٩٨٤.

Kurdistan News: No: 3/1993 -

٢٩- گۆڤاری ئالآی ئیسلام، ژ:١ کەنەدا ١٩٩٣.

.S, Shaw,.history of ottoman Empire -٣٠

٣١- گۆڤاری یەکگرتن ژ:٤، نرویج.

٣٢- د.کمال نوقە، کرنۆلۆژیای مەسەلەی موسلّ، وەرگێرانی سەلام ١٩٩٣.

٣٣- سەلام: ناسیۆنالیستی تورك و سەرهەلّدانی بزوتنەوەی سیاسی کورد ١٩٩٣.

٣٤- ئەو بەکۆمەلّ کوشتن و مالّوێرانیەی ئیتحادیەکان لەماوەی دە سالّی حوکمیا بەسەر کوردیان هێناوە، عوسمانی یەکان بەماوەی سێ سەدە بەسەر کوردیان نەهێناوە ئیتحادیەکان بە پێی سیاسەتی پەرتکە زالّ دەبی بەرنامەیەکی ئەهریمەنی‌یان بۆ خاشەبڕکردنی رەگەزی غەیرە تورك دانا، هەرچی کوردە لە ولاّتی خۆیانەوە بە ولاّت تورك ئاوارەو پەرش و بلاّوبکرێتەوە بە مەرجێ ژمارەی ئەو دورخراوەو راگوێزراواند لەهەر شارێکی تورکی‌دا زیاتر نەبێ لە٥٪ی دانیشتوانە تورکەکان، لەئاکامی ئەو کردار شۆفێنی‌یی‌دا ٥٠٠ هەزار کورد گیانیان لەدەست داو ٧٠٠ هەزاریش بە زۆری بۆ ئەنادۆ راگوێزرانەوە. بەشێکی زۆری ئەو خەلّکە کلۆلّە راگوێزراوانە هەر بە دەم رێگاوە سەرما؛ سەختی زستان و ماندوبوون و برسێتی کوشتنی، بەشێکی تریشیان پێش ئەوە؛ بگەنەشوێنی بۆ راگوێزراو تورك کوشتنی. لەماوەی شەش حەوت مانگی یەکەمی جەنگ لە سەرجەمی دوازدە هەزار کەس ... کوردستانی باکوور نزیکەی ٨ هەزار کەس مردن مامۆستا ئەحمەد خواجە لەبەرگی یەکەمی کتێبە بەنرخەکەی‌دا (چیم دی) وێنەیەکم سەردەمی جەنگمان لە سلێمانی‌و دەورووبەری بۆ تۆمار دەکات. هەناسەی خۆشی نەما برسیەتی‌و نەخۆشی‌و هەموو جۆرە پەتایەك ولاّتی داگیرکرد، دەرمان، پزیشك، چارەسا نەبوو، لە لادێ‌دا ژن، پیاو، مندالّ لاشەی لەبرسان مردوو شەقام و کەلاوەکانی پ کردبوو، جا تەنیا گیان هەرزان و نان گران بوو، سەزەرای ئەو گرفتاری‌یە لە ناوەراستم شارا لە سلێمانی‌و دێهاتەکاندا دەستە دەستە لاوانی کورد ئەکران بە نیشانەو ب دەستڕێژی سەربازی تورك ئە کوژران. چارەنوسی ئەرمەنیەکانیش لە کورد باشتر نەبوو ئەوەتە رۆژنامەنووسەکانی رووس دەنوسن کە شاری وان نە کەسێکی زیندووی تێد

ماوەو نە خانویەکی بە پێوە ماوە. لەشاری بەدلیسدا لە هەژدە هەزار ئەرمەنی تەنیا ٣٠٠-٤٠٠ ژن و منداڵ لە مردن رزگاریان بووە.لە ٢٥ هەزار ئەرمەنی نێو ئەرزەروم تەنیا دووسەد کەسێك رزگاری بووە.

٣٥- لەشاری موش و ئەو سێ سەد گوندەی دەوروبەری لە شاردا ٢٥ هەزار ئەرمەنی دەژیان پاش رەشە کوژیەکە تاکە کەسێکی لێ رزگار نەبووە!

٣٦- کەواتە ئەو ماڵوێرانیەو رەشە کوژیەی بەسەر کوردو ئەرمەندا هاتووە بە هیچ جۆرێك نابێ لەسەر کورد حسێب بکرێ. لێرەدا ئێمە پرسیارێك دەکەین ئایا هەڵوێستی ئەو چەند هەزار کەسەی بە نێو کورد لەنێو سوپای عێراق دا ١٨٢ هەزار کوردیان گوم کردو چوار هەزار گوندی کوردیان وێران کرد دەبێ لەسەر کوردو بزوتنەوەی رزگاریخوازی کورد حسێب بکرێ.

٣٧- د.بلەج شێرکۆ ، کێشەی کورد، مێژینەو ئێستای کورد، ئورمیە.

بەشی سێیەم
شەڕی سەربەخۆیی کەمالیەکان و چارەنوسی خەلافەتی ئیسلام و دۆزا کوردان

پێشەکی

ئەم باسە،بێجگە لەپێشەکی، لەسێ بەش پێکهاتووە. لەبەشی یەکەم بە کورتی ئەو هۆکارە دەولی‌و ناوخۆییانە خراونەتە روو کە دەوری گرنگیان بینیوە لە دروست کردن وپێگەیاندن و سەرخستنی کەمالیەت، چونکە ئەو نوسینە دەری دەخات کە کەمالیەت، بزوتنەوەیەکی سروشتی نەبووەو بەڵکو دەسەڵاتێك بووە بۆ لەنێو بردنی خەلافەت و حەزارەتی ئیسلامی شەرقی، لەبەشی دووەم، باس لەئامانجی ستراتیژی کەمالیەت کراوە. لەو بەشەدا مەسەلەی روخاندنی خەلافەتی ئیسلامی جەختی لەسەر کراوە. بە دیدی نوسەر: ئەگەر کەمالیەت بە جیدی تەعبیر لە تورکایەتی بکا، ئەوە نە دەبوو خەلافەت لە نێو بەرێ، چونکە مانەوەی خەلافەت نەك هەر شکۆیەك بوو بۆ عەرەب بەڵکو شکۆیەکی مەزن بوو بۆ تورك هەروەها بەمانەوەی خەلافەت، تورك نەتەوەی پلە یەك دەبوون لە رۆژ هەڵاتی ناوەڕاست و بەشێکی ئەوروپا ! لەبەشی سێیەم کە تایبەتە بە دیدی کەمالیەت لەمەڕ مەسەلەی کورد. لەو بەشەش هەڵوێستی پڕ لە ئیزدیواژیەتی کەمالیەت لە قۆناغەکانی تەمەنیدا خراونەتە روو.

شەڕی سەربەخۆیی کەمالیەکان و چارەنوسی خەلافەتی ئیسلام و دۆزا کوردان

پێش ئەوەی باس لەئامانجی ستراتیژیەتی کەمالیەت بکەین، وا بەچاك دەزانین، لەو هۆکارانە بدوێین کە دەوری گرنگیان بینیوە لە دروست کردنی کەمالیەت و سەرخستنی کەمالیەتدا:

١- هۆی سەرهەڵدانی كەمالیەت

بێ گومان زۆر هۆكار هەن كەڕێ خۆشكەر دەبن بۆ سەرهەڵدانی بزوتنەوەیەكی سیاسی یان كۆمەڵایەتی...هتد. چەندەها هۆكاریش لە پاڵ سەرهەڵدانی بزوتنەوەی كەمالیەت بوون. یەكێك لەو هۆكارانە مەرجەكانی ئاگربەستی مۆدرۆس بوو ئاگربەستی مۆدرۆس، كەلە (٣٠)ی تشرینی یەكەمی ١٩١٨ لە نێوان هاوپەیمانەكان و ئیتحادیەكان مۆركرا چەندەها مەرجی توندی لە خۆگرتبوو، وەك پرۆژەی روخاندنی دەسەلاتی سیاسی و رۆحی خەلیفەی ئیسلامی و داگیركردنی شوێنە ستراتیژیەكان دەوڵەت وەك دەردەنیل و بسفۆر هەروەها چەك كردنی سوپای دەوڵەت

١.ئەمەو بەپێی بەندی حەوتەمی ئاگربەستەكە، هاوپەیمانەكان بۆیان هەبوو هەموو شوێنە ستراتیژیەكانی تری دەوڵەت داگیر بكەن،هەر بۆیەش دوای ئاگربەس دەستیان بەسەر موسڵ داگرت

٢ . هەر بەگوێرەی ئەو ئاگربەستە، دەبوو سوپای دەوڵەتی عوسمانی لە قەفقاس بكشێتەوەو هێڵی ئاسنین بكەوێتە ژێر كۆنترۆڵی هاوپەیمانەكان. هەرچی ناوچە عەرەبیەكانی نێو قەڵەمڕەوی دەوڵەتی عوسمانی وەك حیجاز، یەمەن، سوریا و عێراق دەبوو ئەوانیش بكەونە ژێر دەسەلاتی هاوپەیمانەكان وێڕای ئەوەی.دەسەلاتی حكومەتی ئەستەمبوڵ بەو مەرجانە رازی ببوو نەیدەتوانی بزاڤێكی ركابەری هێمنیش لە جەماوەر پێك بێنێ لەدژی دەسەلاتی داگیركەر. لەو لاوەش هەندێ كۆمەڵەی سیاسی دروست بوون وەك (جمعیة أصدقا الانطلین) و(جمعیة المبادی الولسنیة) سەرانی ئەو كۆمەڵانە لەو باوەڕەدا بوون كە بە هاوپەیمانێتی لەگەڵ ئینگلیزو ئەمەریكا، دەتوانن دەوڵەتی عوسمانی رزگار بكەن

٣ . بەحوکمی ئەوەی دەوڵەتی عوسمانی دەوڵەتێکی فرە نەتەوەو فرە دین بوو، هەر بۆیە چەندەها کۆمەڵەی قەومیو دینیو مەزهەبیش دروست بوون هەریەك بانگەشەی کیانێکی سیاسیو قەومی سەربەخۆی دەکرد.

هەروەها بڕیارەکانی پەیمانی سیڤەر خاڵێکی تری بە هێزکردنی کەمالیەت و بە میللی کردنی بزوتنەوەی کەمالیەت بوو، چونکە بە پێی ئەو پەیمانەش ولاتانی عەرەب لەتورکیا جیادەکرانەو وە بەشی تورکیای ئەورووپیش بۆ یۆنان دانرابوو هەروەها ئەرمەنەکانیش، دەوڵەتێکی قەومی سەربەخۆیان بۆ دانرابوو بۆ کوردانیش ناوچەیەکی حوکمی زاتی [٤] . ئەمەو حکومەتی ئەستەمبولّ بەو پەیمانەش رازی ببوو. لەلایەکی تریش سوپای یۆنانی توانی بووی بەشێکی دەوڵەتی عوسمانی داگیر بکات. ئەو هەموو رووداوانە کەهەمووی دەستکردی هاوپەیمانەکان بەگشتیو ئینگلیز بە تایبەتی بوون، دەرفەتێکی لەباری بۆ مستەفا کەمال خوڵقاند کە ئەوەی ئینگلیز بە ئاشکراو راستەوخۆ پێی نەکرا، بزوتنەوەکەی مستەفا کەمال بیکات. لەحاڵەتی واشدا مەسەلەی زەمان و شوێن زۆر گرنگن بۆ بە شەرعی کردنی بزوتنەوەیەك. لە رووی کاتەوە، ئەوە لە پێشەوە ئاماژەمان بۆکرد، زۆربەی دەوڵەت داگیرکرابوو، چەندەها کۆمەڵەی سیاسی لە دژی یەکێتی دەوڵەت خەباتیان دەکرد، خەلیفەش کە رەمزی یەکبوونی دەوڵەت و میللەتە لەبەردەم هاوپەیمانەکان بە چۆکا هات بوو. لێرەدا مەسەلەی دروشمی بریقەدار وەك پاراستنی یەکێتی دەوڵەت و دەرکردنی سوپای داگیرکەر دەوری گرنگی خۆی هەیە، مستەفا کەمالیش لەبەرایی لەسەر ئەو دروشمانەوە بانگی سوپاو لاوان و عەشایەری دەکرد بۆ مەسەلەی وێنیش ناوچەی کوردستانی باکوور بۆ شۆرش خۆی لەخۆیدا چەند ئاکامێکی ستراتیژی هەبوو بۆ هاوپەیمانەکان و کەمالیەکان. ئەو ناوچەیە بەپێی رێکەوتننامەی سایکس بیکۆ بە روسیای قەیسەری درابوو، بەلام سەرانی کودەتای سووری رووسی بە

گوێرەی ئاگر بەستی ١٩١٧ و پەیمانی بریست لیتیۆفیسك ئازاری ١٩١٨ لەشكری روسی یان لەهەرێمەكانی كوردستانی باكور كشاندبۆوە.

ئەمە لەلایەك و لەلایەكی تریشەوە ئەو ناوچەیە هەرگیز بەتەواوی نەكەوتبووە ژێر چاودێری حكومەتی ئەستەمبول و ئینگلیز هەروەها كۆمەڵە سیاسیە كوردەكانیش دەورێكی ئەوتۆیان لەو ناو چەیە نەبووە، هەر بۆیە كاریگەری قەومیە كوردەكان لەسەر عەشایەرەكانی ئەو ناوچەیە زۆر لاواز بوو. لەو بارەیەوە ئیفنستۆنی عەقیدی ئینگلیزی دەنوسێ: رای گشتی عەشایەری كورد هیچ گرنگی بەمەسەلەی سەربەخۆییو حوكمی زاتی نەدەدا بەڵكو لەگەڵ ئەوە دابوو كە لە ژێر حوكمی توركی دا بێ[٥]. ئەو هەڵوێستەی سەركردە عەشایەرییو سوپاییەكانی كورد چەندەها هۆكاری كۆمەڵایەتی سیاسی لەپاڵ دابوو. ئەو سەركردانە بە حوكمی پێكهاتنی كۆمەڵایەتی و بەرژەوەندی خێڵەكیو ترسی دەسەڵاتی مەسیحی ئەرمەنیەكان هەڕەشەی كۆمۆنیستی لە ناوچەكەدا، هەروەها پاشماوەی شكستی هەردوو زنجیرەی راپەرینی چەكداری ١٨٠٦-١٨٨٠ و ١٩٠٨-١٩١٤ هۆكاری تری گرنگ بوون، كەعەشایەری ئەو ناوچەیە ئەو هەڵوێستەیان هەبێ و بیری قەومیش لە ناوچەكە تەشەنە نەكات[٦]. بەم جۆرە ئەم بۆشاییە ئیداریو عەسكەریە هەرێمەكەی گرتبۆوەو هەرەشەی لە پرۆژەی ئایندەی دەسەلات و بەرژەوەندیەكانی هاوپەیمانەكان دەكرد، چونكە هەرێمەكە مەوقعێكی جیۆپۆلەتیكی گرنگ بوو كە دەسەلاتی هاوپەیمانەكانی نەگەیشتبوێ. هاوپەیمانەكانیش گەیشتبوونە ئەو قەناعەتە كە كوردەكانی خۆرهەلاتی ئەنادۆل بەپێرەوی بەندەكانی ئاگربەستی مۆدرۆس ناكەن[٧] بەحوكمی ستراتیژیەتی شوێنەكەی، لەرووی جوگرافیو سیاسیەوە، نەدەكرا بە هێرشی عەسكەری داگیربكرێ، هەر بۆیە لیژنەیەكیان پێكهێنا بەناوی لیژنەی پاراستنی شارەكانی خۆرهەلاتی ئەنادۆل بۆ لێكۆلینەوە لەو مەسەلەیەوە. ئالێرەدا، هەر یەك لە

لەتورکیابۆ ئـەوەی سـەرکردایەتی بزوتنـەوە کرێکاریـەکان بکـەن و خزمـەتی پرۆژەکـانی سۆڤیەت بکەن لەناوچەکەدا [21] . ئەو پاڵپشتەی سۆڤیەت بۆ بزوتنەوەکەی مستەفا کەمال سەرکەوتنێکی دبلۆماسیو عەسکەری گەورەی بە حکومەتی ئەنقەرە بەخشی. ئەمەو هەر بۆئەوەی بزوتنـەوەی مستەفا کـەمال تـەواو ئینگلیزی نـەبێ، ئیتالیا ڕێکەوتننامەیـەکی لەگـەڵ کەمالیـەکان کـرد، بـە پـێی ئـەو ڕێکەوتنامەیـە، کەمالیـەکان توانیـان ناوچـەی ئەنتاڵیاو دەوروبەری وەربگرنەوە، هەموو سوپای ئیتاڵیا لە ئابی ١٩٢١ ئەو ناوچانەی بە بەرامبـەر چـەند ئیمتیـازاتێکی ئـابوری چـۆڵ کـرد [22] . هـەروەها فەرەنسـیەکانیش ڕێکەوتنێکیان لەگەڵ حکومەتی ئەنقەرە کـرد، بـە گوێـرەی ئـەو ڕێکەوتنامەیـە فەرەنسا دانی بە شەرعیەتی حکومەتی ئەنقەرە ناو هەموو هێزی خۆی لە(٢٠)ی تشـرینی یەکـەمی ١٩٢١ لە ئەقلیقیا کشاندەوەو هەموو کەلوپەلی عەسکەری سوپاکەی بە ٢٠٠ ملیۆن فرەنك بە کەمالیەکاندا [23] . بەم جۆرە مستەفا کەمال بەو هەموو پاڵپشتە میللیو دەولیە توانـی شاری ئەزمیر بـەبێ تەقـە وەربگرێتـەوە و ببـێ بەسـەرکردەیەکی ڕزگارکـەری تورکیـا لـە داگیرکەران [24] . پاش ئـەوەی لـە ئـەیلولی ١٩٢٢ تـەواوی سوپای یۆنـان لـەخاکی تورکیـا کشایەوە، یۆنانیەکان لە کۆنگرەی مۆدانیا لە ١٩٢٢/١٠/١١ دەسـتبەرداری هـەموو خـاکی تورکیا بوون، بەڵام هەرچی(گەروەکان) بوون تاکو بەستنی کۆنگـرەی ئاشـتی لـە لـۆزان، هەر لەژێر چاودێری هاوپەیمانەکان مانەوە [25] هەروەها ئەستەمبوڵیش هەر لەژێر کۆنـترۆڵی هاوپەیمانەکان بوو ، بەڵام دەمێك وەفدی حکومەتی ئەنقەرە لە لۆزان بـە پێشـنیارەکانی ئینگلیز ڕازی بوو، سوپای هاوپەیمانەکان بەبێ تەقە، شاری ئەستەمبوڵیان چۆڵ کرد. [26] پێشنیارەکانی ئینگلیزیش بریتـی بـوون لـە بەرنامـەی ئایندەی حکومـەتی ئەنقـەرە، کـە لـەپێش هەموویانـەوە هەڵوەشـاندنەوەی سیسـتەمی خەلافـەو ئیعلانکردنـی حکومـەتێك عەلمانی– لادینی– لە تورکیادا.

ئینگلیزو حکومەتی ئەستەنبول، هەریەکەی بەئامانجیك مستەفا کـەمالی هـەلبژارد کـە بـۆ ئەو ناوچەیە بچێ. خەلیفـە وەحیدەددیـن. محەمـەدی شەشـەم، کەوتـە خۆ کـە مستەفا کەمالی ئەفسـەری پشـکینەری سـوپایی وەك پشـکینەریکی سـەربازی رەوانـەی لەشـکری سـێی سـوپای عوسمـانی لـە هەریمەکـەدا بکات و لەگـەل ژەنـەرال کـازم قەرەبـەکری فەرماندەی لەشکری سێ نەهیلن هیچ راپەرینیکی میللی، سەربازی یاخود عەشـایەری لـە هەریمەکەدا رووبـدات [٨] . لـە لایـەکی تریـش رەفعـەت پاشـا لـە لیدوانیکـی بـۆ رۆژنامـەی (الجمهورية) دەلیت: مستەفا کەمال بەقسەی ئینگلیز بۆ ئەنادۆل چوو، من خویشم لەگەل (١٨) سوار بۆلای چووم و دەستم کرد بە ئیدارەی سوپا لـە سامسـۆن. ئەمـەو وەفدیکـی ئینگلیزی کە پیکهاتبوو لە سێ کـەس بـۆ خـوا حـافیزی مستـەفا کـەمال لـە ئەستـەمبول ئامادە بوو. سەرچاوەی تر دەلین: (هارینکتن) ی سەرکردەی گشتی سـوپای داگیرکـەری ئینگلیز مستەفا کەمالی بۆ سامسۆن ناردووە [٩] . پیش ئەوەی مستەفا کەمالی بەو فەرمانە سەربازییە هەلبستێ، وەنیزەلوسی سەرۆك وەزیرانـی یۆنـانی داوای لـە چـوار سـەرکردە مەزنەکەی جیهان کرد کە مافی داگیرکردنی ئـەزمیری خـوارووی تورکیـای لەسـەر مـەبدئی نەتەوەیی پیرەوا ببینن، چوار سەرکردەش بزیاریـان لەسـەر ئـەو داگیرکردنـە دا [١٠] . لەو بارەیەوە شیخ مستەفا صەبری شیخی ئیسلام ماهیەتی ئەو داگیرکردنـە دەردەخـات کـە بەفیتی ئینگلیز بووە، هـەروەك دەنوسیت: لیژنـەی بـالای هاوپەیمانـەکان کەلـە پـاریس دادەنیشـت و پیکـهاتبوو لەسـەرۆك وەزیرانـی ئینگلـیزو فەرەنسـاو ئیتالیـاو و یۆنـان لـە ئیوارەی ١٤ی مایۆی ١٩١٩ پییان راگەیاندین کە دەبێ سوپای یۆنانی ئـەزمیرو مـەکدۆنیا داگیر بکات. ئاگاداریان کردینەوە کە هەر بەرگریەك لەو داگیرکردنە پیشیل کردنـی ئـاگر بەستی مۆدرۆس دەگەیەنێ. رۆژی دواتـر واتـە(١٥) ی مایسـی سـوپای یۆنـانی ئـەزمیری داگیرکرد [١١] . ئا لەو رۆژەش مستەفا کەمال بەرەو سامسۆن بەرێ کەوت. ئەو داگیرکردنـە

عەسکەرییە دوو ئاکامی ستراتیژی پیکایەك: بێ دەسەلات و بێ شەرعی کردنی حکومەتی ئەستەمبول کە بەناو خەلیفە وەحیدەددین بەریوەی دەبرد. ئینگلیز زۆر جەختی لەسەر ئەو خالە دەکرد بۆ ئەوەی دەولەتی خەلیفە لە نەزەری موسلمانان بەگشتیو تورك بە تایبەتی بێ هیز بکا، دووەم: بە دەسەلاتی کردنی بزوتنەوەکەی مستەفا کەمال. لەو بارەیەوە سیر هارکنتۆن سەرکردەی سوپای ئینگلیز لە ئەستەمبول دەلیت: باشترین شت بۆ ئیمە ئینگلیز ئەوەیە ئەستەمبول بەجێ بهیلین و لەگەل مستەفا کەمال پەیوەندی دۆستایەتی ببستن [١٢]. لەنەزەری مستەفا کەمالیش ئەو داگیرکردنە عەسکەرییە تاکتیکییە، دینەمۆی بزوتنەوەکەی دەبیت لە دژی هەم دەسەلاتی خەلیفەو هەم دەسەلاتی داگیرکەری یۆنانی لەئەزمیر. هەر بۆیە هەر کە دەگاتە سامسۆن لە ١٦ ی مایسەوە تاکو ٢٤ حوزەیران بنەمایەکی فکریو سەربازی لەسەرکردە سوپاییو خیلەکان و رەش و رووتی ناوچەکە بۆ بزوتنەوەکەی پیك دەهینیت [١٣]. لەپاشان لەئاماسیە کۆبونەوەیەکی نهینی لەگەل هەندێ سەرکردەی سوپایی دەکات و هیرش دەکاتە سەر حکومەتی ئەستەمبول و تاوانباری دەکات بە خیانەت. هەرچی خەلیفەش بوو لەبریتی سوپا ئامادە بکا لەدژی داگیرکەری یۆنانی پشتگیری حکومەتی داماد فەرید پاشا دەکاو داوا لەمیللەت دەکات پالپشت حکومەت بکەن، هەروەها خەلیفە داوا لە کۆمەلەی بەرگری مافەکانی تەرابزۆن دەکا لەگەل حکومەتی فەرید پاشا ریك بکەوێ. ئەو هەلویستەی حکومەتی ئەستەمبول، راستەوخۆ لە ژیر چاودیری کاریگەری هاوپەیمانەکان دابوو، زیتر شەرعیەتی بە بزووتنەوەکەی مستەفا کەمال دا بۆ ئەوەی بزووتنەوەکەی کەمال لە چوارچیوەی میلیشیا دەربچێ شیوەیەکی نیزامیو حکومی وەربگرێ، ئینگلیز عەقید راولنسونی برای لۆرد کیرزۆنی بۆ ئەرزەروم دنیرێ لەوێ کۆبونەوەیەکی نهینی دەکەن، لەپاشان لەشەوی ٨/٧ تەموزی ١٩١٩ مستەفا کەمال بەرنامەی حکومەتی ئایندەی بە

مەزهەر مفید قنصەوی نهێنی پارێزی خۆی دەنوسێ: کەبریتی‌یە لە جاڕدانی نیزامی کۆماری بۆ تورکیاو نەهێشتنی سوڵتان و بنەماڵەی دەسەڵاتدار (خەلیفە) و سەرپۆش لادانی ئافرەتان و تەرپۆشی پیاوان و سەپاندنی شەپقەی غەربی [17] . کۆنگرەی ئەرزەڕۆم و سیواس دوو هەنگاوی عەمەلی بوون لە راگەیاندن و چەسپاندنی بەرنامەی کەمالیەت بەتایبەتی (میساقی میللی) کە خۆی لە خۆیدا بەرنامەی حکومەت بوو نەك بزوتنەوەیەکی میلیشیایی. هەر بۆئەوەی ئەوەندە هەیبەتی حکومەتی ئەستەنبوڵ هەیبوو، ئەوەندەش نەمێنێو بزوتنەوەی کەمالیەت بەهێزتر بێو ببێ بە بە دیلی حکومەتی‌ئەستەمبوڵ، ئینگلیز لە ١٦ ی ئازاری ١٩٢٠ شاری ئەستەمبوڵ داگیر دەکاو ئەندام پەرلەمان و زۆر کەسی تری مەدەنیو عەسکەری دەگرێو نەفی دورگەی ماڵتایان دەکات [18] . پاش ئەو داگیرکردنە هاوپەیمانەکان داوا لە خەڵك دەکەن کە گوێ رایەڵی خەلیفەبن ! لەولاوەش شێخی ئیسلام فەتوای بەکافر بوونی مستەفا کەمال و گروپەکەی دەدا، هەرچی هێزەکەی مستەفا کەمالیشە هێرش دەکەنە سەر ئەسکی شەهرو چەند ئەفسەرێکی هاوپەیمانەکان دەگرن. وەك بارمتەیەك بۆ ئەندام پەرلەمانە دەست بەسەرەکان لە ماڵتا [19] . ئەو سیناریۆیە وەرچەرخانێکی گرنگی بە شەعبیەت وشەرعیەتی بزوتنەوەی مستەفا کەمال بەخشی، چونکە لەرواڵەتدا تەنها حکومەتی ئەستەمبوڵ نۆکەرو گوێڕایەڵی هاوپەیمانەکان بوو، هەرچی مستەفا کەمال بوو، نوێنەری میللەت بوو، دژ بەسوپای داگیرکەری هاوپەیمانەکان بوو! ئەمەو مستەفا کەمال لە ئەنقەرە پەرلەمان و حکومەتی دامەزراند، دەوڵەتی لینین یەکەم دەوڵەت بوو بەڕەسمی دانی بە حکومەتەکەی ئەنقەرە ناو پاڵپشتێکی ماددیو مەعنەوی زۆری مستەفا کەمالی کرد [20] . هەروەها سۆڤیەت لەرێگای مستەفا کەمالەوە لە نێوان ساڵانی ١٩٢٠–١٩٢٤ (بەتەواوی لە ماوەی حوکمی لینین) خەریکی دامەزراندنی چەند ئەحزابێکی شیوعی بوون

٢-کەمالیەت و چارەنووسی خەلافەت

پاش ئەوەی ئیتحادیەکان، خەلیفە عبد ولحەمیدی دووەمیان لەپۆستی خەلافەت لابرد، چەمکی خەلافەت وەك دەسەلاتێکی بالای سیاسیو رۆحی، بوونی لە خۆی لەدەستدا. ئەو بەناو خەلیفانەی لەدوای عبد الحمید دانران [٢٧] خەلیفەی ئیتحادیەکان بوون نەك خەلیفەی ئیسلام. وەنەبێ رۆژئاوا دەرکی بەو راستیە نەکردبێ، بەلام لەنەزەری ئەوان تاکو پۆستی خەلیفە مابێ بەواهەر رەمزێك دەبێ بۆ یەکبوونی گەلانی موسڵمان، هەروەها مانەوەی خەلافەت ئەو مانایانەی دەبەخشی [٢٨]:

١-مانەوەی خەلافەت، واتای بوونی نیزامێکی سیاسی شامل بۆ هەموو موسڵمانان.

٢-مانەوەی خەلافەت، واتای دینامیکیەتی بەردەوامی مێژووی موسڵمانانی دەگەیاند لەژێر سێبەری دروشمێکی سیاسی یەکگرتوودا.

٣-مانەوەی خەلافەت، واتایەکی بوونی (یەکێتی دەولی) بۆپاراستنی ولات و مافی موسڵمانان بە واتایەکی تر بوونی خەلافەت مانای رەدکرنەوەی بوونی دەسەلاتی ئیستعمارو بێگانەیە.

٤-خەلافەت رەفزی دابەشکردن و داگیرکردنی ولاتی موسڵمانان دەگەیەنێ سنووری دەستکرد قەبوڵ ناکات.

٥-خەلافەت واتای پاراستنی یەکێتی کۆمەلایەتیو یەکێتی ئابوریو یەکێتی دەولی دەگەیەنێ.

٦- خەلافەت واتای پاشماوەی شکۆی ئیسلام و چاخی نبوەتی یەکەم دەگەیەنێ [٢٩]

.

هەر لەو روانگەیەوە، عبدو لحەمید لەیاداشتەکەیدا دەنوسێ: دەولەتە زلهێزەکان کە حوکمی چەند گەلێکی موسڵمان دەکەن لە ئاسیا وەك ئینگلیزو روسیا، لە چەکی

خەلافەت دەترسان كە من خۆم پێ تەیار كردبوو هەر لەبەر ئەو هۆیە (مانەوەی خەلافەت) توانیان یەكبگرن بۆ لەناوبردنی دەوڵەتی عوسمانی [٣٠] .ئەمەو پاش ئەوەی شیوعیەكان، دەسەلاتی روسیایان وەرگرت، چەندەها بەڵگەنامەی نهێنییان ئاشكرا كرد. هەندێك لەو بەڵگەنامە پەیوەستن بە هەوڵی دەوڵەتە زلهێزەكان بۆ لەنێولا بردنی خەلافی ئیسلامی: (حكومەتی خاوەن شكۆی روسیای قەیسەری لەناخی دڵەوە دەیەوێ نیزامی خەلافە لەدەست توركەكان نەهێڵێ)هەروەها لەبەڵگەنامەیەكی تر هاتووە : (حكومەتی ئیتاڵیا پاڵپشتی رای حكومەتی روسیا دەكات لە زەروری بوونی دابرینی حكومەتی ئیسلامیو... خەلافەت لەتورك بستێنرێو هەروەها ئەگەر پێویست بوو هەر بەیەكجاری خەلافەت هەڵبوەشێنرێتەوەو نەهێڵدرێ) [٣١] .

هەرچی ئینگلیزو فەرەنسیەكانیش بوون، ئەوانیش بەحوكمی ئەوەی سەركردایەتی جەنگی یەكەمی ئیمپریالیزمیان دەكرد، روحی صەلیبیەت و شكستی سەردەمی شەری صەلیبیەت وا ئاراستەی دەكردن كە بەهیچ جۆرێك نەهێڵن نیزامی خەلافەت بمێنێ. ئەوەتا پاش ئەوەی مستەفا كەمالیان زاڵ كرد بەسەر یۆنان و كورددا، سەربەخۆیی توركیایان لەبەرامبەر ئەو چەند مەرجە دانا، كە هەموویان واتای لە نێوبردنی خەلافەت دەگەیەنن[٣٢] :

١- توركیا پەیوەندی بە ئیسلامەوە نەمێنێ.

٢- خەلافەتی ئیسلامی هەڵبوەشێنێتەوە.

٣- توركیا بەڵێن بدا بە دامركاندنەوەی هەر بزوتنەوەیەك كە لایەنگرانی خەلیفە پێی هەڵبەستن.

٤- توركیا بۆخۆی دەستورێكی مەدەنی هەڵبژێرێ لەجیاتی دەستوری عوسمانی كەلەسەر بنەماكانی شەریعەتی ئیسلام دامەزراوە.

ئەمەو پاش ئەوەی حكومەتەكەی كەمالی‌یەكان بەو مەرجانە رازی بوو، بڕیاری لەسەر ئەو شەش بنەمایەدا كە ببن بەدەستوری دەوڵەتی توركیای نوێ.

١- سیتەمی كۆماری‌و هەڵوەشاندنەوەی سیستەمی خەلافەت.

٢- میللی یەت- میللەت سەرچاوەی دەسەڵات بێ.

٣- قەومی‌یەت و یەكێتی تۆرانی.

٤- دەولی‌یەت.

٥- ئینقیلابیەت.

٦- عەلمانیەت.

بێگومان پرۆژەی روخاندنی خەلافەت هەر لەبەرایی ئامانجێكی ستراتیژی بزووتنەوەكەی مستەفا كەمال بووە. بەلاّم بە حوكمی ئەوەی ناوچەی كوردی هاوسنوری‌یەكی مەبدئی لەگەلّ ئیسلام و نیزامی خەلافەدا هەبوو، هەروەك لە كتێبەكەی(قاسملو)ش هاتووە: یەكێك لەبەرچاوترین دروشمەكانی‌راپەڕینی ١٩٢٥ دامەزراندنی كوردستانێكی سەربەخۆ لە ژێر چاودێری توركیاو هێنانە سەركاری حكومەتی سوڵتان بوو[٢٤].

دەرك كردن بەو هەقیقەتە، مستەفا كەمال بەئاشكرا بانگەشەی هەڵوەشاندنەوەی خەلافەتی نەدەكرد، بەڵكو پاش ئەوەی لەشەڕی سقاریا سەركەوتنێكی مەزنی وەدەست هێنا، داوای كرد لەقەبی غازی-موجاهید-ی پێ ببەخشن. ئەو میكافیلیەتەی كەمالی‌یەكان قازانجێكی سیاسی‌و عەسكەری‌و میللی زۆری بۆیان هەبوو. بەجۆرێك كەسێكی وەك ئۆزدەمیر بەكردەوە مونافیقەكانی خۆی وای لە كوردان كردبوو كە بەشێخی ئیسلامی بزانن[٢٥].

هەر لەبارەی ئەو ئیزدواژیەتەی كەمالیەتەوە ئارنست هەمنگوای لەوتارێكی بەناوی(چەند نامەیەك لە ئەستەمبوڵی داگیر كراوەوە لەسەردەمی جەنگی یەكەمی جیهان) بۆ رۆژنامەی The Toronto daily Starرۆژی ١٩٢٢/٢/٢٤ دەنوسێ: هەتا پێش چەند مانگێك، جیهانی ئیسلامی مستەفا كەمالی بە صەلاح دینی ئەیوبی دووەم دەبینی. ئاواتیان ئەوەبوو كە بە ئیسلام شەڕ بكا لەدژی مەسیحی‌یەكان وە ببێ بە رابەرێك لەبەردەم هەموو دەوڵەتانی شەرقی لەجەنگێكی پیرۆزدا لە دژی مەسیحی‌یەكان، بەلام جیهانی شەرقی ئێستا پەیتا پەیتا باوەڕی بە مستەفا كەمال نامێنێ، هەندێك موسڵمان كە خۆم قسەم لەگەڵ كردوون دەیانوت: مستەفا كەمال خیانەتی لەگەڵ كردووین. ئێستا كەس باسی جیهاد ناكات [٣٦].

بەڵێ لەو مێژووەی هەمنگوای وتارەكەی نووسیوە، هەڕەشەی ئەرمەنی‌و یۆنانی‌و كورد لە نێو بردرابوو. بەرنامە صەلیبیەكەی مستەفا كەمال كە خۆی لە (بەڵگەنامەی نیشتمانی) حەشاردابوو ئاشكراكردو لە شەوی ٢٩-١٩٢٣/١٠/٣٠ ئیعلانی حكومەتی لادینی‌یەكەی خۆی كرد. پاش ئەو ئیعلانكردنە بەچەند رۆژێك سوپای داگیركەری هاوپەیمانەكان لە ئەستەمبوڵ كشایەوە. ئەمەو بۆ ئەوی بە یەكجاری مۆركی ئیسلامی بە دەوڵەتی توركیای نوێ، نەهێڵێ، مستەفا كەمال ئەنقەری كردە پایتەختی توركیا. بەپەراوێزكردنی ناوی ئەستەنبوڵ یش خۆی لە خۆیدا ئامانجێكی تری كەمالیەت بوو بۆ روخاندنی یەكێتی ئیسلامی بوو، چونكە لەپاش ئەو روخاندنە نە لەناو تورك و فارس نە لەناو عەرەبانیش زیندو نەكرایەوە، ئەمەش شتێكی ئاسایی‌یە، چونكە هەموو خەباتی عەرەب و تورك فارس، (قەومیەت) ئاراستەی كردوون وروژاندنی بیری قەومیش لە بڕی وروژاندنی هەستی دینی، ئامانجێكی ستراتیژی هاوپەیمانە صەلیبیەكان بوو، بەواتایەكی تر هەموو خەباتی صەلیبیەكان هەروەك لۆرانس لەبەڵگەنامە نهێنی‌یەكانیدا دەڵێ:

(ئاکامی کۆتایی شەڕی ئێمە لەناو بردنی دەسەڵاتی دینی سوڵتانی تورکیە)
چونکە ئیمپراتۆریەتی عوسمانی یەکەیەکی دینی یەکگرتووە، سوڵتانێك حوکمی دەکا خەلیفەی موسڵمانان و سەرکردەی هەموو موسڵمانانی جیهانە [٢٧] . هەرچی خەباتی تورك و عەرەب و فارس بوون، بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ خۆ رزگارکردن بوو لەدین، چونکە ئەوان بە دیدی رۆژئاواییەکان لە دەسەلاتی دین نەگەیشتبوون، هەر بۆیە کە خەلافەت نەما قەومیەت نەك هەر نەیتوانی یەکێتی عەرەب و یەکێتی تورك و یەکێتی فارس و یەکێتی کورد بپارێزێ بەڵکو ئەو شکۆیەی گەلانی موسڵمانان لە هەمبەر رۆژئاوایی صەلیبی هەیان بوو، بەنەمانی خەلافەت لە نێو چوو.

٢- کەمالیەت و چارەنووسی دۆزی کوردان

لەسەردەمی شەڕی سەربەخۆی تورکیا کوردستانی باکوور ببوو بە بنکەی بزوتنەوەی کەمالیەکان. بە حوکمی ئەوەی ئەو ناوچەیە عەشایەری کورد بەڕێوەی دەبرد، سەرەك عەشایرەکانیش هێندەی بیر لە بەرژەوەندی کەسیو خێڵەکانیان دەکەنەوە بیر لەمەسەلەی کورد ناکەنەوە، ئەو رۆحی ناوچە گەریە لە نێو عەشایەری کوردا کەلێنێکی گەورەی لە پەیوەندی نێوان رووناکبیرانی قەومی کورد- کە بە زۆر لە ئەستەمبوڵ بوون- خێڵەکان دروست کردبوو. ئەو پەیوەندیە ساردەی نێوان سەرکردە عەشایرەکان و سەرکردە قەومیەکانی کورد فاکتەرێکی بەهێزی سەرکەوتنی بزوتنەوەی کەمالیەکان و شکستی قەومیەکان و عەشایەری کوردبوو. مستەفا کەمال وەك سەرکردەیەکی میکافیلی توانی سوودێکی زۆر لەو کۆمەڵە سیاسیانەی رۆژهەلاتی ئەنادۆڵ وەربگرێ کە ناسرابوون بە کۆمەڵەکانی بەرگری لە مافەکانی ولایەتەکانی ئەنادۆڵ. هەر بۆ ئەوەی شەقاری نێوان سەرکردە خێڵەکیەکان و رووناکبیرانی کورد فراوانتر بکاو هێزی

عەشایەری کورد بۆ لای خۆی رابکێشێ، بەناوی یەکێتی دین و یەکێتی ولات زێـ
سەرکردە سوپاییو خێڵەکیەکان چەواشەبکا، لەوتارێکدا تەواوی دیماگۆژیەتی خۆ
بەکاردێنێ بۆ ئەوەی تەواو دەست بەسەر سایکۆلۆژی سادەی کۆمەڵی کوردەواری ا
بگرێ دەڵێت: ئێمەی کورد و تورك براین لەسەر ئەوخاکە پێکەوە خوێنمان رژاوە ...ئەمر
هەردولا یەك دوژمنمان هەیە یەك زۆردار ئەمان چەوسێنێتەوە، بۆیە پێویستە هەمووما
هەست بکەین پێویستیەکی لەوە گەورەترمان لەسەر شانە کە هەر نەتەوەمان بۆ خۆ
بەجیا تێبکۆشێو، پێویستی سەر شانی ئێمە تەنیا رزگاری تورکیاو سەرشانی ئێوەش
تەنیا رزگاری کوردستان نی‌یە ، بەڵکو پێویستی سەرشانی هەموو لایەکمان رزگاری ئە
ولاتەیە کە تورك و کوردو ئەرمەن نەستوری‌و گەلێ کەمایەتی تری تیایەو، هەر کاتێ
توانیمان ئەم ولاتە لە بێگانە پاك بکەینەوە، ئەوە قسەیەك نی‌یە دووجاری بکەینەوە
کوردستان ماف و چارەنووسی خۆی وەرئەگرێوتورکیای دەستە خوشکیش دەگا بـ
ئامانج و کەمایەتی تریش ژیانێکی ئاسودەو بێ زۆرداری دەبەنە سەر [28] . پاش ئە
هەڵوێستە ئیجابیەی مستەفا کەمال وێڕای سەرکردە خێڵەکیەکان هەڵوێستی سەرکرد
سوپایی‌یەکانی کوردیش. بەرامبەر بە بزوتنەوەی مستەفا کەمال هەڵوێستێکی لایەنگر
بوو، ئیحسان نوری پاشاش کە یەکێك لە نوێنەرانی حامیەی ئەستەمبوڵ بوو، لەگەا
کۆمەڵە ئەفسەرێکی دی بۆ پشتیوانی کردنی مستەفا کەمال هانی سوپایان دا تـ
لەحکومەتی (فەرید پاشا) یاخی‌بن [29] . لە باشوری کوردستانیش ئەحمە تەقی پەیوەندی
بەکەمالیەکان کرد. ئەمەو رەقیب سورچی‌و ئەحمەد تەقی لە رەواندز مەجلیسی میللی‌یا
پێك هێنا و رەواندوزیان کردە ناوچەیەکی گرنگ بۆ دەسەلاتی کەمالیەکان، هەردوو خێڵی
هەماوەندی‌و جەباریش پاڵپشتی خۆیان بۆ کەمالیەکان دەربڕی [40] . کەسێکی وەك ئۆزد
میر توانی شێخ مەحمود بۆ کەمالیەکان رابکێشێ. ئەو هەڵوێستە لایەنگریەی شێ

مەحمود بۆ كەمالیەكان وای لە ئینگلیز كرد كە بە دیلێك بۆ شێخ مەحمود بدۆزرێتەوە. ئەو بەدیلەش سەید تەها شەمزینی بوو [41] . لەباكوری ولاتیش، بۆئەوەی بزوتنەوەكەی مستەفا كەمال شێوازێكی نوێ ورێكخراوی وەربگرێ لە قالبی میلیشیاو عەشایەری دەربچێو، خاوەن مەنهەجی سیاییو فیكریو سەربازی بێت، مستەفا كەمال داوای بەستنی كۆنگرەیەكی كرد، ئەمە بوو كۆمیتەی سەرۆكایەتی كۆنگرەی ئەرزەرۆم لە ٢٣ی تەموزی ١٩١٩ یەكەم كۆنگرەی خۆی بەست و(٣٥) نوێنەری لە ولایەتەكانی ئەرزەرۆم و بەدلیسیو وان و سیواس تەرابزۆن بەشداری ئەو كۆنگرەیە بوون [42] . ئەوەی شایەنی باس بێ كۆنگرەی سەركردایەتی كۆنگرەی ئەرزەرۆم لەهەشت كەس پێكهاتبوو كە سێیان كورد بوون: شێخ فەوزی سەرۆكی نەقشبەندیەكان لە ناوچەی ئەرزانجدا، سەعدوللا بەگی سعدت كە تا ساڵی ١٩١٨ ئەندامی پەرلەمانی عوسمانی بوو، حاجی موسا بەگی میرزادە سەرۆكی هۆزی موتكی [43]. ئەو كۆنگرەیە ١٤ رۆژی خایاند ئەو بڕیارانەی خوارەوەی لێ دەرچوو [44] .

١-نیشتمان، لەنێو سنووری ناسیۆنالدا یەكێتیەكی یەكگرتووە.

٢-لەحاڵەتی روخانی دەوڵەتی عوسمانیدا (گەل) بەرگریو داكۆكی لە بوونی خۆی دەكات دژی هەر شێوەیەك لە شێوەكانی داگیركردن .

٣-ئەگەر حكومەت نەیتوانی بەرگری لە نیشتمان و سەربەخۆی یەكەی بكات یاخود ڕ‌ەنگی بەو مەسەلەیە بدات، ئەوا پێویستە حكومەتێكی كاتیی كەلە كۆنگرەی نیشتمانی گشتیدا بڕیاری لەسەر دەدرێ، دروست بكرێ. ئەگەر ئەو حكومەتە پێك نەهات، ئەوا دەبێ دەستەی نوێنەرایەتی بەو ئەركە هەستێت.

٤-دەبێ هێزێكی نیشتمانی پێكبهێنریت هەروەها دەبێ ئیرادەی گەل لە سەرووی هەموو شتێكەوە بێ.

٦–دەبێ گەرنتی دروستکردن و کۆبونەوەی ئەنجومەنی گەل دابین بکرێ. پێویستە حکومەت بخرێتە ژێر چاودێری ئەنجومەنی گەل.

٧–ویلایەتەکانی رۆژهەلاتی ئاسیای بچوك و ویلایەتی تەرابزۆن و پارێزگاری جانیك یەکێتی‌یەکی تەواو پێك دێنن هەرگیز لەیەك جیاناکرێنەوە، هەموویان بە بە شێك لە ئیمپراتۆریەتی عوسمانی دادەنرێت، نابێ تەرابزون و جانیك وەك ولایەتەکانی ئەرزەرۆم و سیواس و دیار بەکرو خەربوت و وان بەدلیس .... نابێ بەهیچ شێوەیەك لەیەك جیا بکرێنەوە هەموو یەکەیەکی ئیسلامی پێك دێنن [٤٥].

لە روانگەی بیری ناسیۆنالیستی مستەفا کەمالدا، کۆنگرە زەمینەیەکی‌توندو لەباری لەبەردەم پیادەکردنی دیموکرالیزم یاخود دیموکراتیەتی تاکی تورك رەخساند بوو، بە جۆرێك دەسەلاتی رەها بەتاکی تورك سپێردرابوو هەروەها خاکی نەتەوەو کەمایەتی غەیرە تورکی بەهی تورك حسێب کرابوو، بەلام سەبارەت بەتاك وکۆمەل و خاکی کورد کۆنگرەی ئەرزەرۆم سەرەتای داگیرکردنی فیکری خاکەکەی بوو، هەروەك لەبەندی یەکەم و حەوتەم بریاری کۆنگرە هاتبوو.لەو بارەیەوە د. جمال نەبەز دەنوسێ: ئەو کۆنگرەیە پەیمانی میللی ناسیۆنالی لێدەرچوو، بەپێی ئەوە هەموو کوردستانی عوسمانی خرایە نێو سنوری ناسیۆنالەوە بێ ئەوەی هیچ جۆرە مافێك بۆ کورد دەستنیشان بکرێت [٤٦]. ئەمەو بەگوێرەی بەندی حەوتەم –لەم نوسینەدا– کۆنگرەی ئەرزەرۆم لەرووی پراکتیکەوە رەفزی باوەڕی دیاری کردنی چارەنوسی کەمایەتیەکان لە تورکیا دەکا. حسێبکردنی کوردستان خاکی ئەرمەن بەبەشێك لە تورکیا خۆی لە خۆیدا دەگەرێتەوە بۆ باوەری بنەرەتی (کۆمەلەی ئەنادۆلی شەرقی) کە یەکێك لەو باوەرە سەرەکیەکانی ئەو کۆمەلەیە بریتی بوو لە پاراستنی یەکێتی خاکی تورکیا، ئەمەش خۆی

لە خۆیدا ئـەم راستیەی دەگـەیاند كـە كەمالیـەكان قـەبوولْ ناكـەن دەوڵـەتێكی یۆنـانی یـاخود ئەرمـەنی یـا كـوردی لـەنێو خـاكی عوسمـانیدا دابمـەزرێ [٤٧] . كۆنگـرەی ئەرزەرۆم دەروازەیەكی فراوانی ... مستەفا كەمال و كەمالیەكان والاكرد بۆ ئەوەی كۆنگرەیەكی فراوانت ببەستن. هەر لەو پێدانگـەوە مستەفا كـەمال داوای لـە رێكخـراوە میللیەكانی تەراقیاو ئەنادۆلْ كرد كە ... بخەن بۆ ئەوەی كۆنگرەیـەكی گشـتی لـە سیواس ببەستن. كۆنگـرەی سیـواس لـە ئـەیلولی ١٩١٩ دا بەسترا چـەند گۆڕانێكـی لـە مەنهـەجی كۆنگـرە لـە ئـەرزە رۆمـدا كـرد، ئـەو گۆڕانانـەش هـەمووی لەبـەرژەوەندی ناسیۆنالیستی توركیدا بوون وەك [٤٨] :

١. گۆڕینـی نـاوی كۆمیتـەی داكۆكـی كـردن لەمافـە ... ئـەنادۆلْ (كوردستان) بۆ كۆمیتەی داكۆكی كردن لەمافەكانی ئەنادۆلْ و رۆملیدا.
٢. گۆڕینی ئەو بەندەی كە دەڵێت دەستەی نوێنەرایەتی دەستەی گشتی خۆرهەڵاتی ئەنادۆڵ دەنوێنێـت بـۆ دەسـتەی نوێنەرایـەتی دەسـتەی گشـتی نیشـتمان (توركیـا) دەنوێنێت.

هەروەها لەكۆنگرەی سیواس دا هاتووە ئەو خاكـەی لـەنێو ئـەو سنورەدایە كـە مەرجەكـی ئاگربەسـتی ... نێوان هاوپەیمانـەكان و ئیمپراتۆریـەتی عوسمـانی رێككەوتنی لەسەر كراوە، ئـەو هـەموو خاكانـە یـەكێتی تـەواو پێكدێنـن ناشـێ لەیـەك جیابكرێنـەوە [٤٩] . لەسـەر ... كۆنگـرەی سیواسـدا، میجـەر نۆئێلـی لۆرانسـی كـوردە قەومیەكان لەگەڵ كامەران و جەلادەت بەدرخان و كەسانی دی قەومی گەشتێك بەهەندێ ناوچەی باشورو رۆژئاوای كوردستان كرد بەتایبەت عنتاب و مەلاتیـە. بـەجۆرێك مسـتەفا كەمال لە كۆنگرەی سیواس میجەر نوئیلی تاوانبار كرد بـەوەی كـوردان هـاندەدا شـۆڕش بەرپا بكەن. ئەوەی جێی سەرنج بێ ئەو چالاكیەی نۆئێلیش هەر بـۆ زیـاتر بـەهێزكردنی

کەمالیەت بوو، چونکە ناوچەی مەلاتیە کە بەناو بنکەی راپەرینە چاوەڕێکراوەکە بوو لەبەردەم سوپای کەمالیەت هیچی پێنەکرا. دووەمیش لە ١٩١٩/٩/١٢ عەقید بیل خۆی هاتە مەلاتیە بە دەسەلاتی تورکی راگەیاند کە حکومەتی ئینگلیز بەو چالاکیەی نۆئیل ئاگادار نیەو لەو بارەیەوە نۆئیل بۆ لێکۆلینەوە بانگ دەکرێ. سێیەم زۆربەی سەرکردە سوپاییو خێڵەکیەکان لەبەر چەند هۆیەك نەیاندەویست شۆڕش لە دژی کەمالیەکان بکەن:

١. خودی خۆیان باوەڕیان بەمەسەلەی سەربەخۆیی کوردستان نەبوو.

٢. ئەو شکستە عەسکەریو سایکۆلۆژیەی لەهەردوو زنجیرە شۆڕشی ١٨٠٦-١٨٨٠ و ١٨٠٩-١٩١٤ توشیا ببوو باوەڕیان بەشۆڕشی کوردی لاوازببوو.

٣. لە رواڵەت بزوتنەوەی کەمالیەت بە تایبەتی لە دەسپێکی شۆڕشدا لادینی نەبوو، بەڵکو خەڵك بە خەلیفەی ئایندەی تێدەگەیشتن.

٤. لە دیدی سەرکردە خێڵەکیەکان بەرژەوەندی خێڵ لە سەرووی بەرژەوەندی باڵای میللەتدا بوو.

٥. ترس لە بزوتنەوەی لا دینی وەك کۆمۆنیست و ئەرمەنیو یۆنانی.

پاش ئەوەی مستەفا کەمال، پشتگیری ماددیو مەعنەوی عەشایەرە کوردەکانی ژێر دەسەلاتی خۆی بەدەست هێنا، توانی سوپای حکومەتی ئەستەمبوڵ ببەزێنێو حکومەتێکی بەدیلی حکومەتی ئەستەمبوڵ لە ئەنقەرە دابمەزرێنێ بەمجۆرە لە ١٩٢٠/٤/٢٣ ئەنجومەنی باڵای نیشتمانی تورکی بەئامادە بوونی ٣٨٠ نوێنەر لە ئەنقەرە کۆنگرەی خۆی بەست و بڕیاری لەسەر دامەزراندنی حکومەتی ئەنقەرە دا [٥٠] هەروەها تەشکیلاتی ئەساسی، کە بنەمای حکومەتی لادینی ئایندەی تورکیا بوو، بوو بەمەنهەجی کاتی حکومەتی ئەنقەرە. مستەفا کەمال لە بەردەم کۆنگرە بەراشکاوی وتی : سنووری

ئێمە هەموو ئەو شوێنانە دەگرێتەوە کە هاوکات لەگەڵ ئیمزاکردنی ئاگربەستی مـۆدرۆس لـە ژێر دەسـەلاتی سوپای ئێمـەدابوو. هـەروەها وتـی نیـازی یەکـەم و بنـەڕەتی ئێمـە سنورەکانی خوارووەمان دیاری بکەین لە ئەسکەندەرونە بەرەو رۆژهـەلات دەست پێدەکا لە ئاکامدا موسل، سلێمانی، کەکوکیش دەگرێتەوە، ئەوەیان سـنوورە نیشتمانیەکانمان [51] ، بەلام لەبەر ئەوەی شـەیف پاشا نوێنـەری ناسیۆنالە کوردەکان و بۆگۆس نۆباری نوێنـەری ئەرمەنـەکان وەك وەفـدی کـورد و ئەرمـەن رێککـەوت بـوون و دوو یاداشـتیان پێشـکەش بـە کۆنگـرەی ئاشـتی پـاریس کـرد بـوو بـۆ ئـەوەی ئەنجومـەنی بـالای هاوپەیمانەکان بریار لەسەر دوو حکومەتی ناسیۆنالی کوردیو ئەرمەن بدەن، ئەوە بوو لە ئابی ١٩٢٠ هاوپەیمانەکان لەسەر کاغەز بریاریان لەسەر دوو حکومەتی ناسیۆنالی کوردیو ئەرمەنی دا. ئەو تاکتیکەی هاوپەیمانەکان مستەفا کەمالی تەنگاو کرد، کە ئەویش دان بە مافی کورددا بنێ،لەو بارەیەوە قاسملو دەڵێ: کەمالیەکان لە پـەیمانی میسـاقی میللـیی ژانویەی ١٩٢٠ بەلێنی ئەوەیان دابـوو رێـز لـە کەمایەتییەکان بگرن. هـەروەها محەمـەد ئـەصلان لـە نوسـینێك بـۆ گۆڤـاری (بـەرەو سـالی ٢٠٠٠) تورکـی بەلگەنامەیـەکی تورکـی بلاوکردۆتەوە، بە گوێرەی ئەو بەلگەنامەیە مستەفا کەمال بەلێنی داوە کە حوکمـی زاتـی بەکوردەکانی تورکیا بدا لە پـاش رزگـارکردنی تورکیـا [52] . ئەمـەو بـۆ ئـەوەی سـەرکردە خێلەکیەکان و عەسکەریەکان نەکەونە ژێر کاریگەری کوردە ناسیۆنالیستەکان و دەولەتی نێو پەیمانی سیڤەر، ئەنجومەنێکی حەفتاو دوو ئەندامی لە کـوردان پێك هێنـاوە بـەلێنی حوکمی زاتی دانێو پێی وتن: تورکیا بریتییە لە تورك و کورد، ئەو دوو میللەتە لە نێـو سنووری ئەتنۆگرافی خۆیان سەربەخۆ دەبن، بەلام سوپاو سیاسەتی دەرەوە، بەدەست حکومەتی مەرکەزی دەبێت [54] . ئەو کوردانەش بە دیماگۆژیەتی مستەفا کـەمال چەواشـە بوون و تەلـەگرافیان بۆ ولسن و کۆنگرەی ئاشتی دەکـردو دەیانوت ئێمە کوردو تورك

کوردستان چۆن داگیر کراو دابەشکرا

براین نامانەوێ لە تورکیا جیا بینەوە ! ! بەمجۆرە پاش ئەوەی کەمالیەکان سوپای یۆنانیو بزوتنەوەی ئەرمەنەکانیان لە تورکیا بەدەرنا لەگەڵ هاوپەیمانەکان و سۆڤیەت رێککەوتن، بوون بە حکومەتێکی عەسکەری بەهێز، بەرەسمی بڕیاریاندا کەهەموو دانیشتوانی تورکیا– بە کوردستان باکورەوەش– ولآتی تورکانەوە ئەوەی تورك نەبێ تەنها مافی ئەوەی هەیە کە نۆکەری تورك بێ. هیچ نەتەوەو کەمە نەتەوە نابێ ناوی کورد یا ئەرمەن بێ. بە حوکمی ئەوەی حکومەتەکەیان لەسەر بنەمای لادینیو قەومی دامەزرابوو شانازیان بە رابردووی جاهیلی خۆیان دەکرد، هەتا نەتەوە کۆنەکان وەك هیسینەکان و سۆمەریەکانیشیان بە تورك دەزانی، لەهەموو بەڵێنەکانشیان سەبارەت بە چارەسەری دۆزی کورد لە حکومەتی ئایندە تورکیا پەشیمان بوونەوە، بەڵێنیان دا کە لەهەر جێیەك سەرە نیزەی تورك هەبێ مەسەلەی کورد نییە ".

پەراوێزو سەرچاوەکان

١. محسن العبيدي، التطورات السياسية الداخلية في تركيا ١٩٤٦-١٩٦٠، لا ٦٧.

٢. کرۆنۆلۆژی پرسی موسڵ، وەرگێرانی لە ئینگلیزیەوە سەلام ناوخۆش.

٣. محسن العبيدي ص٦.

٤. صبرية أحمد، الأكراد في توركيا، ص٨٤.

٥. گۆڤاری هیوا، ژ(٧) پاریس.

٦. رۆژنامەی رابوون ژ(٢).

٧. ضابط توركي سابق، الرجل الصنم و رابوون ژ (٢).

٨. موفق بن المرجة، صحوة الرجل المريض، ص٢٧٠.

٩. د. كمال مظهر، أضواء على قضايا دولية في الشرق الاوسط ص١٢٧.

١٠. د. عبدالله عزام، المنارة المفقودة، ص٢٢.

١١. رێبوار، کوردستان چۆن داگیرکراو دابەش کرا، لا ١٢.

١٢. رۆژنامەی رابوون ژ(٢).

١٣. مصطفى الزين، أتاتورك وخلفاءه، ص١٠٦.

١٤. محسن الزبيدي، ص٧.

١٥. ضبط تركي سابق، الرجل الصنم ص١٤٨ وعبدالله عزام المنارة المفقودة، ص١٢٣.

١٦. لازاريف، المسألة الكوردية، ص٢١.

١٧. سەرچاوەی پێشوو.

١٨. رەفیق حلمی، یاداشت.

١٩. محسن الزبيدي ص٧ ومصطفى الزين ص١٢٤.

٢٠. کرمانج گوندی، ٣٠ ساڵ خەبات و ولاتێکی وێران.

٢١. حيدر كاظم، الأكراد من هم والى أين؟ ص٥٧.

٢٢. جورج لنشوفسكي، الشرق الأوسط في الشؤون العالمية، ج١، ت: جعفر الخياط ص٤٨.

٢٢. ٢٣. محسن العبيدى، ص١٣.

٢٤. عبدالله عزام، ص٢٢.

٢٥. جورج، ص١٥٠.

٢٦. قاسم عاصم جميل، العراق و الحركة الكمالية ١٩١٩-١٩٢٣ . ص١٢٨.

٢٧. لەپاش لابردن خەلیفە عبد ولحەمیدی دووەم، سێ خەلیفەی رەمزی کران بە خەلیفەی دەوڵەت، ئەویش محەمەد رەشاد (محەمەدی پێنجەم)، وەحیدەدین(محەمەدی شەشەم)، عبدولمەجید.

٢٨. عبدالرحمن حنبكة الميداني، اجنحة المكر الثلاثة، ص٣١٥-٣١٦.

٢٩. د. مصطفى حلمي، الاسرار الخفية وراء الغاء الخلافة العثمانية،ص٩٥.

٣٠. مذكرات السلطان عبد الحميد، ص٦٧.

٣١. منذر الموصلي، رؤية عربية للقضية الكردية، ٣٠٦-٣٠٧.

٣٢. ضابط تركي سابق الرجل الصنم و عبدالله عزام، المنارة المفقودة، موفق بن المرجة، صحوة الرجل المريض ص٢٦٨.

٣٣. قاسم عاصي الجميل، العراق والحركة الكمالية، ص١٢٨.

٣٤. د. عبد الرحمن قاسملۆ، كوردستان وكوردلا٥٩.

٣٥. رەفيق حلمی، یاداشت و خەباتی گەلی کورد لە یاداشتەکانی ئەحمەد تەقیدا.

٣٦. موفق بنى المرجه، ص٢٧٠.

٣٧. لورانس العرب لزهدي فاتح،ص٧١-٧٢.

٣٨. گۆڤاری –رۆژی نوێ– سلێمانی ساڵی ١٩٦٠ هەروەها رۆژنامەی رابوون ژ(٤).

٣٩. رەفیق حلمی، یاداشت و رۆژنامەی رابوون ژ(٤)

٤٠. جەلال تەقی خەباتی گەلی کورد لە یاداشتەکانی ئەحمەد تەقیدا.

٤١. قاسم عاصي الجميل، العراق والحركة الكمالية.

٤٢. ضابط تركي سابق، الرجل الصنم.

٤٣. گۆڤاری رۆژی نوێ (١٩٦٠).

٤٤. ضابط تركي سابق، سەرچاوەی پێشوو، هەروەها رۆژنامەی رابوون ژ(٤).

٤٥. لازاريف، المسألة الكردية، ص١٣٢

٤٦. د. جمال نەبەز، دۆزی ناسیۆنالی کورد.

٤٧. عزيز الحاج، القضية الكردية في العشرينات،ص٢١.

٤٨. رۆژنامەی رابوون ژ(٤).

٤٩. لازاريف المسألة الكردية ص١٣٢.

٥٠. سەرچاوەی پێشوو ص١٣٠.

٥١. کرۆنۆلۆژیای پرسی مووسڵ، وەرگێڕان لە ئینگلیزیەوە، سەلام ناو خۆش.

٥٢. د.عبدالرحمن قاسملو، لا٥٨

٥٣. وصال نجيب عارف، القضية الكردية في تركيا ١٩٩٣، ص٢١٧

٥٤. گۆڤاری رۆژی نوێ، رۆژنامەی رابوون ژ(٤).

٥٥. د.عبدالرحمن قاسملو،لا٦١.

بەشی چوارەم
کوردستان چۆن داگیر کرا، دابەش کرا؟!

ئینگلیزو دۆزی کورد

پێش ئەوەی فەرماندارییی ئیتحادیەکان جاڕی جـەنگ لـە دژی هاوپەیمانەکانـەوە بدەن، هەریەکە لە حکومەتی ئینگلیزو رووسیای قەیسەری لە نێو خۆیان بەنهێنی بڕیاری لە نێو بردنی دەسەلاتی خەلیفەو ئیمپراتۆریەکەیان دابوو، ئەگـەر بێتـو لـە جـەنگدا بچنـە پاڵ ئـەڵمانیاوە - ئـەو راستـەیەش لەنامەیـەکی سێر ئـەدوارد گرای، وەزیـری دەرەوەی ئینگلیز، هاتووە، ئەگەر بێتو دەوڵەتی عوسمانی لە جەنگدا بچێتە پـاڵ ئـەڵمانیاوە، ئـەوا دەبێت لە نێو ببرێ[1]. ئینگلیز بەرەسمی لە تشرینی دووەمی ١٩١٤ جاڕی جـەنگی داوە، رووسەکانیش هـەر پێشـتر باڵێۆزیـان لـە نێـو ئیمپراتۆریـەت هـەبوو، بـە حوکمـی ئـەوەی هاوسنوورو هاو بەرژەوەندی بوون لە گۆشـە نیگایـەکی سـەلبییەو دەیانڕوانییـە رەوتـی جەنگە جیهانییەکەی ئیمپریالیزم. ئەو راگەیاندنەش خۆی لە خۆیدا دەروازەیەك بوو بـۆ شوێن پـێ توند کردنـی دەسـەلاتی صەلیبیـەتی رۆژئـاوا لـە خۆرهـەلاتی ئیسـلامی داو هـەروەها رەخسـاندنی بنـەماو زەمینەیـەکی لـەبار بـۆ هەڵوەشـاندنەوەی دەسەلاتی(ئیسلامی) لەناوچەکەدا.فرە نەتەوییو جودا ئایینی نێو ئیمپراتۆریـەت مـادەی سـەرەکی ئـەجێندای کرداری سـەربازی هاوپەیمانـەکان بـوون، هـەر بۆیـە مەسـەلەی داگیرکردنی فیکرییو ئاژاوەی تایەفەگـەری ئاینیو نەتـەوەیی خـاڵێکیدی عەقڵیـەتی دەسـەلاتی سیاسـی داگیرکـەرانی مەسیحیەتی رۆژئـاوا بـوو بـۆ شـوێن پـێ توندکردنـی دەسەلاتی سیاسیو عەسکەرییان لە ناوچەکەدا.

هەر بۆیە هاوپەیمانەکان بەر لەوەی دەوڵەت بگرن، لەرووی فیکرییـەوە توانیـان بەرهەڵستیو سەرهەڵدان لە نێو ئیمپراتۆریەت بەرپا بکەن. بەڵێ مەسەلەی گەلان خاڵێکی بنەڕەتی دیماگۆژیەتی میدیای هاوپەیمانەکان بوو. یەکـەم راگـەیاندنی هاوپـەیمانـەکانیش لەو بارەیەوە لە یاداشتێکدا هاتووە کە وەزیـری دەرەوەی ئینگلیز بـە پەلـە لـە (١٨) ی

کانونی یەکەمی ١٩١٦ بۆ ودرۆ ویلسن ١٩١٣-١٩٢١ سەرۆکی ئەمریکایی ناردووە. بە گوێرەی دەقی یاداشتەکە، یەکێك لەئامانجە ستراتیژیەکانی هاوپەیمانەکان لەو جەنگەدا (دابین کرنی گەرەنتی سەربەخۆیی بوونی دانیشتوانانی ژێر دەستەی تیرۆری خوێناوی تورك بووە [٢] . ویلسنیش سالێك دوای ئەو یاداشتە، لە ٤ی کانونی یەکەمی ١٩١٧، ئەو راگەیاندنەیدا:

(ئومێدم وایە گەلانی نێو ئیمپراتۆریەتی تورکی مافی خۆیان پێ بدرێت، ژیانێکی ئاشتی ئاسایشیان بۆ دابین بکرێت. چارەنووسیان لە دوژمنان و ستەم و داهاتە سەلبیەکانی کۆمپانیایی داراییو پارتە بێگانەکان بپارێزرێت) ئەمانە مشتێك لەو راگەیاندنەی هاوپەیمانەکان بوون کە بۆ هاندانی گەلانی نێو ئیمپراتۆریەت بلاّودەکرانەوە لە پەناوەش بە پێی پەیمانێکی نهێنی هەموو ئیمپراتۆریەتیان بە گوێرەی بەرژەوەندی عەسکەریو سیاسیو ئابووری خۆیانەوە لە نێو خۆ دابەش کردبوو. ئەو پەیمانە کە لە مێژوودا بە پەیمانی سایکس- بیکۆ بەنێو بانگە، پاش رازی بوونی رووسیای قەیسەری لە ئەیلولی ١٩١٦ دا شەکلێکی رەسمی وەرگرت . هەر دەولّەتەو بەشێك لەخاکی ئیمپراتۆریەتی بۆخۆ دانا بوو، بە رەنگێکی جیاواز وەك سنورێك لەوانی تر جیادەکردەوە، بەو شێوەیە ئەو شوێنەی لەسەر نەخشەکە ڕەنگی سووری بۆ دانرابوو، ئەوا شوێنی دەسەلاّتی ئینگلیزی دەگەیاند، کە بەشێوەیەکی سەرەکی بریتی بوو لە دۆلّی رافیدەین و ئەو ناوچەیە لە خانەقینی کوردستانی باشوور درێژدەبێتەوە بەرەو سەرەوە تاکو باشوری کوێت.ناوچەی دەسەلاّتی فەرەنساش رەنگی شینی بۆ دانرابوو، ئەویش بە شێوەیەکی سەرەکی ئەو ناوچانەی دەگرتەوە کە ئێستا پێی دەلّێن سوریا و لبنان و هەروەها ولایەتی موسل. هەرچی ناوچەکانی باکووری رۆژهەلاّتی تورکیا بوو- کوردستانی بن دەستی تورکیا بۆ رووسیای قەیسەریدانرابوو. لە پاشان ناوچەیەکیش کە

رەنگی سەوزی بۆ دانرابوو، بۆ ئیتالیا بوو [3] هاوکات لەگەڵ ڕەوتی رووداوەکانی بەرەی جەنگدا، هاوپەیمانەکان لەسەر سیاسەتیدووفاقی خۆیان هەر بەردەوام بوون، بە جۆرێك دەمێك بەجارێك (پەتای بەزین) ورەی لەشکری ئیتیحادیەکانی ڕوخاندبوو، سەرەك ویلسن جارێکی تر کەوتەوە هاندانی گەلانی نێو ئیمپراتۆریەت ، لە ٨ ی کانونی دووەمی ١٩١٨ لە بەردەم کۆنگریسی ئەمریکیدا دەستورە چواردە بەندیەکەی سەبارەت بە سیستەمی نوێ ی جیهانی و ، بەرقەرارکردنی ئاشتی و ئاسایش و مافی گەلانی لە دیاریکردنی چارەنووسیان ڕاگەیاند ، ویلسن لە بەندی دوازدەهەمدا ، کە لەمەڕ تورك و نەتەوە غەیرە تورکەکانی نێو ئیمپراتۆریەت بوو ، بە شێوەیەکی (شاراوە) داوای سەربەخۆیی - خودی بۆ نەتەوە غەیرە تورکەکان دەکات هەروەك لە دەقی بەندەکەدا هاتوە :

(پێویستە گەرەنتی فەرمانڕوایی بۆ بەشەکانی تورکی لە ئیمپراتۆریەتی عوسمانیدا دابین بکرێت. ئەمما سەبارەت بەنەتەوە غەیرە تورکەکانی ژێر دەسەڵاتی تورك پێویستە ژیانێکی پڕ لە ئاسایش و دوور لەگومانیان بۆ دەستەبەر بکرێت و دەرفەتێکی رەهاو توندیشیان بۆ پەرەپێدانی (سەربەخۆیی-خودی- ئیستقلال زاتی- بۆ برەخسێت...) [4] لەو لاش (مسیۆ جۆرج کلیمانسۆ) یەك لەچوار سەرکردە مەزنەکەی جیهانی ئەوسا بە ناوی دەوڵەتانی ئەورووپاوە شێلگیرانەتر بۆ مەسەلەکە دەچێت و دەڵێت: (تورکەکان زۆر بە ئاشکرا سەلماندیان، کە بەهۆی، بەڕێوەبردنی خراپیان و زۆرداری هەمەچەشنەیانەوە، لە چەندان سەدەدا توانای ئەوەیان نیەو شایستەی ئەوە نین رەگەزی نا تورك بەڕێوەببەن، بۆیە ئەگەر حاڵ وا بروات پێویستە نەیەڵین هیچ نەتەوەیەك لە ژێر دەسەلاتی تورك دا بێت) [5]. ئەو سیاسەتە دووفاقیەی هاوپەیمانەکان هەر لەو بازنە بۆشەدا دەخولایەوە بە گوێرەی رەوتی رووداوەکان بەلایەك دا دەکەوتەوە.

دەمێك لە ٣٠ تشرینی یەکەمی ١٩١٨ ئاگر بەستی مۆدرۆس مۆرکرا، هاوپەیمانەکان بە تایبەتی ئینگلیز کەوتە خۆ بۆ داگیرکردنی شوێنە ستراتیژیەکانی ئیمپراتۆریەت. لەبەر رۆشنایی برگەی حەوتەمی ئەو ئاگربەستە کە رێ دەدات هەرچی شوێنێکی ستراتیژی گرنگ لەنێو ئیمپراتۆریەت هەبێت دەکرێت داگیربکرێت، هەر لەم رێگایەوە ولایەتی موسلٌ داگیرکرا[٦]. ئەو داگیرکردنە شوومە شەقارێکی گەورەی خستە نێو جەرگەی کوردستانی عوسمانلیو رەوتی روداوەکانی بە ئارەزوو، وبەرژەوەندی عەسکەریو ئابووریو سیاسی ئینگلیز وەرچەخاند. ئەمە لەلایەك لە لایەکی دیش هێندێك ئەفسەری موخابەراتی ئینگلیز وەك میجەر نوئیل، هەردەمێك هەستیان بەخەتەری کورد کردبێت بەجارێك سیاسەتی ولأتەکەیان ئاوەژوو کردۆتەوە، دیماگۆژی خۆیان بۆ بەنجکردنی فیکرو عەقلێەتی کوردی رزگاری خوازیان خستۆتە کارو، لێرەو لەوێ دەیانوت(مەبەستی ئێمە لەو جەنگە دژوارە ئەوە بوو، کەنەتەوە بچکۆلەو بێ دەسەلأت و بندەستەکان لە ژێر حوکمی بێدادو ستەمگەری دەوڵەتە زلهێزەکان رزگار بکەن.......)

ئەو دواکەوتنەی لەئاکامی داگیرکردنەکانی بەرایی‌دا بنجی لە عەقلێەتی کوردی داکوتابوو، بەجارێك بۆشاییەکی فکری لە عەقلیەتی سیاسی کوردا پێکهێنابوو. ئەو بۆشاییە سیاسیە لە بونیادی فکرو عەقلێەتی روالّەت عەشایەری دەسەلأتی کورد کە بەرژەوەندی خێڵەکیو کەسی لە پێشەوەی مەسەلەی نەتەوایەتیەوە دادەنا، زەمینەیەکی لەباری لەبەردەم چەکەرە کردن و فراژوو بوونی دیماگۆژی ئەهریمەنی مەسیحیەتی رۆژئاوا خولقاندبوو، هەرچی کۆمەڵە رووناك بیرەکەی فەرەنساو نێو پارتی ژۆن تورکەکان و، ئەستەمبولٌ ئەوانیش لە نێو خۆ ببونە چەند کۆمەڵێکی سیاسیو فیکرو ستراتیژ جیاواز: کۆمەڵێك بە تەواوی دەست بەرداری چەکداری ببون، باوەڕیان وابوو دەبێت بۆ چارەسەرکردن کێشەی کورد دەستور لە رۆژ ئاوا وەربگیرێت، هەر لەو

روانگەیەوە ئەو كۆمەڵە، وەك نوێنەری كورد (سەردانی ئەو لیژنەیان كرد، كە دەوڵەتانی هاوپەیمان لە ئەستانە بۆ كاروباری داگیركردن.. یان پێكهێنابوو، چونە لای ئەو لیژنە ئەوروپاییو ئەفریقیانەش كە پێكهێنرابوون بۆ راوەرگرتنی ئەو گەلانەی كە قەڵەمڕەوی عوسمانی دەردەچن [8] . لەبارەی ئامانجی ستراتیژی بزووتنەوەی رزگاری خوازیكوردیش، كەلێنێكی گەورە لە نێو ئەوكۆمەڵە رووناك بیرەدا دروست ببوو، بەشێك لەو كۆمەڵە كە دەستەی سەركردایەتی كوردستان (تەعالی جەمعیەتی) بوون وەك شێخ عبدولقادری عوبەیدولڵای شەمزینیوئەمین عالی بەدرخان، باوەریان بە(سەربەخۆیی) كوردستان هەبوو بەڵام بەمەرجێك لە نێو (یەكێتی عوسمانی) بێت! هەر لەو بارەیەوە شێخ عبدولقادر لە رۆژنامەی (تەصویری ئەفكار)دەڵێت: بە راستی ئەوە كارێكی زۆر هەڵەیە كە كورد هەڵوێستی بێ لە تورك جیابێتەوە. ئەمین عالی بەدرخانیش بەم شێوەیە بۆ رۆژنامەی(بۆسفۆر) دەدوێت: (ئێمە سوڵتانی عوسمانی هەر بەخەلیفە دەناسین وداوای جودایی ناكەین، جا بەهەرچەشنێك بێت ئێمە دەمێنینەوەو لەگەڵ ئەوان دەبین) [10] هەرچی سەركردایەتی پارتی دیموكراتی كورد بوو باوەڕی بە سەربەخۆیی كوردستان بوو. لەم بارەیەوە نەجمەدین حوسێن، سكرتێری (پ.د.ك) نامەیەك بۆ دەسەڵاتدارانی ئینگلیز دەنێرێت و دەڵێت: (مافی سەربەستی گشتی لە ناوچەی كوردستانا بۆ كوردان كارو كردەوەیەكی تەبیعیو نەتەوایەتی‌یە...) [11] حكومەتەكەی ئەستەمبوڵ هەر بۆئەوەی كوردان لە هاوپەیمانەكان دوور خاتەوە هەروەها درزی نێوان رێكخراوە كوردی‌یەكان فراوانتر بكات بڕیاری ئەوە دەدات لە گەڵ دەستەی (ك.ت.ج)ی شێخ عبدولقادر دانوستانێكی كاتیی ساز بدات. (خەلیفە وەحیدەدین) خەلیفەی حكومەتی ئەستەمبوڵ،داوای لە ئیبراهیمی حەیدەری شێخی ئیسلامی دەوڵەتی عوسمانی كرد (لیژنەیەكی وەزاری) بۆ لێكۆڵینەوە لە كێشەی كورد پێك بهێنێت. لەئاكامدا هەردوولا بۆ

گفتوگۆ کۆبوونەوە لیژنە دوو قۆڵیەکە بەم شێوەیە بوو: نوێنەرانی دەوڵەت ئەمانەبوون: شێخی ئیسلام حەیدەری زادە ئیبراهیم ئەفندی وعەبوق پاشای سەرپەرشتیاری(ئەشغال)، عەونی پاشای سەرپەرشتیاری زەریا.ئەندامانی (ك.ت.ج) کۆمەڵەی بەرزێتی کوردستان - ئەمانە بوون: شێخ عبدو لقادری شەمزینی سەرۆکی کۆمەڵەو ئەمین عالی بەدرخان جێگری سەرۆك، مراد بەدرخان و مەولانا زادە رەفعەت و دوو ئەندامی ئەفسەری کورد، سەرهەنگ ئەمین بەگ و سەرگوردعەونی بەگ [١٢].ئەو لیژنەیە ئیبراهیم حەیدری وەکیلی سەرۆك وەزیرانی حکومەتی ئەستەمبوڵ سەرۆکایەتی دەکرد، لە کۆتایی‌دا لیژنەکە پرسیاری لەسەر ئەو خاڵانە دا:

١. سەربەخۆی بدرێ بە کوردستان، بە مەرجێك کورد قایل بێت هەر لەیەکێتی عوسمانیدا بمێنێتەوە.

٢. هەموو تەدارەکێکی پێویست بۆ ئەم سەربەخۆییە جێبەجێ بکرێت بە گورجی دەست بکرێ بەئەنجام دانی.

ئەو رێکەوتنەی ئەستەمبوڵ و کورد هەر لەسەر کاغەز مایەوە هۆی سەرەکیش لەمەدا دوو شتی سەرەکی بوون:

یەکەمیان: چارەسەر کردنەکە بە ئارەزووی ئینگلیز نەبوو، هەربۆیە لە لایەك ئەو حکومەتە دەستکردەی خۆی روبەڕووی بزوتنەوەی موستەفا کەمال کردەوە لە لایەکی دیش کارتی سەوزی بە یۆنان دا کە خوارووی تورکیا داگیربکات. دووەمیش. تورکەکان هەر خیان جدی نەبوون لەو بڕیارەیاندا بە جۆرێك هەرماوەیەك دوای ئەو رێکەوتنە لە رۆژنامەی (وقت) هەندێك پروپاگەندەیان بلاوکردەوە گوایە کورد بەمە رازی نەبووەو داوای جیابوونەوەی کردووە.لەنێو گەرمەی رووداوەکاندا هاوپەیمانەکان خەریکی دامەزراندنی دەزگایەکی نێو دەوڵەتی بوون بۆ ئەوەی ششەرعیەتێك بدەنە پاڵ پاراستنی

بەرژەوەندی عەسکەریو ئابوریەکانیان لە رۆژهەلاتی ناوەراست. لە ئاکامدا لە ٢٥ کانونی دووەمی ١٩١٩ کۆمەڵەی گەلان دامەزرا. هەفتەیەك بەر لەدامەزراندنی کۆمەڵەی نێو براو، هاوپەیمانەکان کۆنگرەیەکی ئاشتییان لە پاریس لە بارەی دابینکردنی مافی گەلانی بن دەست و کێشەی ناوچەیی‌و هەرێمی نێو نەتەوەییەکان بەستبوو. پاش ئەوەی کۆمەڵەکەی شێخ عبدولقادر هیچیان لە حکومەتی ئەستەمبولْ دەستگیر نەبوو. لە گەلْ هەندێك رێکخراوو پارتی سیاسیو دەسەلاتداری کورد وەك کۆمەڵەی رێکخراوی کۆمەلایەتیو کۆمەڵەی سەربەخۆی کوردستان و پ.د.ك رێککەوتن، کە شەریف پاشای سیاسەتمەداری کورد بۆ کۆنگرەی ئاشتی لەپاریس بنێرن، شەریف پاشا کۆنە بالیۆزی عوسمانی بوو لە ستۆکهۆلم لە ساڵی ١٨٩٠ ، لە سەردەمی ئیتحادیەکانیش ماوەیەك لەفەرەنسا بووە، هەر بۆیە ئەو کۆمەلانە رێك کەوتن کە (شەریف پاشا) بکەن بە نوێنەری کوردو داوای مافی کورد بکا، لە کۆنگرەی ئاشتیدا شەریف پاشا لە ٢٢ مارسی ساڵی ١٩١٩ یاداشتێکی بە پێزی لە بارەی مێژوو جوگرافیای کوردستان و رەوایەتی دۆزی کورد ئاراستەی کۆنگرەی ئاشتی کرد. ئەرمەنەکانیش کەبە فیتی کۆمۆنیستەکانی سۆڤیەت ئیدعای دەوڵەتی ئەرمێنیای گەورەیان دەکردو دەیانویست بە شێك لە خاکی کوردستان بۆ خۆ دابڕن بە بیانوی ئەوەی ئەو ناوچانە لە کۆندا وڵاتی ئەرمەنیەکان بووە [١٤].

شەریف پاشا بۆ چارەسەرکردن ئاشتیانەی کێشەی ئەرمەنەکانیش لە گەلْ بۆگۆس نۆبار، نوێنەری ئەرمەنیەکان کۆبونەوەیەکی سازکردو لە تشرینی ١٩١٩ رێککەوتن کە کوردستان جیا بێت لە دەوڵەتی ئەرمینیای مەزن، هەربۆیە هەردوك پێکەوە لە یەکی ئاداری ١٩٢٠ یاداشتێکیان لەو بارەیەوە ئاراستەی ئەنجومەنی باڵای هاوپەیمانەکان کردو، ئەمەو لە یانزەی ئابی ١٩٢٠ ئەنجومەنی باڵا پەیمانی سیڤەر راگەیاند. ئەو پەیمانە لە مێژووی نوێی کوردا بە پەیمانێکی چارەنوسی ناو دەبرێت. لەبەشی سێیەمی ئەو

پەیمانەدا سێ بەند ٦٤،٦٣،٦٢ لەبارەی ولاتی کوردان و دەوڵەتی ئایندەی کوردی بوون [١٥].

بە قەناعەتی ئێمە ئەو پەیمانە لە مێژوودا زیاد لە پێویست پێی هەڵدراوە، هەربۆیە ئێمش دەمانەوێت بە کورتی لێی بدوێین و هەلوێستی شاراوەی هاوپەیمانەکان لەسەر هەدەفی بنەڕەتی روون بکەینەوە. بە پێی بەندی ٦٤، هاوپەیمانەکان بەرەچاوکردنی باری سیاسیو عەسکەری ناوچەکە، سێ مەرجی بنەرەتیان بۆ سەربەخۆی بەشێکی کوردستان دانابوو هەروەك لە دەقی بەندەکەدا هاتووە:

١. ئەگەر زۆربەی ئەو خەڵکانەی کەوتونەتە خۆرهەلاتی فورات و باشووری خۆرئاوای ئەرمینیاوە داوای جیابوونەوە لە تورکیا بکەن.
٢. وە کۆمەڵەی گەلانیش لەو باوەرەدابێت کە ئەم گەلە ئەتوانێ سەربەخۆییو پێسپێری ئەمە بکات، ئەوا تورکیاش لە ئێستاوە پەیمان دەدات ئەو پێسپێریە جێ بەجێ بکات، دەست بەرداری هەموو ماف و ئیمتیازاتێکی خۆی ئەبێ لەو ناوچانەدا ..
٣. ماوەی سالێکیش بۆ پیادەکردنی ئەم بەندە دانرا...

ئەو سەربەخۆییەی لە بەندەکەدا هاتوو تەنیا سەربەخۆیی کوردستانی باکوور رۆژئاوا بووە، چەنکە لەرووی پراکتیکەوە بەشی باشورو رۆژهەلات بەزۆری لەژێر دەستی سوپای ئینکلیزو دەسەلاتی عەرەب و فارسدا بووە، تاکو شەریف پاشا خۆیشی نەیتوانیوە لەوەندە زیاتر داوا بکات، هەروەك خۆی بۆ کلیمانسۆی سەرۆکی کۆنگرەی ئاشتی پاریس دەدوێت، داوای تەواوی کوردستان و مافی کورد ناکەم، بەڵکو تەنیا مەبەستم سەربەخۆیی ناوچەی دیاربەکر، خارپوت بەتلیس، موسل، کۆیسنجق و ئورفایە... دەنا مەسەلەی کوردو کوردستان لە ئەرزەرۆم را تا کوردی ئێرانیش

دەگرێتەوە، لە لایەك دیش، ئینگلیز بۆ ئەوەی قەوارەی مەسەلەكە بچووك بكاتەوە نە ڕێی بە نوێنەری حكومەتی كوردستانی باشووردا، كە بەڕێزان ڕەشید زەكی بابان و ئەحمەد بەرزنجی بوون، یاداشتێك لەبارەی كوردی باشورەوە بگەیەننە شەریف پاشا، نەڕێی بە كوردەكانی بن دەستی ئێرانش دا یاداشتێك لەبارەی خۆیانەوە بگەیەننە كۆنگرەی ئاشتی. سەبارەت بەم هەڵوێستە ئینگلز بیانووی ئەوە بوو ئێران بەشداری جەنگی نەكردوە، هەر بۆیە نابێت وەفدی كوردەكانی ئەوێ بەشداری كۆنگرەی ئاشتی بكەن! خاڵێكی دی لەسەر جیدی نەبوونی هاوپەیمانەكان ئەوەیە. ئەوان زۆر زیرەكانە دیراسەی بونیادی كۆمەڵایەتیو فیكری كۆمەڵی كوردەواریو عەقڵیەتی سیاسی كوردیان كردبوو، دەیان زانی سەرانی وەك شێخ عبدولقادرو ئەمین عالی بەدرخان و ئیحسان نوری پاشاو حەسەن خەیری نایانەوێت لە یەكێتی عوسمانی دەربچن،هەر بۆ نمونە ئەو ئەنجومەنە ٧٢ ئەندامەی مستەفا كەمال دایمەزراندبوو بەناوی كوردەوە بۆ سەرۆك ویلسن و كۆنگرەی ئاشتی تەلگرافیان لێدەدا دەیانوت (ئێمە سەربەخۆیی كوردستانمان ناوێت، برایەتی كوردو توركمان دەوێت)[١٦]. هەروەها خاڵێكی دی زۆر گرنگ لەسەر جیدی نەبوون لەسەر ناوەڕۆكی پەیمانەكەدا ئەوە بوو هەریەكە لە بەریتانیا، فەرەنسا، ئیتاڵیا لە هەمان ڕۆژی ڕاگەیاندنی پەیمانی سیڤەردا ١١-ئاب- ١٩٢٠ بڕیاریان لەسەر دابەشكردنی دەسەلاتی عەسكەری دا لە كوردستانی باكووردا[١٧]. ئەمەو ئینگلیز بۆ ئەوەی بە جارێك بەرژەوەندی خۆی لە ناوچەكەدا بپارێزێت دبلۆماسیانە لە كۆنگرەی سان ریمۆ ١٩٢٠ ولایەتی موسڵ - كوردستانی باشوری - بە جارێك بۆ خۆی دابڕی! ئەو ماوەی ساڵەش كە بۆجێ بەجێ كردنی بەندەكەدا بڕیاری لەسەر درابوو مەسەلەیەك بوو پەیوەندی بە ڕەوتی ڕوداوەكانەوە هەبوو. هەر بۆ نمونە دەمێك لە ساڵی ١٩٢١ مستەفا كەمال توانی زەبرێكی كوشندە لە حكومەتی ئەستەمبوڵ و سوپای داگیركەری یۆنان لە باشوری

تورکیا بدات و هێلێکی راست و چەپ بە کۆنگرەی لەندەن ٢١ - شوبات -١٤- ئازاری ١٩٢١ دا بدات بەجارێك مەسەلەکە ئالۆز بوو. هەریەکە لەفەرەنساو ئیتالیا و یەکێتی سۆڤیەت کەرەسەو کەل وپەلی جەنگی نوێیان پێشکەش بە بزوتنەوەکەی مستەفا کەمال کرد[18] ، دەسبەجێش رەزامەندی خۆیان راگەیاند سەبارەت بە گۆرینی ئەو بەندانەی پەیمانی سیڤەر کە باسی کوردستان دەکات، سێر هێنری ویلسن ـی سەرۆك ئەرکانی سوپای ئینگلیزیش لەو بارەیەوە دەنوسێت: (لە بەردەم دیبلۆماسی ئینگلیز یەك شت هەیە، ئەویش پەیوەندی دۆستایەتی لەگەڵ مستەفا کەمال ببەستێت)[19] ، هەروەها سێر چارلس هارکنتون ـی سەرکردەی سوپای ئینگلیز لە ئەستەمبولیش دەڵێت: (باشترین شت بۆ ئێمەی ئینگلیزی ئەوەیە ئەستەمبوڵ بەجێ بهێلین و لەگەڵ مستەفا کەمال پەیوەندی دۆستایەتی سازبدەین)[20] ئەو پشتگیریە مەعنەویو ماددیەی هاوپەیمانەکان بۆ بزووتنەوەکەی مستەفا کەمال راپەرینی قۆچ گیرەکان پێ سەرکوت کراو،لە ئەیلولی ١٩٢٢ کۆتایی بە داگیرکردنی باشوری تورکیا لە سوپای یۆنانی هێنا. بەو شێوەیە ئەو پەیمانەی تەنیا لەسەر کاغەزیش ئەرمەن زۆر لە کورد زیاتری پێ رەوا بینرابوو بە جارێك لەنێو بەرژەوەندیەکانی هاوپەیمانەکاندا لە باربرا.

لەدوای ئەو رووداوە شەری دەروونی، دبلۆماسی راگەیاندن بۆ ماوەی یەك دوو ساڵێك ناوچەکەی تەنیەوە . هاوپەیمانەکان خەریك بوون سەر لەنوێ نەخشەی جیهان بە پێی بەرژەوەندیەکانی خۆیان دابرێژنەوە، هەر بۆیە جارێ پەیمانێکی ئاشتی نوێیان لە لۆزان راگەیاند. ئەگەر پەیمانی سیڤەر سێدارەی تورکیا بوبێت. ئەوا پەیمانی لۆزانی ٢٣ی تەموز ١٩٢٣ سێدارەی پەیمانی سیڤەرو نەخشەی رەتکردنەوەی ناسنامەی قەومی کوردو کوردستان و دۆزی کورد بوو! ئەو هەڵوێستە دوو فاقیەی هاوپەیمانەکان بەتایبەتی ئینگلیز هەر هەرێمی کوردستانی باکوری نەگرتبۆوە بەڵکو هەڵوێستێکی گشتگیر بوو

سەبارەت بە کوردەوە. بەڵێ هەر ئەوان بوون بە ڕەسمی شێخ مەحمودیان بە (حوکمداری)ی کوردستان دادەناو بەجۆرێك مەلیکی بەریتانیا جۆرجی پێنجەم خۆی پیرۆزبایی لە حکومەتەکەی شێخ مەحمود کردووە، هەروەك لە دەقی بەرقیەیەکی مەلیك لە رێگای باڵیۆزی ئینگلیز بە شێخ راگەیاندراوە: (ئێمە تەبریکی سەعادەت و ئیستقلالیەتی کوردستان دەکەین. ئومێد ئەکەین دۆستایەتیمان هەر لە زێدەیی بێت. ئیمزا مەلیکی بەریتانیای گەورە جۆرجی پێنجەم) [21] هەروەها لە ٢٤ کانونی یەکەمی ١٩٢٢ بەریتانیاو حکومەتی عەرەبی عێراقی بەیاننامەیەکیان سەبارەت بە دامەزراندنی حکومەتێکی کوردی لە باشوری کوردستان بلاّوکردەوە. لە دەقی بەیاننامەکەدا را هاتووە (حکومەتی بەریتانیای خاوەن شکۆو حکومەتی عێراق دان بە مافەکانی کوردە نیشتەجێکانی سنووری عێراق دادەنێن لە دامەزراندنی حکومەتێکی کوردی لەو شوێنانەی کە کوردەکان زۆرینەی رەهای دانیشتوان پێك دەهێنن...) ئەو هەموو بەڵێن و پەیمانانەی ئینگلیز تەنیا خافلاّندن و چەواشەکردنی رەوتی بزووتنەوەی رزگاریخوازی کوردو قۆزتنەوەی (کات) بوو، ئەگەر نا شتێك نەبوو لە فەرهەنگی هاوپەیمانەکاندا پێی بوترێت حکومەتی کورد، هەر بۆیە هەروەك چۆن لە تەموزی ١٩٢٣ دەوڵەتە خەیاڵیەکەی نێو پەیمانی سیڤەر لە باربردرا هەر لە هەمان مانگ و ساڵدا مەسەلەی حکومەتەکەی باشوری کوردستانیش بووە (زۆرە ملی نەکردن لە بەکارهێنانی زمانی عەرەبی لە شارۆچکەکانی (باکوری عێراق)دا [22].

بەم شێوەیە بە پێی پەیمانی سان - ریمۆ ١٩٢٠ و پەیمانی لۆزانی ١٩٢٣ ولایەتی موسڵ بە هەردوو ولایەتی بەسرەی شیعەوە بەغدای عەرەبی سوننی لکێندراو، دەسەلاّتی رەهای دەوڵەتی زۆرە ملێی بەناو عێراقیش خرایە ژێر دەستی عەرەبی سوونی کە تەنیا ١٥٪ هەر سێ ولایەتەکەیان پێکدەهێنا ! ئەمەو لە ٣٠ تشرینی یەکەمی

کوردستان چۆن داگیر کراو دابەشکرا

١٩٢٣ مستەفا کەمال جاڕی سیستەمی کۆماری تورکیای داو، بەشی باکوری کوردستان بە ڕەسمی کرایە ویلایەتەکانی باکوری ڕۆژهەلاتی تورکیا. هەرچی فەرەنساش بوو بە پێی سێ پەیمانی شووم: .سایکس بیکۆ ١٩١٦، سان ریمۆ ١٩٢٠، لۆزان ١٩٢٣ بەشی خۆرئاوای کوردستانی تاکو سالی ١٩٤٦ خستە ژێر ئینتدابی خۆیەوەو بەشی ڕۆژهەلاتیش، کوردستانی بندەستی‌ئێران هەر لەسالی ١٦٣٩ - ەوە لە ژێر دەستی ئێران دابوو تاکو ئەمرۆش لە ژێر پۆستالی فارسدا دەنالێنێت، لە (٥)ی حوزەیرانی ١٩٢٦ وەفدی تورکیا لە کۆنگرەی سێ قۆلی ئەنقەرە بە ڕەسمی دانی بەهێلی (برۆکسل)ی کۆمەلەی گەلان ناو، لە ١٨ تەموزی ١٩٢٦–ەوە ئەو هێلە بە ڕەسمی بۆتە سنووری نێو دەولەتی نێوان تورکیا و عێراق. لەو چەند دێرە دا بە ئاشکرا دەردەکەوێت کە چۆن هاوپەیمانەکان کوردستانیان داگیرکردو دابەشکردو چەند حکومەتێکی ناسیۆنالیستی کۆنەپەرستیان لەسەر حسێبی دۆزی ڕەوای کورد دامەزراند، بەلام دەمێک سەرانی کورد یەك و لە ژێر یەك ئالا کۆدەبنەوە ئەو هێلە دەستکردەی ئیستعمار هەر هێندەی دیواری بەرلین خۆی لەبەردەم ڕقی پیرۆزی کورد رادەگرێت.هەروەك W.H.Hay ئەفسەری موخابەراتی ئینگلیز لە لاپەرە (٣٦)ی پەرتوکی (دوو سال لە کوردستان)دا ئەو ڕاستیە بەلگە نەویستە دەنوسێت: (ئەو ڕۆژەی کە کوردەکان لە خەوی غەفلەت بێدار دەبنەوە ستراتیژیەتێکی نەتەوەیی یەکگرتوو دادەڕێژن، ئیدی دەولەتەکانی تورکیا، ئێران، عێراق تەنانەت هێزی پوشکەیەکیشیان نامێنێ).

پەراوێزەكان

٢. د.كمال مظهر، اضواء على قضايا دولية في الشرق الاوسط، ص١٢٧

٣. سەرچاوەی پێششوو

٤. د.جرجيس حسن، تركيا في الاستراتيجية الامريكية بعد سقوط الشاه، ص٨٢ - ٨٣

٥. د.كمال مظهر، نفس المصدر ص٥٥، ئەو (استقلال ذاتي)يەی ولسن جاڕی بۆ دەدا خۆی لە خۆیدا ئۆتۆنۆمی‌یەکی راست و دروست بوو، نەك سەربەخۆیی، مامۆستا جەمال نەبەز لە کتێبێکدا دەقی ئەو بەندە بەو شێوەیە دەنوسێت: ویدرۆ ولسن دوای دەستەبەری مافی ئۆتۆنۆمی بۆ نەتەوە غەیرە تورکەکانی ژێر دەستەی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی دەکات.

٦. د. بلەچ شێرکۆ، کێشەی کورد ل٦٥.

٧. عەلی ئیحسان پاشای فەرماندەی لەشکری شەشی عوسمانی لە موسڵ مۆڵی دابوو هەر بەرهەڵستی سوپای ئینگلیزی دەکرد، بەلاّم ئینگلیز سوور بوو لەسەر ئەوەی هەر دەبێ موسڵ داگیر بکرێت چونکە شوێنێکی ستراتیژی گرنگەو چەندین کێڵگەی نەوتی لێیە. لەوبارەیەوە مارشاڵی سوپای ئینگلیز نامەیەکی هەڕەشە ئامێز بۆ عەلی ئیحسان پاشا دەنوسێت و دەڵێت: ئەگەر لە پازدەی تشرینی دووەم موسڵ تەسلیم نەکەیت، ئەوا تەنیا تۆ بەرپرسیار دەبیت لە هەموو خوێنێك کەلە داهاتوودا دەرژێت. لە ئاکامدا بەو شێوازە دیبلۆماسی‌یە ئینگلیز لە ٨ی تشرینی دوەمدا موسڵی داگیرکرد. ئەو داگیرکردنەش خاڵێکی رەش بوو، بۆ چارەنووسی کوردستانی باشوورو ئەمڕۆشی لەگەڵدا بێت هەڕەشەکەی مارشاڵی ئینگلیزی هەر کاریگەری خۆی ماوە لە سەر رەوتی رووداوەکانی کوردستاندا.

٨. كوردستان عوسمانلی: كوردستانی بندەستی توركیا ، عیراق و سوریا كە بە پێی پەیمانی زەهاوی ١٦٣٩ بە دەوڵەتی عوسمانی بەخشرا!

٩. د.بلەچ شێركۆ، سەرچاوەی پێشوو ل٦٣.

١٠. كریس كۆچیرا، مێژووی كورد لە سەدەی ١٩– ٢٠ ل٧٠.

١١. سەرچاوەی پێشوو ل٦٩.

١٢. سەرچاوەی پێشوو ل٦٩.

١٣. د. بلەچ شێركۆ، سەرچاوەی پێشوو.

١٤. د. كمال مظهر، چەند لاپەرەیەك لە مێژووی گەلی كورد.

١٥. ئەرمەنەكان ئیدعای ئەوەیان دەكرد كە هیچ مەڵبەندێك لە جیهاندا بەقەد مەڵبەندەكانی وان و بەدلیس ئەرمەنی ئین! هەروەها سەبارەت بە نێو (مافی مێژوویی) ئەرمەن بەسەر كوردستانەوە لە تۆماری ئەرمەنییەكان هاتووە ئەو نیشتمانە (كوردستان) چەندین سەدەیە نەتەوەیەكی لەسەر دەژی وەكو ئێمەی ئەرمەن لە رەگەزی ئارین و ئێمەش هەست دەكەین كە ئەو نەتەوەیە زیاتر لە ئێمەوە نزیكن وەك لە تورك، بەڵام هێندە بەشێكی ئەو نیشتمانەیان - خۆ هەربەدەستی ئەرمەنییەكانی چاخە كۆنەكانیش ئاوەدان كراوەتەوە - ئەمڕۆ بەزۆری بە ئیسلام كراوە و بكورد كراوە!

١٦. شەریف پاشا بۆ پوچەڵكردنەوەی ئەو داوایەی ئەرمەنییەكان بەڵگەی مێژوویی دەهێنێتەوە بە گوێرەی ئینسكلۆپیدیای ئینگلیزی (Nutlas) نەخشەی خاكی ئەرمەن بەو شێوەیە یە ئەرمینیا وڵاتێكە لە رۆژئاوای ئاسیادا. كەوتۆتە دەریای قەزوینەوە، لە باكوری چیاكانی كوردستاندا. دابەش كراوەتە سەر توركیا و رووسیا

ولاتی فارس، دەشتێکی شەقار- شەقار پێکدەهێنێ و ئەملاو ئەولای چەند دۆڵێکی بە پیت و پاراون کە لوتکەکانیان لە چیای ئارارات قوت دەبنەوە.

١٧. پەیمانی سیڤەر پێنجەم پەیمانی نێو دەوڵەتی بوو کە کۆنگرەی ئاشتی پاریس بڕیاری لەسەر دابێت. ئەو پەیمانە لە ١٣ بەش و ٤٣٣ بەند پێکهاتبوو. پێنج لیژنەی تایبەتی سەر بە کۆنگرە دایان رشتبوو.

١٨. ئەو هەڵوێستەی ئەنجومەنی حەفتاو دوو ئەندامی کوردی، هەڵوێستێکی نابەجێ و خۆفرۆشانە بوو چونکە لە راستیدا لە بواری سیاسی و عەسکەریدا خزمەتێکی زۆری بە بزووتنەوەکەی مستەفا کەمال کردو زەبرێکی سیاسیشی لە هەڵوێستی کوردا دا، عصمەت ئینۆنۆی وەزیری دەرەوەی ئەوکاتی تورکیا لە کۆنگرەی لۆزان دا دەربارەی هەڵوێستی ئەو جۆرە کوردانە دەڵێت: لە مێژوودا پیشانیان داوەو ئەوەیان سەلماندووە کە دەیانەوێ لە ژێر بەڕێوەبەرایەتی تورکدا بژین و لەوان جیا نەبنەوە. ئەو ئەندامانەی کە کوردن و تاکو ئێستاش لە پەرلەمانی ئێمەدا جێگیر بوون ئەوا نوێنەری گەلی کوردن. ئاسۆ گەرمیانی: کورتە مێژووی کوردو کوردستان ل٦٤.

١٩. ئەو بەشەی کوردستان بەپێی پەیمانی سایکس-بیکۆ بەشی رووسیا بوو بەڵام دوای کودەتای سووری سۆڤیەتی، بەلشەویەکان شوێنەکەیان چۆلکردو لە گەڵ ئیتحادیەکان رێککەوتن، بە پێی پەیمانی برێست- لیتۆفسک - ئاداری ١٩١٨ بەشێکی سنووری کوردستان بۆخۆیان دابڕن ئەو چەشنە سنورەش دوایی بوو بە سنووری رەسمی سۆڤیەت و تورکیا!

تەنیا یەکێتی سۆڤیەت ملیۆنێك رۆبڵی زێڕو ٣٩هەزار تفەنگ و ٦٣ ملیۆن فیشەك و ٥٤ تۆپ ٢٠ هەزار ماسکی دژی کیمیایی و زەخیرەو نەفتێکی زۆری کردە خەلاتی تورکیا، هەرچی فەرەنساش بوو هەرچی چەك و تەقەمەنی هەیە لەو شوێنانەی بۆ

١. لەشکرە میللیەکەی مستەفا کەمالی چۆڵ دەکرد دبلۆماسیانە پێی دەبەخشی بەم جۆرە ئەو چەك و تەقەمەنییەی لەشکری فەرەنسی لە کلیکیا بەجێی هێشت لەگەڵ ئەوەی رووسی بەس بوون بۆ ئەوەی چۆك بە سوپای وەحیدەدین و یۆنانیو قۆچ گیرییە شۆڕشگێڕەکان دابدەن!

٢٠.الرجل الصنم: ضابط تركي سابق

٢٠.رۆژنامەی خەبات.

٢١.المسألة الكردية في العراق: عزيز شريف.

سەرچاوەکان

١. د.بلەچ شێرکۆ، کێشەی کورد مێژینەو ئێستای کورد، تەبرێز ١٩٩٠

٢. د.كمال مظهر أحمد، اضواء على قضايا دولية في الششرق الاوسط، بغداد ١٩٧٨

٣. د.کمال مەزهەر، چەند لاچەرەیەك لە مێژووی گەلی کورد، بغداد ١٩٨٥

٤. کریس کۆچیرا، مێژووی کورد لە سەدەی ١٩–٢٠دا ، و: محمد ریانی، تاران ١٦٣٩

٥. د. جەمال نەبەز. بیری نەتەوەیی کورد نە بیری قەومی رۆژهەلاتیو نە بیری ناسیۆنالیزمی رۆژئاواییە، ستۆکهۆلم ١٩٨٤

٦. الرجل الصنم، ضابط تركي سابق، ت: عبدالله عبد الرحمن ط٢،١٩٧٨؟

٧. گۆڤاری رۆژی نوێ

٨. گۆڤاری رابوون ژ:٢

٩. . رۆژنامەی خەبات.

بەشی پێنجەم
لە سیڤەرەوە بۆ لۆزان
حەتمیەتی دابەشکردنی کوردستان

پێش ئەوەی لە پەیمان لۆزان بكۆڵینەوە، وا بەچاك دەزانین ئەو هۆكارانە بخەینە روو كـە دەوری گرنگیـان بینـی لەتـەواو ئاشـكراكردنی ماهیـەتی پـەیمانی سـیڤەرو دروستكردنی پەیمانی لۆزان:

یەكەم: پاڵپشتی رۆژئاوا بۆ كەمالیەت

هەر كە لەشكری كەمالیەت لە دوای سیڤەر، چەند سەركەوتنێكی بەدەست هێنا، تـەواو ماهیـەتی سـتراتیژیەتی رۆژئـاوا لەبەرامبـەر بزوتنـەوەی كەمالیـەت و دۆزی كـورد بەدەركەوت. هەربۆیە پێش ئـەوەی پـەیمانی ئاشـتی لـە لـۆزان ئیمـزا بكـەن لـە چـەند كەناڵێكـەوە پـەیوەندی راستەوخۆی دبلۆماسـیو عەسـكەریان دەگـەڵ حكومەتەكـەی ئەنقـەرە كـرد، لـە كۆنگـرەی لـەندەن، كـە لـە شـوبات/ئـاداری ۱۹۲۱ بەسـترا،وەفـد ی حكومـەتی ئەنقـەرە توانـی هاوپـەیمانێتی ئاشـكرا لەگـەڵ پـاریس و رۆمـا پێـك بێنـێ، ئینگلیزیش رازی بوو كە چیتر باسـی مـافی چارەی خۆنووسـینی كوردسـتان و دەوڵـەتی نەتەوەیی بۆ كورد نەكات [1].

هـەرچی پـەیمانی فرانكلـین/ بۆیـۆن بـوو كەلـە ۱۹۲۱/۱۰/۲۰ لـە نێوان توركیـا و فەرەنسا مۆركرا، كاریگەرییەكی راستـەوخۆی لەسـەر چارەنووسـی دۆزی كـورد هـەبوو، هەروەها مەسەلەی مافی چارەی خۆنووسین و دەوڵـەتی ئـایندەی كوردسـتان و حوكمـی زاتی ئیداری (بۆ كوردان) بە شتێكی پێویست نـەبوو دانـا [2]. ئەمـەو ئەگـەر بزانـین لـەپاش جەنگی یەكەمی جیهان (كلمەنسۆ)ی فەرەنسـی لـە دژی توركـان دەیـوت نابێ لەمـەودوا گەلانی غەیرە تورك لە ژێـر دەسـەڵاتی تـورك دابـن، بـەڵام پـاش ئـەوەی لـە رێگـای ئـەو رێككەوتن نامەیە (فرانكلن/بۆیۆن) دەسەڵاتی رەهـای سوریای بـۆ تـەواو فەراهـەم هـات،

نەك هەر پشتی لە دۆزی کورد کرد، بەڵکو هەروەك چۆن ئینگلیز لە ناوچەی ژێر دەسەلاتی خۆی کەوتە لێدانی بزوتنەوەی ئازادیخوازی کورد، ئەویش بەهەمان شێوە کەوتە لێدانی بزوتنەوەی ئازادی خوازی کورد لە کوردستانی رۆژئاوا. هەروەها دەورێکی گرنگیشی بینی لە سەر کوتکردنی راپەرینی ١٩٢٥.

دووەم: دەوری سۆڤیەت لە هەڵوەشاندنەوەی پەیمانی سیڤەر

دەوری سۆڤیەت لە هەڵوەشاندنەوەی پەیمانی سیڤەر بە حەتمی کردنیداگیرکردن و دابەشکردنی کوردستان لە هاوپەیمانەکان بە هێزتربوو.

لە دیدی سۆڤیەت نیازی راستەقینەی بەریتانیا و فەرەنسا لە پەیمانی سیڤەر ئەوە بوو کە بەرگری لە بلاوبوونەوەی شوێنەواری شۆرشی ئۆکتۆبەر بکەن.

دەیانویست دەوڵەتێکی پاشکەوتووی دەرەبەگایەتی دروست بکەن،کە تورکیاو روسیای سۆسیالستی لێك جیا بکەنەوە ببێتە نوختەیەکی ستراتیژی دژی یەکێتی سۆڤیەتی لە نزیك کانگاکانی نەوتی قەوقاز [٣]. لەو پێوەدانگە میکافیلیـیە سۆڤیەت لە ١٦ی ئاداری ١٩٢١ پەیوەندی راستەوخۆی بە ئەنقەرە کردو لەرێگای پەیمانی (الصداقة والأخوة) ، سۆڤیەت یەکەم دەوڵەتی مەزن بوو لە ناوچەکە ئیعتیرافێکی رەسمی بە حکومەتی ئەنقەرە کردو نوێنەری ئەتاتورکی وەك نوێنەری بۆرژوای نیشتمانی لە کۆنگرەی باکۆ قەبوڵ کرد [٤]. پاساوی سۆڤیەت بەوەی کە حکومەتی ئەنقەرە خوارووی سۆڤیەت لە هەرەشەی ئیمپریالیزم دەپارێزێ، پاساوێکی بێ بنەچەیەو ئەصڵی بابەتەکە ئەوەیە کە لە لایەك سۆڤیەت دەیویست دەوری خۆی هەبێ لە شوێنێکی وەك تورکیا هەروەها بە حوکمی ئەوەی کوردیش لە نێو یەکێتی سۆڤیەت دا هەبوو.بە واتای لەگەڵ تورکیا هاوکێشە بوو. لەو روانگەوە سۆڤیەت پشتی لە کوردو ئەرمەن کرد [٥] لەپاشانیش

هەروەك ئینگلیزو فەرەنسی‌یەکان، سۆڤیەت دەوری گرنگی بینی لە فەشەل پێهێنانی راپەڕینی پیران وئاگری داخ [٦]،

سێ یەم: ناکۆکیو ناتەبایی سەرانی کورد

دووبەرەکی سەرانی کورد، هۆکارێکی مەزن بوو بۆ داگیرکردن و دابەشکردنی کوردستان، بەرەیەك لە ئەفسەرو سەرکردە خێڵەکیەکان تەواو لەژێرکاریگەری دیماگۆژیەتی ئەتاتورك دابوون و باوەڕیان بە دەوڵەتی کوردی نەبوو، هەرچی بەرەی رۆشنفکرانی ناسیۆنالیستی بوون، ئەوانیش هەر چاوەڕێ بوون رۆژئاوا دەوڵەتێکیان بۆ دروست بکا. بەمجۆرە عەقڵیەتی خێڵەکی سەرەك خێڵەکان و ناکاملی تێگەیشتنی عەسکەری عەقڵیەتی عەسکەرتاریەتی ئەفسەرە کۆنەکان و دبلۆماسیەتی نا کامل و عەقڵیەتی سادەی رۆشنفکرانی کورد بوون بە پاڵپشتێکی ناراستەوخۆ بۆ سەرکەوتنی کەمالیەت ولە بەین بردنی یۆتۆپیای کورد.

چوارەم: هەرەسی حکومەتی ئەستەمبوڵ و دامەزراندنی حکومەتی ئەنقەرە

لە سەردەمی پەیمانی سیڤەردا دوو دەسەلاتی تورکی لە تورکیا هەبوو، حکومەتی ئەستەمبوڵ کە بە ناو حکومەتی خەلافەبوو، ئەو حکومەتە دانی بە ندەکانی سیڤەر نابوو. ئەو حکومەتە هەرچەندە لەچاو حکومەتی ئەنقەرە بێ دەسەلات بوو، بەلام ئەگەر ئینگلیز هەرەسی پێ نەهێنابا دەورێکی ئیجابی دەبوو لە ئایندەی مەسەلەی کورددا،چونکە هەر هیچ نەبێ لە لایەك دانی بە مەسەلەی کورد نابوو لە کۆمەڵەی گەلان.

هەروەها وەك حکومەتەکەی ئەنقەرەش توند ڕەو نەبوو سەبارەت بـە مەسـەلەی لەوەی لە تورکیادا. هەرچی حکومەتی ئەنقەرە بوو پەیمانی سیڤەر بە سێدارەی تورکیا دادەنا. هەوەها ئەو ئیعتیرافەی حکومەتی ئەستەمبولّی بە رەوابینینی مەسەلەی کورد بە خیانەتی نیشتمانی دەزانی [٧] .. بۆ ئایندەی ستراتیژی ئینگلیز لـە نـاو ﺣ٭کەدا، ئینگلیز حکومەتی ئەنقەرەی سەرخست و حکومەتی ئەستەمبولّی فەشەل پێهێنا.

دوای سەرکەوتنە دبلوماسیو عەسکەرییەکانی کەمالیـەت رەوتـی هـەموو هـێزە نێو دولّەتییـەکان بـە بـەرژەوەندی تورکیـا گـۆڕدرا. هـەر بـۆ ئـەوەی کەمالیـەت چاکـەی رۆژئاوا بداتـەوەو ئـەو بەڵێنـەی لـە ئـەرزەرۆم مسـتەفا کـەمال دابـووی لـە ئـەرزی واقیـع بهێنێتەدی بەوەی تورکیای بنکەی دەسەلاّتی سیاسیو رۆحی ئیسلام بگۆڕێ بە تورکیای لادینی. پاش ئەوەی لە کۆنگرەی مۆدانیـا لـە ١٩٢٢/١٠/١١ یۆنـان دەسـتبەرداری هـەموو خاکی تورکیا بوو، مستەفا کەمال لە مانگی یازدەی ١٩٢٢ نیزامی سەڵتەنەتی لە دەوڵـەت جیاکردەوە. هەر تەنیا بیست رۆژیش دوای ئیلغاکردنی سەڵتەنەت وەفدی ئەنقەرە بەرەو کۆنگرەی (ئاشتی) بەڕێکەوت، بۆ ئـەوەی بـەڵێنی دامـەزراندنی دەوڵـەتی لادینـی تورکیـا وەربگرێ.

لە ١٩٢٢/١١/٢٠ کۆنگرەی ئاشـتی لـە لـۆزان دەسـتی بـە کارەکـانی خـۆی کـرد. وەفدی تورکیا بە سەرۆکایەتی (عیصمت ئینینۆ) بوو، هەرچی وەفدی ئینگلیزیش بوو بـە سـەرۆکایەتی (لـۆرد کـیرفرۆن)بـوو.وەفـدی تورکیـا، تـەواوی تورکیـاو بەشـە بـاکوری کوردستانی بەدەست هێنـابوو، هەربۆیـە داوای هـەموو ویلایـەتی موسـڵیش دەکـرد تـاکو چیای حەمرین، هەرچی حکومەتی ئینگلیزیش بوو داوای زێتر لە سنوری ویلایەتی باکوری دەکرد [٨].

لە دانیشتنی یەكەم بە هیچ نەگەیشتن، بەڵام لە دانیشتنی شوباتی ١٩٢٣ بریاریاندا كە مەسەلەی ویلایەتی موسڵ لەبەرنامەی كۆنگرەی ئاشتی دوور بخەنەوە. كۆنگرەی ئاشتی لۆزان مەسەلەی سنوری نێوان توركیاو عێراقی بەچارەسەرنەكراوی هێشتەوە. ئەمەو ماوەی نۆمانگ دانرا كە ئەو مەسەلەیە بەر ێگایەكی نێو دەوڵەتی‌یەوە چارەسەر بكرێ هەروەها بریادرا كە ئەگەر دوو دەوڵەتە كە (توركیاو بەریتانیا) نەیانتوانی لەو ماوەیدا رێككەون، مەسەلەكە دەنێردرێتە ئەنجومەنی كۆمەڵەی گەلان [٩].

ئەوەبوو لە ٢٤/تەموزی ١٩٢٣ پەیمانی لۆزان یان مۆر كردو پەیمانی سیڤەریش هەڵوەشاندرایەوە، هەرچی مەسەلەی موسڵیش (دابەشكردنی كوردستان) بۆ كۆمەڵەی گەلان ناردرا.

لە پەیمانی لۆزاندا بە هیچ جۆرێك باسی مەسەلەی كورد نەكراوە تەنیا ئەوەندەی تێدایە كە پێویستە رێز بۆ مافی فەرهەنگی‌و ئایینی كەمایەتی‌یەكان دابنرێ [١٠] لەدیدی ئینگلیز ئەو كەمایەتی‌یە نەتەوەیی، مەبەست لە كوردە، هەرچی لە دیدی توركەكانیش بوو مەبەست لە كەمایەتی‌یە غەیرە موسوڵمانەكانە [١١]. هەرچۆنێك بێ پەیمانی لۆزان بونیادی ئەو دەوڵەتە خەیاڵیەی سیڤەری روخاند. بە واتای لە لۆزان مەسەلەی كورد وەك مەسەلەی نەتەوەیی كە ماق بریاردانی مافی چارەی خۆنوسین هەبێ وەك لە سیڤەر ئاماژەی بۆ كرابوو، لەبەین بردرا، تەنها چەند بەندێك سەبارەت بە كوردو كەمایەتی غەیرە موسڵمان لە توركیا دانران، كە ئەگەر بێت و داكۆكی‌یان لێ كرابا، هەروەك بریاروابوو كە هاوپەیمانەكان بەرگری لێ بكەن، ئەوا نەدۆزی كورد وای بەسەردەهات، نە دوڵەتانی وەك توركیا و عێراقیش وا پاشكەوتوو بێ دەسەلات دەبوون لە رۆژهەلات.

لەهەر سێ بەندی ٣٩،٣٨، ٤٠ی بەشی سێیەمی پەیمانی لۆزانـدا هـاتووە:
حكومەتی توركیا بەڵێن بە كوردەكان دەدات، كە كەمینەیەكی نەتەوەیە لـە توركیا پێك دێنن، بە ئاشكرا بە زمانی خۆیان بدوێن. لەبەردەم دادگاكانی توركدا مافی ئاخاوتن و قسە پێكردنیان بە زمانی زگماكی خۆیان هەیە هەروەها مافی ئەوەیان هەیە رۆژنامەو كتێب بە زمانی خۆیان بلاو بكەنەوە [١٢]. بەپێی بەندی ٣٧ توكیا بەڵێن ددات كە هەرگیز یاسایەك دەرنەكا یان بریارێك دەربخات ئەو مافانەی لە هەرسێ بەندەكەی گۆرین خرانە بەر چاو پێشێل بكا [١٣]. هەروەها لە بەندی ٤٤ دا هاتووە كە توركیا بەڵێنێكی نێو دەوڵەتی داوە لەسەر پیادەكردنی ئەو بەندانە هەروەها گوێ رایەڵی هاوپەیمانەكان و كۆمەڵەی گەلان دەبێ لەو بارەیەوە.... هەروەها لەبەندەكەدا هاتووە كە ئەگەر توركیا لە مەرجێبەجێ كردنی ئەو بەندانە سستیو كەمتەرخەمی بنوێنێ یاخود پاشەگەزبێتەوە ئەوا ئەو دەوڵەتانەی لە دروستكردنی كۆنگرەی ئاشتی لۆزان بەشداربوون كۆمەڵی گەلان پەنا دەبەنە بەر چەك بۆ پیادەكردنی ئەو بەندانە [١٤]. پاش ئەوەی توركیا توانی هاوپەیمانەكان بە تایبەتی ئینگلیز رازی بكەن واز لەمەسەلەی دەوڵەتی كوردیو حوكمی زاتی كوردەكانی ئەنادۆڵ بێنن و هەموو مەسەلەی كورد لە باكوری كوردستان بكرێ بە مەسەلەی كەمە نەتەوایەتی، لە ١٩٢٣/١٠/٣٠ جاری دەوڵەتی لادینی توركیای دا. ئەمەو لە (٣) ئازاری ١٩٢٤ بۆ زیاتر پەیرەوكردنی دەستوری خاچ پەرستی ئینگلیز ئەنجومەنی باڵای ناسیۆنالی تورك هەرسێ ژمارە ٤٢٩، ٤٣٠، ٤٣١ سەبارەت بە جیاكردنەوەی ئیسلام لە دەوڵەت و بریاری هەڵوەشاندنەوەی خەلافەتی ئیسلامی و داب و نەریتی ئیسلامی لە توركیا [١٥]. بەمجۆرە، توركیا هەم ئیسلامی لە دەوڵەتی توركیا جیاكردەوە هەم مەسەلەی كوردی لە باكوری كوردستان فەرامۆش كرد. پاش ئەم دوو هەنگاوە دەیویست باشوری كوردستانیش لەرێگای كۆمەڵی گەلانەوە داگیربكات، بەلام موسڵ ناوچەیەكی نەوتی بوو

هەر بۆیە ئینگلیز رازی نەبوو بە تورکیای بدات پاش ئەو ماوە زەمەنیيەی دانرابوو بۆ چارەسەری مەسەلەی ولایەتی موسلْ یان رێکتر بلێین دابەشکردنی کوردستان هەردوولا (تورکیا وبەریتانیا) رێککەوتن کە مەسەلەکە بدرێ بە کۆمەڵەی گەلان. لە ٣٠ سێپتێمبەری ١٩٢٤ ئەنجومەنی کۆمەڵەی نەتەوەکان(گەلان) بڕیاریدا کە بۆ لێکۆڵینەوە لە مەسەلەکە لیژنەیەك لە سێ ئەندام پێکبێنێ[١٦] . ئەوەبوو ئەنجومەنی کۆمەڵی گەلان لە ١٩٢٤/١١/١٣ ئەو بڕیارەی بەجێ هێناو لیژنەیەکی لەم سێ ئەندامە پێکهێنا : کۆنت تەلەکی سەرۆك وەزیری پێشووی هەنگاریا - مەجەرستان دووەم مسیۆ ویرسنی سویدی سێیەم کۆلۆنیل پاوڵس [١٧]، لێژنەیەك لە ١٦ یەنایەری ١٩٢٥ هاتنە بەغدا.پاش ئەوەی لێژنەکە سەردانی هەردوو حکومەتی تورکیو ئینگلیزیان کرد، وەفدێکی عێراق و تورکیان لەگەلْ هات بۆ ناوچەکە، تورکیا پێشنیاری کرد کە بۆ ئەوەی خەڵك نەزەری خۆی دەربڕێ ریفراندۆم بکرێ. بەلاّم بەریتانیا بەرهەڵستی ئەو پێشنیارەی کرد [١٨]. لێرەدا دەمانەوێ ئامارە بەوە بکەین کەهەموو مەسەلەی کاری لیژنەکەش، سیناریۆیەکی ئینگلیزی سەد لە سەدی بوو چونکە ئەگەر راستە لیژنەکە بۆ لێکۆڵینەوە لە چارەنوسی گەلی کورد هاتبوو، بۆچی وەفدێکی کوردیش بەشداری کاری لیژنەکە نەبوو، خۆ ئەصڵی مەسەلەکە بۆ کوردان بوو! ئەمەو بۆ مێژوو لیژنەکەش بڕیاریدا کەکورد نە عەرەبن و نە تورکن و نە فارسن، بەلاّم لە فارس نزیکترن تا لەوانی تر. کورد لەتورك جیایە جیاوازیەکەشی ئاشکرایە. لەمەش زیاتر لەعەب دوورەو جیاوازی لەگەلْ هەیە [١٩]. ئەی کە کورد نەعەرەب بێو نەتورك، بۆچیخۆیو ولاّتەکەی دەبێ یان ببێ بە بەشێك لە تورك و خاکی تورك یان عەرەب و خاکی عەرەب؟! بێجگە لەو راستیەی سەرەوە، هەروەها لیژنەکە دانی بەوە دەنێ کە ئەگەر تەنیا باری رەگەزی بە نەزەری ئیعتیبار وەربگرێ، ئەوا دەبێ دەوڵەتێکی سەربەخۆی کورد لە ناوچەکەدا دابمەزرێ چونکە کوردەکان پێنج

بەش لە هەشت بەشی دانیشتوانن. کاتێك مەسەلەکە بەم جۆرە چارەسەر بکرێ پێویستە یەزیدیەکانیش کە زۆر وەك کورد دەچن لەگەڵ کورد حیساب بکرێن، تورکەکانیش کە بەئاسانی لەناو کوردا دەتوێنەوە ئەودەم کوردەکان دبنە حەوت بەش لە هەشت بەشی دانیشتوان [20]. عەدالەتی ئینگلیز لەوە دابوو کە نەتەوەیەك حەوت بەش لە هەشت بە شی ناوچەیەك پێکبێنێ چارەنوسی بەنەتەوەیەکی تر تەسلیم بکرێ کە یەك لە هەشتی دانیشتوانی ناوچەکە پێك بێنێ. بەم جۆرە هەر دەوڵەتەو بە پاساوێك، کە تەنیا قازانجی ستراتیژی خۆی بەنەزەر وەرگرت بوو، لەو سیاسەتەی ئینگلیز بێ دەنگ بوو مەسەلەی موسڵ، مەسەلەی چارەنوسیگەلی باشوری کوردستان بە قازانجی بەریتانیا چارەسەرکرا [21]. پاش ئەوەی تورکیا مافی ئەوەی پێدرا بەشە کوردستانی باکوور لە بەرامبەر راگەیاندنی دەوڵەتێکی لادینی لە شوێن خەلافەتی ئیسلامی رابگەیەنێ لە ٣٠ی ئایاری ١٩٢٦ د. ئاراس بە باڵوێزی ئینگلیزی لە ئەنقەرە راگەیاند کە حکومەتی ئەنقەرە رازیە کە ١٠٪ی نەوتی عێراقی بۆ ماوەی ٢٥ ساڵ بدرێتێ، بەڵام لەپاشان لە ٦/٥ تورکیاو ئینگلیز رێککەوتن کە لەبڕی بەشە نەوت سەد هەزار پاوەند بەتورکیا بدرێ. بەم جۆرە پرسی مووسڵ کۆتایی پێهات [22]. ئەمەو هەر لەهەمان مانگ وەفدی عێراق و تورکیا و بەریتانیا لە ئەنقەرە کۆبونەوەو بڕیار لەسەر دابەشکردنی کوردستان درا.

تورکیا ئەو بەشە کوردستانیش بە بەشێك لە تورکیا دەزانێ، پاش لەدەست دانی ئەو بەشەی وڵاتی کورد وتی: ئێمە ئەو قوربانیەمان (رازی بوون بە داگیرکردن و دابەشکردنی ویلایەتی موسڵ لە لایەن عەرەب و ئینگلیز) بەرامبەر بە دۆستایەتی لە لەگەڵ ئینگلیزو ئاشتی لەگەڵ عێراقدا [23]. ئەمەو وەك تاکتیکێك لیژنەی لێکۆڵینەوە لەمەسەلەی موسڵ، بڕیاریان دابوو کە ئەگەر بێتو عێراق گەرەنتیو بەڵێنی بەهێز نەدا بۆ کوردان کە ئیدارەیەکی ناوخۆی سەربەخۆ دابمەزرێنن، ئەوا لەپاش چوار ساڵ لە

قەبوڵکردنی ڕێکەوتنی ئینگلیزو عێراق و نەمانی دەسەلاتی کۆمەڵەی گەلان لەسەر عێراق ئەوا زۆربەی کوردەکان بە چاکتر دەزانن بگەڕێنەوە ژێر ئیدارەی تورکیا لەوەی ژێر دەستەی حکومەتی عێراق بمێنێتەوە [٢٤]. بەلام وەك ئەحمەد موختار وتەنی:

ئەم قەرارەی عوسبەیەی خەڵکی ئەڵێن بۆ کورد ئەبێ

هەر قسەی ڕووتە و قسەش ناچێتە نێو گیرفانەوە

هەر بۆیە بە ڕەزامەندی هەموو زلهێزەکان ڕاستەوخۆ یان نا ڕاستەوخۆ لە ١٩٢٦/٧/١٨ مەسەلەی داگیرکردن و دابەش کردنی کوردستان بوو بەڕاستیەکی حەتمی بەسەر کورد سەپێندرا. لە تورکیا بەپێی دەستوری سزای تورك ژمارە(٨٨) هەموو شتێك دژ بە تورکیا قەدەغەکراو هیچ حسێبێکیش بۆ کورد وەك کەمایەتیەکی نەتەوەیی نەکرا، پاش ئەوەی کورد لە دژی ئەو داگیرکردنەو دابەش کردنە و سیاسەتی لادینی تورکیا ڕاپەڕین، هەموو دەوڵەتە زلهێزەکان وەك یەکێتی سۆڤیەت و فەرەنساو ئینگلیز هەروەها ئێران بوونە یەك بەرە بۆ لەبەین بردنی شۆڕشی کورد. بەڕەسمیش لەپاش کوژاندنەوەی ڕاپەڕینی شێخ سەعیدی پیران بەپێی ئەو بەندانەی دەستوری تورکیا ١٤٠، ١٤١، ١٤٢، ١٦٣ زمانی کوردی قەدەغەکرا [٢٥]. دەوڵەتی (عێراقی عەرەبیش) هەرچ ڕاپەڕینێك لە باشوری کوردستان کرابێ بە پاڵپشتی ئینگلیز سەرکوتی کردووە.

پەراوێزو سەرچاوەكان

١. لازاريف، المسأله الكرديه، ص٢٧١.

٢. سەرچاوەی پێشوو.

٣. قاسملۆ كوردستان و كورد، لا:٥٥.

٤. گۆڤاری رۆژی نوێی ١٩٦٠ و رۆژنامەی رابوون ژ ١٢، ١٩٩٤.

٥. حیكمەت محمەد كەریم، شۆرشی نەگۆرو جیهانی گۆڕ ِد

٦. لە دیدی سۆڤیەت راپەرینەكەی ١٩٢٥ راپەرینێكی (كۆنەپەرستی) بووە ئینگلیز دەستی لەو راپەرینە هەبووە. بۆ رەددی ئەو رایەی سۆڤیەت و ماركسیەكان بروانە (ماركسیەت و دیموكراسیەت بۆ كورد دوو رووی یەكشت بوون).

٧. محسن العبيدي، التطورات السياسية الداخلية في توركيا.

٨. ادموندز،كرد، ترك، عرب، ص٢٨٢.

٩. قاسملۆ، لا: ٧٨/٧٩.

١٠. سەرچاوە پێوو، لا: ٥٧.

١١. لازاريف، المسألة الكردية.

١٢. محمد شيرزاد، نچال الاكراد.

١٣. د.جمال نەبەز، كوردستان و مەسەلەی كورد.

١٤. محمد شيَرزاد، نضال الأكراد.

١٥. رۆژنامەی رابوون، ژ(٤).

١٦. قاسملۆ، لا٧٩.

١٧. ادمونز، كرد، ترك، عرب ص٢٦٨.

١٨. قاسملۆ، لا٧٩.

کوردستانیش لەر ێگای کۆمەڵی گەلانەوە داگیربکات، بەلاّم موسلٚ ناوچەیەکی نەوتی بـوو

١٩.سەرچاوەی پێشوو، لا٠٨.

٢٠.سەرچاوەی پێشوو، لا٠٨.

٢١.لازاریف، المسألة الكردية، ص٢٧٤.

٢٢.کمال ئۆقە، کرۆنۆلۆجیای مەسەلەی موسلٚ، لا ٧٥.

٢٣.سەرچاوەی پێشوو.

٢٤.ادمونز، ص٢٦٨.

٢٥. گۆڤاری بانگی هەق، ژ(١) ١٩٩١.

کورتەی باسەکە

لەم نوسینەدا سێ راستی زۆر گرنگ پێکراون:

١. جیاکردنەوەی دەولەتی عوسمانی ئیسلامیو دولەتی عوسمانی (ئیتحادی)و تورکیای لادینی. بەنەزەری ئێمە دوای ئەوەی گروپیئیتحاد و تەرەقیلە ڕێگای کودەتاکەی ١٩٠٨ بوون بە حاکمی دەولەتی عوسمانی مەسەلەی ئیسلام و دەولتیان (بە نهێنی) لەیەك جیا کردەوە. دەولەتی عوسمانی ئیسلامی ڕاگەیانراو گۆڕدرا. لە ڕووی قەومیش هەرچەندە ئیتحادیەکان تەبەنی ناسیۆنالیستی تورکیایان کرد بەلاَم لە راستیدا هەروەك چۆن گروپێکی ئیسلامی نەبوون (کەبانگەشەیان دەکرد) بەهەمان شێوەش مەبەستیان نەبوو خزمەتی تورك و بەرژەوەندی تورك بکەن چونکە سەرکردەکانی ئەو گروپە بەرەسەن کەمیان تورك بوون هەر بۆ نمونە ئەنوەر پاشا کوڕی جولەکەیەکی هەلگەڕاوە لە ئیسلام بوو، جاویت پاشا جولەکەی دۆنمە بوو، قەرەسۆ جولەکەی ئیسپانی بوو، تەلعەت پاشا غەجەری بوو، ئەحمەد ڕەزا شا نیوە چەرکەزیو نیوە مەجەری بوو (بڕوانە، د. یوسف القرضاوي الحلول المستوردة ص١٥٢) هەرچی مستەفا کەمال بوو تاکو ئێستاش بە تەواوی نازانرێ کە بەرەسەن تورك بوبێ (بڕوانە د. عبدالله عزام المنارة المفقودة) هەرچی فەیلەسوفی تۆرانیەتیش بوو - زیاء الب کوك - بە ڕەسەن کورد بوو (تەماشای د. کەمال مەزهەر، چەند لاپەرەیەك....بکە).

٢. بەواتا ئەو گروپە، ماسۆنی بوون و تەواو لە ڕاژەی یەهودیەت و نەسرانیەت دابوون بە جۆرێك کەسێکی وەك مستەفا کەمال هەر بەڕوخاندنی یەکجارەکی خەلافەتی ئیسلام دلی ئاوی نەخواردەوە، هەر بۆیە لەسەرەمەرگ بۆ ئەوەی ئیسپات بکات کە نەك تورك نیە بەلکو دژی بەرژەوەندیو شکۆی تورکە، داوا لە پێرسی

لۆرینی سەفیری ئینگلیز لە ئەنقەرە دەکات کە ببێ بە سەرۆکی تورکیا لە پاش مردنی خۆی (بڕوانە: الرجل الصنم)

٣. لە قۆناغی فەرمانداری ئیتحادیەکان ١٩٠٨-١٩١٨ پرۆژەی لە ناوبردنی خەلافەتی ئیسلامیو بەتورکی کردن و داگیرکردنی کوردستان و ناسنامەی قەومی نەخشەی بۆ کێشرا.

لە قۆناغی دوای جەنگی یەکەمی جیهان، جێبەجێ کردنی پرۆژەکە دەستی پێکرد. لەو قۆناغەدا، یەکەم هەنگاوی کاری داگیرکەرە هاوپەیمانەکان دابەش کردنی دەوڵەتی عوسمانی خاکی کوردستانی عوسمانلی بوو. سەبارەت بە دابەش کردنی کوردستانەوە، دەوری هاوپەیمانەکان -تاکە- رۆڵ و فاکتەر نەبوو بەڵکو دەمارگیریو شۆڤینیەت و سەراتی تورك و عەرەبیش (یەهودیەت و سەلیبیەت ئاڕاستەی دەکردن) رۆڵی نەگریسی خۆیان لەو کردارە نامرۆڤانەیەدا بینی. لایەنی سێیەمیش کە دەورێکی لاشعوریو ناڕاستەوخۆی بینی لەو کردارەدا، عەقڵیەتی دەسەلاتی کورد بوو. رووناکبیرو سەرکردە خێڵەکیەکانی کورد تەواو لە هەردوو کارکتەری ساموئیل بیکێت: فلادمیرو ئیستراکۆن، دەچوون. ڕوناك بە بیرە قەومیەکان چاوەڕێبوون دەسەلاتی داگیرکەری ئینگلیزو فەرەنساو سۆڤیەت ببن بە گۆدۆ هەرچی سەرکردە خێڵەکیەکانیش بوون چاوەڕێبوون مستەفا کەمال ببێ بە گۆدۆ، بەلام ئێستاشی لە گەڵدابێ ئەو دوو گرۆپە هەر لە چاوەڕێی گۆدۆ، بەلام گۆدۆ هەر نەهات و هەرگیز نایەت !!!

ناوەرۆك